

Semrija Smailović  
Alma Čolović Međedović

# PRIRUČNIK ZA RAZVOJNU PSIHOLOGIJU

PRIRUČNIK ZA RAZVOJNU PSIHOLOGIJU



UNIVERZITET U NOVOM PAZARU

ISBN 978-86-86389-77-2



9 788686 389772

# **PRIRUČNIK ZA RAZVOJNU PSIHOLOGIJU**

Doc. dr. Semrija Smailović  
Mast. psihol. Alma R. Čolović Međedović

## **PRIRUČNIK ZA RAZVOJNU PSIHOLOGIJU**

**Izdavač:**

Univerzitet u Novom Pazaru

**Za izdavača:**

Prof. dr. Suad Bećirović, rektor

**Recenzenti:**

Doc. dr. Almedina Numanović

**Lektura:**

Belma Halilović Spica

**Korektura i prelom:**

Mast. prof. tehn. i inform. Esad J. Međedović

**Štampa:**

Graficolor, Kraljevo

**Tiraž:**

300

**ISBN:**

978-86-84389-77-2

Na osnovu člana 46. statuta Univerziteta u Novom Pazaru, Senat Univerziteta u Novom Pazaru, doneo je odluku br. 57/23/VI-2 od 19.01.2023 godine, kojom odobrava izdavanje i štampanje priručnika kao pomoćno didaktičko sredstvo.

## *Recenzija*

Priručnik pod nazivom Priručnik za razvojnu psihologiju napisan je prema nastavnom planu i programu nastavnog predmeta Razvojna psihologija. Sadrži preko 160 strana A4 formata. Stil kojim je priručnik napisan je prihvatljiv za studente, jasan, koji je lak za čitanje i razumevanje, kako stručnoj, tako i laičkoj čitalačkoj publici. Prilikom pisanja su respektovani svi didaktičko – metodički principi, među kojima se izdvaja princip naučnosti, povezanost teorije sa praksom i postupnost u izlaganju. Za pisanje je korišćena relevantna i savremena literatura, koja je u priručniku standardno navedena.

Poglavlja u udžbeniku su razvrstana u 26 celina, a odnose se na aktuelne oblasti predmeta Razvojna psihologija. Priručnik počinje analizom problema psihičkog razvoja i metodama koje se koriste za procenu istog. U trećem poglavlju su opisani činioci i zakonitosti razvoja. Četvrto poglavlje sadrži detaljnu i sveobuhvatnu analizu teorija psihičkog razvoja. Poglavlja dalje prate razvoj čoveka, od najranijeg doba (prenatalnog razvoja) do staračkog doba. Razvoj svih kognitivnih funkcija, kao i poremećaji, su opisani razumljivo, jasno i interesantno za čitanje.

Na osnovu iznetog, sa zadovoljstvom preporučujem priručnik pod nazivom Priručnik za razvojnu psihologiju autora Doc. dr Semrije Smailović i Mast. psihol. Alma R. Čolović Međedović za štampu i upotrebu.

Doc. dr Almedina Numanović  
*Departman za pedagoško-psihološke nauke,*  
*Univerzitet u Novom Pazaru*

## SADRŽAJ:

PREDGOVOR	7
OSNOVNE SMERNICE ZA RAD	8
UVOD U RAZVOJNU PSIHOLOGIJU	9
1. PROBLEMI PSIHIČKOG RAZVOJA	9
1.1. Detinjstvo kao kulturno istorijska kategorija	9
2. METODE I TEHNIKE ISTRAŽIVANJA PSIHIČKOG RAZVOJA	11
2.1. Istraživanja u razvojnoj psihologiji – značaj, organizacija, pristupi	11
2.2. Metode istraživanja u razvojnoj psihologiji	13
2.3. Tehnike istraživanja - testovi, upitnik, intervju	16
2.4. Tehnike istraživanja - skale procene, anketa, sociometrijski postupak, analiza sadržaja, kumulativni karton.	18
3. POJAM, ČINIOCI I ZAKONITOSTI RAZVOJA	21
3.1. Pojam, činioci i zakonitosti razvoja	21
3.2. Pojam zrelosti	24
3.3. Zakonitosti razvoja, razvojne krize	26
4. TEORIJE PSIHIČKOG RAZVOJA	29
4.1. Psihoanaliza kao teorija razvoja	29
4.2. Psihosocijalna teorija E. Eriksona	32
4.3. Pijažeova teorija kognitivnog razvoja	34
4.4. Kolbergova teorija moralnog razvoja	38
4.5. Kulturno-istorijska teorija Vigotskog	41
4.6. Zona narednog razvoja	43
4.7. Teorija bihevizma, razvojna teorija humanističke psihologije	45
5. UČENJE I RAZVOJ	47
5.1. Učenje i razvoj	47
6. RAZVOJ POJMOVA	49
6.1. Proces formiranja pojmova kod dece	49
7. PERIODIZACIJA PSIHIČKOG RAZVOJA	52
7.1. Periodizacija psihičkog razvoja	52
8. RANI RAZVOJ	55
8.1. Prenatalni razvoj	55
8.2. Novorođenče	57
9. ODLIKE I ZNAČAJ RAZVOJA U PRVOM DETINJSTVU	59
9.1. Kognitivni razvoj	62
9.2. Emocionalno-socijalni razvoj	65
9.3. Razvoj ličnosti u prvom detinjstvu	68
10. AFEKTIVNA VEZANOST	70
10.1. Model sebe i model značajnih drugih	70
10.2. Partnersko afektivno vezivanje	72

11.	RANO DETINJSTVO	74
11.1.	Kognitivni razvoj	74
11.2.	Emocionalno socijalni razvoj	77
11.3.	Rano detinjstvo - razvoj ličnosti	79
12.	DEČIJA IGRA	81
12.1.	Osobnosti igre kao delatnosti	81
12.2.	Teorije igre	84
13.	DEČIJI CRTEŽ	86
13.1.	Stadijumi razvoja dečijeg crteža	86
13.2.	Crtež kao dijagnostičko sredstvo	89
14.	DETE U VRTIĆU	91
14.1.	Dete u vrtiću	91
15.	SREDNJE I POZNO DETINJSTVO	94
15.1.	Srednje i pozno detinjstvo	94
16.	DECA U ŠKOLI	96
16.1.	Kako prvaka uvesti u aktivnost učenja, da zna kako da uči	96
16.2.	Činioci školske uspešnosti	99
16.3.	Osobine ličnosti i školsko postignuće	101
17.	RAZVOJ UČENJA	103
17.1.	Razvoj pojedinih oblika učenja	103
18.	RAZVOJ PAMĆENJA	106
18.1.	Razvoj pamćenja	106
19.	RAZVOJ GOVORA	109
19.1.	Faze razvoja govora	109
19.2.	Teorije o usvajanju govora	112
19.3.	Odnos govora i mišljenja	114
19.4.	Načini proučavanja i podsticanja govornog razvoja dece	116
19.5.	Poremećaji govora i pedagoške implikacije	118
20.	RAZVOJ INTELIGENCIJE	120
20.1.	Pojam i vrste sposobnosti	120
21.	RAZVOJ EMOCIJA	123
21.1.	Tipovi emocionalnih reakcija	123
21.2.	Psihološke teorije razvoja emocija	125
21.3.	Fiziološke teorije razvoja emocija	127
21.4.	Vrste emocija	129
22.	RAZVOJ MORALNOSTI	131
22.1.	Različita shvatanja moralnosti u okviru razvojnih teorija (psihoanalitička, bihejvioristička, kognitivno razvojna, humanistička)	131
23.	RAZVOJ LIČNOSTI	135
23.1.	Razvoj svesti o sebi	135

23.2.	Petofaktorski model ličnosti	137
23.3.	Činioci razvoja ličnosti	140
24.	ADOLESCENCIJA	142
24.1.	Promene u adolescenciji	142
24.2.	Formiranje identiteta	145
25.	ODRASLO DOBA	147
25.1.	Razvojni zadaci rane zrelosti	147
25.2.	Razvojni zadaci srednje i pozne zrelosti	149
26.	STARAČKO DOBA	152
26.1.	Razvojni zadaci staračke dobi	152
26.2.	Teorije starenja	154
26.3.	Promene u sazajnim sposobnostima starih osoba	156
	LITERATURA	158

## **PREDGOVOR**

Priručnik za vežbe iz razvojne psihologije je zbirka vežbi koje su godinama primenjivane u obrazovnom procesu sa studentima Departmana za pedagoško-psihološke nauke, studijskih programa Vaspitač dece predškolskog uzrasta i Psihologija.

Priručnik je nastao sa ciljem da zadovolji zahteve savremenog obrazovanja, prilagođena Pravilniku o osnovama programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja, i Pravilnika o standardima kompetencija za budući poziv, usvajanje specifičnih znanja i veština u skladu sa promenama koje su uzrokovane naučnim i tehnološkim napretkom i razvojem društva u celini.

Vežbe, u celini, imaju za cilj praktičnu primenu teorijskih znanja, osposobljavanje studenata za rad sa različitim uzrasnim grupama (u skladu sa razvojnim specifičnostima i zadacima), kao i razvijanje senzitivnosti za adekvatnije obavljanje odgovornog i važnog posla psihologa i vaspitača.

Priručnik ima za cilj da studente podstakne na razmišljanje, kreativnost i samostalnost u radu, stvaranje i realizovanje ideja studenata te davanju predloga za dalji rad u skladu sa uzrastom i sposobnostima dece.

Prilikom pisanja su poštovani svi didaktičko -metodički principi, među kojima se izdvajaju princip naučnosti, povezanosti teorije sa praksom.

Poglavlja u Priručniku su razvrstana u 26 celina koje se odnose na bitne oblasti predmeta razvojna psihologija.



## OSNOVNE SMERNICE ZA RAD

Priručnik za vežbe Razvojna psihologija prate nastavne jedinice predviđene Planom i programom za student druge godine studija Psihologije i studija Vaspitač dece predškolskog uzrasta. Većina vežbi je autorska, neke su preuzete iz postojećih priručnika i udžbenika koji se koriste kao literature Razvojna psihologija za ispite.

Vežbe su koncipirane s tendencijom da prate Blumovu taksonomiju vaspitno-obrazovnih ciljeva (kroz određena pitanja i podsticaje), što omogućava razumevanje teorijskog dela, analizu, primenu stečenog znanja i mogućnost davanja predloga za dalji rad.

Svaka vežba je naslovljena prema nastavnoj jedinici ili problemu proučavanja i praćenja promena. Radi lakšeg razumevanja svaka vežba sadrži teorijski deo sa osvrtom koji uobličava vežbu, daje jasne smernice za rad studentima. Takođe, navodi se cilj, odnosno šta se želi postići vežbom što dodatno usmerava student u radu.

Pored teorijskog dela u svakoj vežbi se navodi materijal koji se koristi u radu (papir i olovka, voda, plastika i sl.). Posebno je važno naglasiti da se neke vežbe u ustanovama u kojima borave deca te se studentima daju uputstva usmeno i u kratkom opisu u tekstu vežbe.

Zavisno od problema razlikuje se način rada te se za svaku vežbu navodi da li se radi samostalno, u paru, grupi. Zadatak je detaljno pojašnjen za svaku vežbu skladno sa problemom.

Spisak korišćene literature i predložena literatura za dalje čitanje data je na kraju zbirke i može vam pomoći da bolje razumete gradivo i proširite svoja znanja (možete je koristiti za prikaz knjige, seminarski rad ili stručnu kritiku). Na samom kraju zbirke navedeni su linkovi (koji mogu biti korisni u procesu učenja) i prilozi (delovi iz postojećih priručnika i knjiga neophodni za izradu vežbe, odabrani tekstovi i slično).

# UVOD U RAZVOJNU PSIHOLOGIJU

## 1. PROBLEMI PSIHIČKOG RAZVOJA

### 1.1. Detinjstvo kao kulturno istorijska kategorija

**Teorijski deo:** Razvojna psihologija je psihološka disciplina koja istražuje psihički razvoj čoveka od početka njegovog života (začeca) pa do kraja života (smrti) (Furlan, 1992). Prema Brkoviću (Brković, 2011), predmet izučavanja obuhvata više linija razvoja psihičkih funkcija:

- filogenezu: razvoj psihičkog života u toku evolucije;
- ontogenezu: individualni psihički razvoj čoveka od začeca do smrti;
- mikrogenezu: razvoj pojedinačnog psihičkog procesa, psihičke pojave ili psihičkog stanja;
- društveno-istorijski aspekt: razvoj psihičkog života u različitim kulturno-istorijskim periodima.

Razvojna psihologija se bavi promenama u ponašanju i sposobnostima koje se događaju s napredovanjem razvoja (Vasta i sar., 1998).

Interesovanje za detinjstvo i sam pojam detinjstva, kako se on shvata danas značajno se razlikuje u odnosu na prethodni period. Ruski psiholog Kon (1991) ukazuje da ako se "otkriće detinjstva" vezuje za porast interesovanja za dete, za razlikovanje sveta dece od sveta odraslih i, konačno, za priznavanje detinjstva kao autonomne i samostalne socijalne i psihološke vrednosti ističu se i proučavaju sa posebnom pažnjom usmerenom na položaj dece u društvu, njihov socijalni status, oblike životne aktivnosti, odnos sa odraslima, institucije i metode vaspitanja, simbolička prezentacija, predstave o detetu u kulturi i kolektivnoj svesti, društveno normativne predstave o uzrasnim karakteristikama, kriterijumi zrelosti, kultura detinjstva, unutrašnji, psihički svet deteta, usmerenost njegovih interesovanja, dečije doživljavanje odraslih i njihovog sveta.

**Predmet:** Razvojna psihologija – **Detinjstvo kao kulturno istorijska kategorija**

**Cilj:** Sticanje novih znanja, uz iznošenje postojećih saznanja i dosadašnjih informacija o osnovnim pojmovima u razvojnoj psihologiji (razvoj, promena i uzrast).

**Materijal za rad:** papir i olovka

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno

**Zadatak:** Kakav je socijalni status dece? Kakav je odnos dece sa odraslima danas a kako je to bilo nekada? Porazgovarajte sa starijim članovima vaše porodice i otkrijte šta je to zajedničko u vašem i njihovom odrastanju, koje su prednosti a koji nedostaci?

Proanalizirajte evoluciju dečije odeće, igara i zabave? Potražite na internetu kako su izgledale prve igračke, od kojeg su materijala napravljene? Koje su bile prve igračke vaših roditelja, da li se sećaju?

Možemo li porazgovarati o mestu i funkciji dece u "staroj" i "savremenoj" porodici? Koji su odgojni stilovi poznati u nauci a opisuje ih Demoz?

Pokušajte da napišete esej o uspešnim ličnostima koje su živele u periodu koji je karakterisao određeni odgojni stil (rukovodeći se opisanim vaspitnim stilovima Demoz).

Koja su istaknuta dela Grčkih filozofa koji su dali doprinos razvoju psihologije?

Obzirom da su evidentne promene u odgojnom i obrazovnom smislu, vaš zadatak je da uz pomoć imaginacije kreirate jedan novi obrazovni pristup i opišete rukovodeći se sledećim činjenicama - kakav će odnos biti prema deci koja su rođena 2023. koja će krenuti u prvi razred 2029/10, završiti osnovnu školu 2037/38 kakve će igračke koristiti, kako će biti osmišljena nastava uzimajući u obzir to da već sada imamo mogućnost praćenja online nastave, i kakve će kompetencije razvijati, opišite mesto i funkciju dece u "staroj" i "savremenoj" porodici.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 2. METODE I TEHNIKE ISTRAŽIVANJA PSIHIČKOG RAZVOJA

### 2.1. Istraživanja u razvojnoj psihologiji – značaj, organizacija, pristupi

**Teorijski deo:** Razvojna psihologija u istraživanju primenjuje većinu metoda i tehnika koje koriste i druge grane psihologije, teži razvijanju novih, saglasno potrebama sistematskog praćenja razvoja psihičkog života na pojedinim uzrastima, posebno u najranijem detinjstvu.

Istraživanja psiholoških problema prolaze kroz određene etape ili faze: izbor i formulisanje problema, izrada projekta istraživanja, sprovođenje istraživanja, obrada, analiza i tumačenje podataka, proveravanje zaključaka istraživanja.

Transverzalni i longitudinalni pristup predstavljaju dva osnovna pristupa u naučnom istraživanju. Transverzalni pristup (poprečni presek) je ispitivanje psihičkih pojava (zavisnih varijabli) na ispitanicima različitog uzrasta, u isto vreme, i na osnovu dobijenih podataka utvrđivanje povezanosti uzrasta sa tim pojavama. Longitudinalni pristup (uzdužno istraživanje) je praćenje istih subjekata kroz duži vremenski period, prikupljanjem kontinuiranih podataka o razvoju psihičkih pojava (Brković, 2011). Postoji i mogućnost organizovanja istraživanja razvoja u kontekstu ili istraživanja toka života, što podrazumeva ispitivanje kako veliki događaji (lični ili sredinski) utiču na pojedinca i menjaju životni tok (Vasta i sar., 2005).

**Predmet:** Istraživanja u razvojnoj psihologiji, značaj istraživanja, organizacija i realizacija istraživanja.

**Cilj:** Upoznavanje sa karakteristikama istraživanja u razvojnoj psihologiji. Promišljanje o različitim temama koje se mogu istraživati u okviru razvojne psihologije.

**Materijal za rad:** papir i olovka

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno

**Zadatak:** Koja su istraživanja rađena na ovu temu? Šta su prednosti a šta nedostaci transverzalnog i longitudinalnog pristupa? Neka studenti osmisle plan za longitudinalnu studiju koja prati razvojnu putanju jedne grupe pojedinaca tokom dužeg vremenskog perioda (na primer, od

detinjstva do adolescencije). Neka razmišljaju o izazovima i benefitima ovog pristupa, određivanju uzorka, prikupljanju podataka tokom vremena i analizi rezultata. Neka razmotre i etička pitanja koja se odnose na istraživanje na dugoročnom nivou. Ako biste se odlučili za jedan od ova dva pristupa, koju biste pojavu voleli da istražite? Porazgovarajte sa kolegama iz grupe o aktuelnim pitanjima. Neka studenti odaberu određenu temu iz razvojne psihologije (na primer, razvoj jezika, moralnog razmišljanja, socijalnog razvoja) i naprave pregled istraživanja na tu temu. Neka istraže ključne studije, metode koje su korišćene, glavne nalaze i implikacije za razumevanje razvojnih procesa. Nakon istraživanja, neka prikažu svoje nalaze u vidu prezentacije ili pisanog izveštaja.

Neka studenti osmisle dizajn istraživanja na određenu temu iz razvojne psihologije. Neka razmišljaju o istraživačkim pitanjima, hipotezama, uzorku, merenju varijabli i procedurama prikupljanja podataka. Neka opišu svoj dizajn i obrazlože zašto su odabrali određene metode istraživanja. Neka studenti odaberu jedno istraživanje iz razvojne psihologije i izvrše kritičku analizu. Neka procene validnost istraživanja, metodološke snage i slabosti, interpretaciju rezultata i implikacije. Neka razmotre i alternativna objašnjenja ili pristupe koji bi mogli dati drugačije rezultate.

Neka studenti identifikuju konkretnu primenu istraživanja iz razvojne psihologije u stvarnom svetu. Neka razgovaraju o tome kako se rezultati istraživanja mogu primeniti u obrazovanju, roditeljstvu, politikama ili drugim relevantnim kontekstima. Neka razmišljaju o implikacijama istraživanja za praksu i donošenje odluka.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 2.2. Metode istraživanja u razvojnoj psihologiji

**Teorijski deo:** Istraživanje psihičkih pojava može da se vrši u *prirodnim* i *laboratorijskim* uslovima primenom eksperimentalnih i neeksperimentalnih metoda na osnovu kojih se vrši posmatranje, merenje i registrovanje pojava psihičkog razvoja.

Introspekcija je psihološka metoda koja se zasniva na samoposmatranju psihičkih doživljaja misli, želje, emocije i druga stanja svesti. Introspekcija je često nezamenljiva - bez nje ne bismo mogli doznati kako se odvijaju mnogi psihički procesi, kao što su procesi mišljenja, snovi, i dr. (Brković, 2011).

Biografske studije sadrže empirijske podatke koji nemaju pravu naučnu vrednost, ali doprinose porastu interesovanja za naučno istraživanje dečijeg razvoja, pružaju mogućnost selektivnim izborom problema posmatranja, unošenjem elemenata sistematskog posmatranja i eksperimenta, odvajanjem opisa od tumačenja. Biografske studije uglavnom vode psiholozi pripremljeni za primenu ove metode.

Sistematsko posmatranje odlikuje se unapred određenim *ciljem* - predmetom i svrhom i planom posmatranja. Opservacija se vrši u prirodnim uslovima u trenutku kad se ponašanje spontano javi. Sistematsko posmatranje je pogodno za primenu u razvojnoj psihologiji, posebno za rani dečji uzrast.

Eksperiment je najpouzdaniji naučni metod za otkrivanje uzročnih veza među pojavama. Prednosti ove metode nad ostalim oblicima ispitivanja su: mogućnost namernog izazivanja pojave; mogućnost sistematskog i namernog menjanja uslova u kojima se neka pojava javlja, što je njena suštinska odlika; mogućnost da se pojava izazove više puta uz plansko variranje uslova (Brković, 2000).

**Predmet:** Metode u istraživanjima u razvojnoj psihologiji

**Cilj:** Upoznavanje sa karakteristikama metoda istraživanja u razvojnoj psihologiji. Promišljanje o različitim temama i problemima i odabiru metoda.

**Materijal za rad:** papir i olovka

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, u paru, grupni rad

**Zadatak:** Koji razvojni problem biste voleli da istražite? O čemu posebno treba voditi računa kada istražujete razvoj?

Šta najčešće posmatramo i koje su moguće greške? Organizujte vežbu posmatranja dece ili adolescenata u određenom okruženju (na primer, škola, igralište, porodični dom). Studenti trebaju da zabeleže i analiziraju ponašanje koje primećuju, fokusirajući se na određene razvojne aspekte (kao što su igra, socijalna interakcija ili emocionalne reakcije). Nakon toga, neka studenti diskutuju o važnosti opservacije kao metode pri proučavanju razvojnih procesa.

Posmatrajte neku pojavu koja je dostupna u studentskom restoranu-npr. posmatrajte koliko studenata u restoranu konzumira nikotin, da li ima razlike kada je pol u pitanju? Koliko je prisutna pojava kod studenata da dok sede sa kolegama upotrebljavaju mobilni telefon i koliko dugo, čemu više posvećuju pažnju, razgovoru ili telefonu, proporcionalno?

Fokus grupa - Osmislite temu i realizujte fokus grupu uz poštovanje pravila i principa rada, po završetku napišite izveštaj.

Predlog tema za fokus grupu: vršnjačko nasilje, aktuelni problemi mladih, ovisnost i mladi.

Koji eksperiment je na vas ostavio najjači utisak? Razmislite o uslovima u kojima je realizovan eksperiment? Da li biste voleli da i sami organizujete eksperiment i šta bi to bilo?

Biografska studija- napišite kratku biografiju o svom najboljem prijatelju.

Napišite autobiografiju u par rečenica i prokomentarišite šta je bilo zahtevnije uraditi i koje su to prednosti a koji nedostaci autobiografskih i biografskih podataka?

Neka studenti kreiraju "životnu liniju" koja prikazuje ključne događaje, prekretnice i iskustva u njihovom životu. Neka koriste grafikone ili poster i na njemu obeleže važne trenutke, kao što su rođenje, obrazovanje, važni odnosi, putovanja ili profesionalni uspesi. Nakon toga, neka studenti napišu kratke opise ili refleksije o svakom od obeleženih događaja.

Neka studenti intervjuišu nekoga iz svog okruženja (član porodice, prijatelj, nastavnika) o njihovom životu. Neka postavljaju pitanja koja istražuju različite aspekte života, kao što su detinjstvo, obrazovanje, karijera, izazovi, uspesi i ciljevi.

Neka studenti napišu svoju autobiografiju, fokusirajući se na ključne faze, događaje i iskustva u svom životu. Neka opišu važne trenutke, donošenje odluka, izazove i promene koje su doživeli tokom godina. Neka razmotre uticaj tih iskustava na njihov razvoj, identitet i vrednosti.

Neka studenti odaberu jedan aspekt svog života (na primer, porodične odnose, obrazovanje, hobije) i analiziraju svoje lično pripovedanje o tom aspektu. Neka identifikuju dominantne teme, obrasce i vrednosti koje se provlače kroz njihove priče. Neka studenti primene autoetnografski pristup i istraže svoje lično iskustvo iz sociokulturne perspektive. Neka razmotre kako su društveni konteksti, norme, vrednosti i identiteti oblikovali njihovu životnu priču. Neka pišu refleksivne eseje ili prave audiovizuelne zapise koji izražavaju njihovo razumevanje sopstvenog života u kontekstu šire društvene dinamike.

Na koje ste teškoće naišli tokom rada?

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.



### **2.3. Tehnike istraživanja - testovi, upitnik, intervju**

**Teorijski deo:** Tehnike istraživanja su posebni postupci koji se koriste pri prikupljanju, obradi i prikazivanju podataka. Psihološki test je merni instrument sastavljen od niza zadataka ili problema, sistematski odabranih, pomoću kojih se na objektivan način, na izazvanom uzorku ponašanja ispituju, mere sposobnosti, osobine ličnosti ili znanje pojedinca. Da bi test bio standardizovan merni instrument potrebno je da poseduje merne karakteristike: validnost, pouzdanost, osetljivost i objektivnost, da ima standardizovano uputstvo za zadavanje i ocenjivanje i norme za vrednovanje dobijenih podataka. Prema predmetu ispitivanja testovi se dele na: testove sposobnosti, testove ličnosti., testove znanja, testove gotovosti ili spremnosti.

Upitnik je tehnika psihološkog istraživanja u kojoj se pitanja i odgovori daju pismeno. Pitanja u upitniku mogu biti otvorenog, zatvorenog i kombinovanog tipa. Upitnike ne možemo koristiti kod dece, koja ne znaju da čitaju, a takođe i na mlađem školskom uzrastu, ako deca imaju teškoća sa stvarnim razumevanjem pročitanih pitanja.

Intervju je istraživačka tehnika u kojoj se usmerenim razgovorom prikupljaju informacije u svrhu naučne analize, savetovanja, dijagnoze. Strukturirani intervju ima unapred pripremljena pitanja, kodirane alternative odgovora, pripremljene obrasce za beleženje odgovora.

#### **Predmet: Tehnike istraživanja - testovi, upitnik, intervju**

**Cilj:** Upoznati se sa mogućnostima upotrebe testova, upitnika, intervjuja u prikupljanju podataka za potrebe istraživanja u razvojnoj psihologiji.

**Materijal za rad:** papir i olovka

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Odaberite nekog iz grupe sa kim ćete obaviti intervju, jedan intervju strukturisani a drugi nestrukturisani. Teme i broj pitanja neka budu vaš izbor. Po završetku podelite vaše iskustvo sa grupom.

Sprovesti mini kvalitativno istraživanje na temu razvoja. U skladu sa odabirom teme koristite tehnike koje će obuhvatiti intervju (sva tri tipa) i anketu sa različitim formom pitanja (otvorena, zatvorena, T N) po završenom istraživanju napišite izveštaj o dobijenim rezultatima kao i teškoće sa kojima ste se susretali tokom rada. Neka studenti osmisle ankete ili upitnike za prikupljanje podataka o razvojnim pitanjima. Neka odaberu određenu temu (na primer, stavovi o školi, samopoštovanje, roditeljski stilovi) i formulišu relevantna pitanja. Nakon prikupljanja podataka, studenti trebaju da analiziraju rezultate i diskutuju o mogućim ograničenjima i prednostima ovog metoda.

Neka studenti sprovedu kvalitativni intervju sa pojedincima različitih životnih doba (na primer, dete, adolescent, odrasla osoba). Neka pripreme pitanja koja istražuju njihove lične doživljaje, perspektive i iskustva vezana za određene razvojne teme.

Kada kažem test koja je vaša prva asocijacija na ovaj pojam? Koje testove, kao merne instrumente, ste dosad upoznali? (ličnosti, gotovosti, sposobnosti itd.) Pokazati studentima neke od testova – (EPQ, Progresivne matrice u boji itd.).

Kada se vrši zloupotreba testa i zašto su testiranja važna? Kakva su vaša dosadašnja iskustva u korišćenju tehnika? Šta smatrate najvećom prednošću, a šta najvećim nedostatkom tehnika koje se primenjuju u razvojnoj psihologiji?

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## **2.4. Tehnike istraživanja - skale procene, anketa, sociometrijski postupak, analiza sadržaja, kumulativni karton.**

**Teorijski deo:** Skale se koriste radi procene karakteristika ličnosti, smeru i intenziteta stavova, stepena pogodnosti ili sposobnosti pojedinca za neki posao, za označavanje estetskih preferencija i u školskom ocenjivanju. Skale mogu biti: verbalne, numeričke i grafičke (Brković. 2011).

Anketa se najčešće upotrebljava za ispitivanje javnog mnjenja. U razvojnoj i pedagoškoj psihologiji pomoću ove tehnike može se saznati o sociodemografskim karakteristikama ispitanika, u uslovima u kojima žive i uče, mogu se ispitivati stavovi učenika o školi, nastavnicima, kvalitetu udžbenika i nastave.

Sociometrijska tehnika se koristi za ispitivanje dinamike i strukture male grupe. Ona se zasniva na dva glavna odnosa među pojedincima u grupi: izboru i odbijanju. Postupak se koristi za praktične i naučnoistraživačke ciljeve. Sociometrijski postupak se u razvojnoj psihologiji standardno upotrebljava jer se pokazalo da je jednostavan za primenu a pruža veoma korisne podatke.

Projektivni tehnike koriste se za otkrivanje i tumačenje karakterističnih načina ponašanja jedne ličnosti, njenih stavova, motiva ili dinamičkih crta - na osnovu njenih odgovora/ponašanja koje izazivaju projektivni materijali. Od brojnih projektivnih tehnika najpoznatije su Roršahove mrlje, Tehnike dopunjavanja, Tehnike svrstavanja ili izbora, najčešće zahtevaju od ispitanika dopunjavanje rečenica, priča ili slika (Brković, 2011).

Analiza sadržaja je tehnika za izučavanje raznih verbalnih i neverbalnih simboličkih materijala radi izdvajanja i shvatanja njihovog sistema značenja - poruke. Predmet analize mogu biti pisani materijali: knjige, dnevničke zabeleške, korespondencija, školska dokumentacija; pažnju istraživača privlače i razni drugi produkti: filmski i video materijali, crteži i umetničke tvorevine ili projektivni materijali subjekata. Najsloženiji i najvažniji je pripremni deo analize: (a) izbor reprezentativnog uzorka sadržaja za analizu, (b) određivanje kategorija za klasifikaciju i kvantifikaciju (Fajgelj, 2010).

Tehnika istorija slučaja razvila se u kliničkoj praksi ali služi i u školskoj praksi za prikupljanje podataka o učeniku koji ima teškoća u učenju i prilagođavanju. Potrebni podaci su svi podaci o

učeniku i njegovoj okolini koji se prikupljaju od učenika, njegovih roditelja, nastavnika, lekara i stručnih saradnika u školi.

Kumulativni karton obično ima sledeći sadržaj: opšti podaci o učeniku i porodici učenika, uspeh učenika u školi, podaci psiholoških ispitivanja, zdravstveno stanje učenika, teškoće u prilagođavanju, specifične sposobnosti, sklonosti i interesovanja učenika, profesionalna interesovanja učenika.

**Predmet:** Anketa, sociometriški postupak, skale procene, analiza sadržaja, kumulativni karton kao načini prikupljanja podataka.

**Cilj:** Upoznati se sa mogućnostima upotrebe ankete, sociometriškog postupaka, skala procene, analiza sadržaja, kumulativnog kartona u prikupljanju podataka za potrebe istraživanja u razvojnoj psihologiji te ukazati na prednosti i nedostatke istih.

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica, terensko istraživanje

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Razmislite i odgovorite na sledeća pitanja- sa kim biste se iz grupe družili, sa kim biste učili a sa kim biste izlazili u grad i zašto? Razmislite o tome kakav je vaš socijalni status bio u grupama tokom odrastanja? Koje ste vrednosti i interesovanja delili sa grupom i na osnovu čega ste birali društvo? Da li ste nekad bili odbačeni od grupe ili ste se tako osećali? Uraditi u vrtiću ili školi sociometrijski postupak po uzoru na postupak koji smo radili u grupi na vežbama. Kako biste proverili podatke koje ste dobili postupak možete ponoviti nekoliko puta tokom školske godine. Koje su teškoće na koje ste naišli tokom istraživanja sociometrijskog postupka? Objasnite studentima kako kreirati anketu sa relevantnim pitanjima. Podstaknite ih da sprovedu anketu među svojim kolegama kako bi prikupili podatke. Nakon prikupljanja podataka, uputite studente kako da analiziraju rezultate koristeći statističke metode ili metode kvalitativne analize, u zavisnosti od prirode podataka.

Predstavite različite vrste skala procene, kao što su Likert skala ili semantička diferencijalna skala. Dajte studentima primere različitih situacija i zamolite ih da kreiraju odgovarajuće skale za

procenu. Diskutujte o prednostima i ograničenjima svake vrste skale i kako se mogu koristiti u istraživanju. Uvodite studente u osnovne principe analize sadržaja i objasnite korake u procesu analize. Dajte im tekstualne ili vizuelne sadržaje (npr. članke, slike, video zapise) i zamolite ih da primene analitičke tehnike kako bi identifikovali ključne teme, obrasce ili implikacije.

Diskutujte o interpretaciji rezultata analize sadržaja i kako ih primeniti u istraživanju. Objasnite studentima koncept kumulativnog kartona i kako se koristi za praćenje napretka i ocenjivanje učenja tokom semestra.

Zamolite studente da kreiraju svoje kumulativne kartone, uključujući informacije o predmetima, ocenama, aktivnostima i drugim relevantnim podacima. Diskutujte o tome kako kumulativni kartoni mogu biti korisni za samorefleksiju i planiranje daljeg učenja.

Upoznati studente sa jednom skalom procene, Rorschovim testom, TNR, Gudinaf testom,

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

### 3. POJAM, ČINIOCI I ZAKONITOSTI RAZVOJA

#### 3.1. Pojam, činioci i zakonitosti razvoja

**Teorijski deo:** Razvoj se u najširem smislu reči shvata kao promena u karakteristikama organizma i ponašanja - i vrste (filogeneza) i pojedinca (ontogeneza). Na ontogenetski razvoj utiče ne samo biološki plan i individualno iskustvo već bitnu ulogu ima usvajanje socijalnog iskustva (interiorizacija), koje se fokusira i kumulira u proizvodima materijalne i duhovne kulture (eksteriorizacija). Otuda razvoj čoveka čine promene u karakteristikama organizma i ponašanju pod uticajem genetike, procesa sazrevanja ili maturacije, i uslovima okoline kroz proces socijalizacije, tako da svaka generacija zna više od prethodne (Brković, 2011).

Na čovekov ontogenetski razvoj deluju tri činioca: (a) *biološki*, nasleđe - genetski plan i organski (neurofiziološki) faktori; (b) *sredina* - posebno socijalna sredina, određen društveni i kulturni okvir u kome se odvija razvoj i fizička sredina; (c) *aktivnost pojedinca* - putem koje se ostvaruje razvoj - interaktivnost (između pojedinca i sredine) i intraaktivnost (uspostavljanje ravnoteže unutar pojedinca) (Nešić i Radomanović, 2000). Nasledni činioci prenose se genima - koji sadrže osobeni sklop genetskog materijala u veoma složenim hemijskim lancima sastavljenim od molekula DNK, koji se nalaze u jedrima ovih ćelija. Svaka zametna ćelija nosi po 23 hromozoma a njihovim spajanjem dobijeni zigot imaće 46 hromozoma, od kojih polovina dolazi od oca a polovina od majke. Sa rođenjem se ne donose sve nasledne dispozicije. Neke se pojavljuju tek posle određenog perioda sazrevanja organizma i njegovih organa.

Svaka osobina i ponašanje razvija se i formira tek na osnovu aktivnosti u određenoj sredini. Za neke urođene, filogenetske funkcije (čulne sposobnosti, uspravan hod) gotovo redovno postoje uslovi da se razviju; za ontogenetske odlike čoveka (skijanje, vožnja bicikla) potrebni su sredinski uslovi i aktivnost pojedinca. Nalazi ukazuju da učenje ima ogroman značaj u razvoju deteta i da taj razvoj treba posmatrati u kontekstu interakcije deteta sa drugim ljudima te sticanje socijalnog iskustva određuje nivo intelektualnog, emocionalnog i socijalnog razvoja.

**Predmet:** Pojam i činioci razvoja

**Cilj:** Sticanje znanja o činiocima i shvatanjima razvoja. Razvijanje svesti o značaju činioca razvoja i njihovom uzajamnom delovanju na razvoj.

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru, rad u grupama

**Zadatak:** Napisati na tabli pojam **Razvoj = promena** = i zatražiti od studenata da nastave niz. Koje su karakteristike razvoja? Možete li opisati sve kroz šta ste dosad prošli u procesu rasta i razvoja, da li biste nešto menjali? Ko je najviše uticao na vaš razvoj? Šta ne biste ponovili? Da li ste sami birali srednju školu, fakultet? Kakav razvoj želite za sebe u budućnosti i šta će to podrazumevati?

Na razvoj pojedinca utiču tri faktora. Pretražite koja to istraživanja govore u prilog faktoru nasleđa a koja faktoru sredine i kakav je njihov odnos?

Podelite studente u grupe i dajte svakoj grupi jedan činilac razvoja (na primer, genetski faktori, socijalno okruženje, kognitivne sposobnosti). Zamolite svaku grupu da istraži i pripremi kratku prezentaciju o svom činiocu, objašnjavajući kako taj činilac utiče na razvoj pojedinca. Nakon prezentacija, organizujte diskusiju o tome kako se ti činioци međusobno prepliću i utiču na razvoj u kompleksnim načinima. Dajte studentima zadatak da odaberu jedno dete, adolescenta ili odraslu osobu (može biti stvarna ili izmišljena osoba) i da pripreme studiju slučaja o njihovom razvoju. Podstaknite ih da reflektuju o važnosti longitudinalnih istraživanja u razumevanju razvoja i kako se te zakonitosti mogu primeniti u praksi.

Debata o uticaju nasleđa i okruženja na razvoj: Podelite studente u dve grupe: jedna grupa će zastupati stav da je nasleđe ključni faktor u razvoju, dok će druga grupa zastupati stav da je okruženje ključni faktor. Dajte studentima vremena da prikupljaju argumente i dokaze kako bi podržali svoje stavove. Organizujte debatu između grupa, gde će svaka grupa iznositi svoje argumente i pokušati da ubedi drugu grupu u svoj stav. Nakon debate, podstaknite diskusiju o tome kako nasleđe i okruženje međusobno interaguju i utiču na razvoj pojedinca.

Šta dobijamo nasleđem a šta sazrevanjem i učenjem? Šta prepoznajete kod sebe kao nasleđeno od jednog ili drugog roditelja, bilo da su fizičke karakteristike ili osobine? Koje su filogenetske a koje ontogenetske odlike čoveka? Uporedite sredinu u kojoj ste se vi razvijali i mogućnosti koje vam

je pružila u odnosu na neke druge sredine, gradove, države? Da li svoju sredinu vidite kao socijalno bogatu ili osiromašenu sredinu?

**Evalucija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.



### 3.2. Pojam zrelosti

**Teorijski deo:** Zrelost je pojam koji je usko povezan sa pojmom razvoj koji se posmatra kao najsavršeniji oblik ponašanja, zrelo ponašanje u odnosu na životni period, biološka spremnost organizma, status odraslog i pripremljenost za određenu aktivnost; zatim biološka, intelektualna, emocionalna, socijalna, moralna i psihoseksualna zrelost (Nešić i Radomirović, 2000). Zrelost se određuje i kao stepen potpune ili relativne razvijenosti nekog procesa, sposobnosti, crte, funkcije ili ličnosti u celini u odnosu na dati kalendarski uzrast (Trebješanin, 2001). Maslov (1982) zrelo ličnost određuje kao samoaktualizovanu, samoostvarenu ličnost. Za Eriksona (2008) pravu zrelost je dostigla ličnost koja ima formirano osećanje identiteta, koja ima potpun odgovor na pitanje: "Ko sam ja?" U literaturi se mogu pronaći i pojmovi koji su srodni pojmu zrelost, a to su: normalnost, prilagođenost, mentalno zdravlje i samoaktualizacija (Hrnjica, 1992).

**Predmet:** Pojam zrelost, različita određenja i značaj poznavanja.

**Cilj:** Sticanje saznanja o različitim određenjima i značaju poznavanja pojma zrelost za razumevanje razvoja pojedinca.

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru, rad u grupama

**Zadatak:** Šta je po vašem mišljenju zrelost i kako bismo je definisali? Kada uporedite sebe i svoje reakcije, vezanost i odnos prema drugima od pre četiri godine i sada, da li primećujete razliku, možete li opisati? Koje karakteristike poseduje zrela ličnost? Objasnite sledeće pojmove: Zrelost kao najsavršeniji oblik ponašanja, relativna zrelost, biološka zrelost organizma, zrelost kao pripremljenost ili gotovost, zrelost kao status odraslog Zamolite studente da samostalno definišu pojam zrelosti.

Nakon što su definisali pojam, podstaknite ih da razmisle o tome šta zrelost znači za njih u različitim aspektima života (emocionalnom, kognitivnom, socijalnom itd.).

Organizujte grupnu diskusiju gde studenti mogu deliti svoje definicije i razmišljanja o zrelosti i reflektovati o tome kako se koncept zrelosti može primeniti u stvarnom svetu. Dajte studentima

zadatak da odaberu jednu poznatu ličnost (istorijsku, javnu, umetničku itd.) i da istraže kako ta osoba manifestuje zrelost u svom životu i delima. Dajte studentima zadatak da odaberu književno delo ili film koji obrađuje temu zrelosti. Neka studenti analiziraju likove, njihove razvojne putanje i situacije u kojima pokazuju zrelost. Nakon analize, organizujte grupnu diskusiju o tome kako su likovi prikazali zrelost, koje su ključne situacije ili lekcije koje su doveli do tog razvoja, i kako se to može odnositi na stvarni život.

Organizujte vežbe koje podstiču studente da razvijaju određene veštine i osobine koje su povezane sa zrelošću, kao što su samorefleksija, samokontrola, empatija, rešavanje konflikata itd. Možete koristiti vežbe kao što su uloge, simulacije, grupni rad, vežbe rešavanja problema i slično.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

### 3.3. Zakonitosti razvoja, razvojne krize

**Teorijski deo:** Razvoj jedinke odvija se uzajamnom, dvosmernom povezanošću fizičkog i psihičkog razvoja. Zakonitost istovetnosti razvojnog redosleda ispoljava se na svim uzrastima kao što je javljanje namernih, voljnih pokreta kod sve dece ima isti redosled: kontrola pokreta očiju i praćenje objekata, dizanje i držanje glave, hvatanje predmeta rukama i manipulisanje predmetima, kontrola pokreta trupa, sedenje i puzanje, kontrola pokreta nogu, stajanje i samostalno hodanje.

Intermitentnost je određeni oblik ponašanja koji nije ovladan i učvršćen kad se prvi put pojavi. Ponašanje se može pojavljivati i gubiti; nakon određenog vremena, sve učestalijeg pojavljivanja i dužeg održavanja taj oblik ponašanja se konačno ustaljuje.

Alternativnost u razvoju označava pojavu naizmeničnog napredovanja u razvoju pojedinih funkcija. Javljanje alternativnosti u razvoju zahteva uporedno ispitivanje ukupnih mogućnosti deteta, da bi se stekla prava, kompletna slika o njegovom razvoju.

Cefalokaudalni pravac razvoja manifestuje se u pravilnosti po kojoj razvoj osetljivosti, pokretljivosti i koordinacije pokreta napreduje od glave prema nogama.

Proksimodistalni pravac razvoja znači da razvoj (osetljivosti, pokretljivosti, koordinacije) ide od bližih delova kičmenom stubu ka udaljenijim - distalnim delovima tela (Ivić, 1983, str. 20).

Razvojni konteksti se najčešće razvrstavaju u tri sistema: uzrasno normativni uticaji, istorijsko normativni uticaji i nenormativni uticaj. *Razvojna kriza* se javlja u momentu "socijalnog prelaza", kada je ravnoteža narušena zbog pojave novih potreba i reorganizacije motivacione sfere ličnosti. Vigotski (1984, 1996) posebno izdvaja razvojne krize: novorođenčeta, prve godine, treće godine, sedme godine i trinaeste godine. Erikson smatra da se razvojne krize javljaju na prelazu iz jednog u drugi stadijum razvoja, a posebno u periodu adolescencije.

**Predmet:** Zakonitosti razvoja, razvojne krize, razvojni konteksti

**Cilj:** Sticanje znanja o zakonitostima razvoja, razvojnim krizama i kontekstu razvoja jedinke.

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica, terensko istraživanje

**Način rada:** samostalno, rad u paru, rad u grupama

**Zadatak:** Osnovni razvojni procesi su učenje i sazrevanje. Ispitajte zakonitost istovetnog razvojnog redosleda? Navedite primer namernih voljnih pokreta i kojim redosledom se javljaju?

Pokušajte da od roditelja dobijete informacije o razvoju njihove dece, Ispitajte intermitentnost, alternativnost, da li roditelji mogu da procene razvoj po zakonitosti cefalokauzalnog ili proksimodistalnog pravca? Kada dolazi do integracije i diferencijacije u razvoju?

Ispitati funkcionalnu asimetriju organa, kada se sa bilateralnog prelazi na unilateralno korišćenje (koja ruka je dominantna npr. ponudite detetu telefon da se javi i pratiti kojom rukom uzima a na koje uvo stavlja telefon, ako je veći uzrast onda mu date ključ i pratite kojom rukom preuzima ključ za taj precizan zadatak, ako ponovite vežbu kakav će biti nalaz). Upoznajući se sa radom Lorenca možete li navesti neki primer utiskivanja iz života? Koji su kritični periodi za razvoj govora, hodanja, pisanja...Šta je pokazao eksperiment sa mišarima i da li znate još neki eksperiment na datu temu?

Kroz teorijski deo ste imali priliku da se upoznate sa krizama tokom odrastanja i to su razvojne krize koje Vigotski i Erikson opisuju kroz svoje teorije. Dajte studentima zadatke da istraže i analiziraju razvojne krize koje se javljaju u različitim životnim fazama (na primer, Eriksonove faze razvoja). Neka studenti istraže tipične izazove, konflikte i prelomne tačke sa kojima se ljudi suočavaju tokom svake faze razvoja. Podstaknite ih da razmišljaju o strategijama prevazilaženja kriza i kako se te krize mogu odraziti na kasnije razvojne faze. Organizujte grupnu diskusiju o različitim razvojnim kontekstima (porodica, škola, vršnjaci, kultura, mediji itd.) i njihovom uticaju na formiranje identiteta.

Neka studenti dele svoja iskustva i reflektuju o tome kako su različiti razvojni konteksti oblikovali njihovu ličnost, vrednosti, stavove i ciljeve. Podstaknite ih da razmišljaju o tome kako razvojni konteksti mogu biti resursi ili izazovi za razvoj i kako mogu uticati na različite aspekte života.

Dajte studentima zadatke da istraže i uporede različite teorije razvoja, kao što su Pijažeova teorija kognitivnog razvoja, Vigotskog sociokulturna teorija ili Bronfenbrennerova teorija ekološkog razvoja. Neka studenti pripreme prezentacije ili pisane radove u kojima će objasniti osnovne koncepte i zakonitosti svake teorije i njihove implikacije na razvoj. Nakon prezentacija,

organizujte diskusiju u kojoj studenti mogu podeliti svoje perspektive i kritički razmotriti prednosti i ograničenja različitih teorija.

Zamolite studente da napišu autobiografski esej u kojem će istražiti svoj razvoj kroz različite faze života. Predlog za esej- Porazgovarajte sa roditeljima kako ste rođeni i kako je tekao porod i adaptacija na spoljašnju sredinu? Kako je tekao period ranog odrastanja? Čega se sećate iz vrtića? Polazak u školu? Da li se sećate nekog vašeg kriznog perioda? Kako je prošao period adolescencije i šta biste istakli kao pozitivno a šta negativno iz tog perioda kada je odnos sa roditeljima i prijateljima u pitanju?

Neka studenti razmišljaju o ključnim događajima, izazovima i lekcijama koje su naučili tokom svog razvojnog puta. Podstaknite ih da razmotre kako su se zakonitosti razvoja očitavale u njihovim životima i kako su se različiti razvojni konteksti reflektovali na njihov identitet i razvoj. Zašto su ovi periodi nazivaju kriznim periodima? Koji razvojni konteksti imaju poseban uticaj tokom razvojne krize?

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 4. TEORIJE PSIHIČKOG RAZVOJA

### 4.1. Psihoanaliza kao teorija razvoja

**Teorijski deo:** U psihološkoj literaturi mogu se pronaći brojne teorije koje proučavaju razvoj pojedinca. Frojd, čoveka definiše kao biće determinisano ponašanjem kod koga nesvesni procesi dominiraju nad svesnim. Prema Frojdovom učenju strukturu ličnosti čine tri sistema ili instance: Id, Ego i Superego. Id je biološka, Ego psihološka a Superego socijalna komponenta. Osnovna struktura ličnosti stiče se u ranom detinjstvu - "dete je otac čoveka". Id je izvor energije i najstariji je deo ličnosti: Id sadrži sve što je nasleđeno od predaka uključujući i instinkte i potpuno je nesvestan. Idom vlada princip zadovoljstva i zato on sprovodi redukciju nastale tenzije u organizmu. Tenzija ima četiri izvora: (1) procesi rašćenja, (2) frustracije, (3) konflikti i (4) ugrožavanje.

Frojd pod dinamikom ličnosti podrazumeva način i puteve raspodele psihičke energije i uzajamne odnose pojedinih instanci ličnosti pri zadovoljenju potreba. Instinkti su određeni kvantum energije a njihov izvor su potrebe (tenzija - telesno uzbuđenje) a psihički predstavnik je želja (zamišljeni objekt). Cilj je redukcija tenzije dostizanjem objekta; ponašanje je "kretanje od tenzije do redukcije tenzije".

1. Preenitalni stadijum, ima tri faze razvoja: oralnu fazu, vezana je za prvu godinu života tokom koje je pažnja odojčeta usmerena na zonu usta; analnu fazu, vezana je za drugu i treću godinu života kada se dete uči da vrši kontrolu izlučivanja i uspostavi higijenske navike; falusnu fazu, četvrta i peta godina, karakteristična je po auto-erotskoj orijentaciji deteta (narcističke katekse) i tendenciji vezivanja za roditelja suprotnog pola i ambivalentnom odnosu prema roditelju istog pola (Edipov/Elektra kompleks).

2. Period latencije, između šeste i dvanaeste godine, kada je energija libida prigušena, skrivena, a dete ispoljava snažnu radoznalost i želju da saznaje, uči.

3. Genitalni stadijum, počinje sa periodom puberteta i odlikuje ga: "grananje" psihičke energije i "investiranje" u nove objekte, veće interesovanje za sebe i druge ljude, uspostavljanje heteroseksualnih veza, a vidljivi su znaci ubrzanog emocionalnog sazrevanja i socijalizacije.

**Predmet:** Frojdova psihoanalitička teorija razvoja

**Cilj:** Podstaknuti kritičko razmišljanje o primenjivosti Frojdove teorije na savremene kontekste i eventualne alternative ili kritike te teorije.

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru, rad u grupama

**Zadatak:** Analizom Frojdove teorije napišite esej o glavnim faktorima koji utiču na dobro usmeren razvoj. Podelite se u manje grupe i odaberite jednu fazu razvoja prema Frojdovoj teoriji, kao što su oralna, analna, falusna ili latentna faza. Istražite ključne događaje i koncepte povezane s tom fazom. Navedite ključne aspekte te faze i važnost događaja u fazi za daljnji razvoj ličnosti. Kako trebaju postupati roditelji kako ne bi osujetili razvoj u određenoj fazi? Kako fiksacija za određenu fazu utiče na celokupan razvoj ličnosti? Koja je zamerka Frojdovoj teoriji?

Dajte studentima zadatak da pripreme kratke dramske ili scenarističke prikaze koji ilustruju unutrašnji sukob između različitih delova ličnosti (Id, Ego i Superego) prema Frojdovoj teoriji. Neka prikažu situacije u kojima se konflikti mogu pojaviti, a likovi moraju pronaći način da ih reše. Nakon izvođenja prikaza, podstaknite diskusiju o konfliktima, motivima i mehanizmima odbrane koji su prikazani i kako su oni povezani sa Frojdovom teorijom razvoja. Dajte studentima zadatak da odaberu književno delo i primene psihoanalitičku interpretaciju kako bi analizirali glavne likove, njihove motive i unutrašnje konflikte. Neka studenti razmišljaju o simbolima, metaforama i nesvesnim motivima koji se mogu otkriti u delu.

Organizujte grupnu diskusiju gde studenti mogu deliti svoje interpretacije i razmenjivati ideje o tome kako se psihoanalitička teorija može primeniti na književnost.

Organizujte strukturisanu diskusiju o Frojdovoj teoriji ličnosti, uključujući Id, Ego i Superego. Postavljajte pitanja koja podstiču studente da razmisle o tome kako ovi delovi ličnosti funkcionišu, kako se međusobno sukobljavaju i kako utiču na ponašanje i motivaciju. Podstaknite kritičko razmišljanje o primenjivosti Frojdove teorije na savremene kontekste i eventualne alternative ili kritike te teorije.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.



## 4.2. Psihosocijalna teorija E. Eriksona

**Teorijski deo:** Eriksonova teorija razvoja predstavlja celovit prikaz razvoja jedinke. Razvoj je predstavljen kroz osam faza u kojima se pozitivno/negativno ostvaruju razvojni zadaci. Razvojne faze su povezane integrativnim učenjem a prelasku prati kriza zbog pomeranja energije na razvoj nove faze. U ovoj teoriji obuhvaćen je život od rođenja do kraja smrti.

1. Faza sticanja poverenja/nepoverenja obuhvata prvu godinu (oralna faza);
2. Faza sticanja autonomije/stida i povlačenja, 2. i 3. god. (analna faza);
3. Faza sticanja inicijative/krivice, 4. i 5. godina (falusna faza); preovlađujući način
4. Faza marljivosti, umešnosti/inferiornosti, od 6. do 11. godine (faza latencije);
5. Faza identiteta/zbunjenosti, konfuzije uloga, od 12. do 20. godine (faza adolescencije);
6. Faza intimnosti/izolacije, od 21. do 30-40. godine (rano odraslo doba);
7. Faza plodnosti (generativnosti)/stagnacije, od 30-40. do 65. godine (odraslo doba);
8. Faza integriteta/očajanja, od 50+ godina (pozno odraslo doba i staračko doba).

**Predmet:** Eriksonova teorija psihosocijalnog razvoja

**Cilj:** Upoznati psihosocijalnu teoriju razvoja kroz razvojne faze

**Materijal za rad:** papir i olovka, poster

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru, rad u grupama

**Zadatak:** Studenti se podele u manje grupe kako bi istražili i analizirali svaku od osam faza Eriksonove teorije socijalnog razvoja. Zatim pripremite prezentaciju ili poster s informacijama o svakoj fazi, uključujući ključne karakteristike, sukobe, izazove i važnost svake faze za celokupni razvoj ličnosti. Organizujte vežbu igre uloga u kojoj studenti mogu simulirati situacije koje se odnose na određene razvojne faze prema Eriksonovoj teoriji. Neka studenti budu u ulogama likova koji prolaze kroz određenu fazu. Nakon igre uloga, podstaknite diskusiju o iskustvima, izazovima i lekcijama koje su studenti naučili iz perspektive svake razvojne faze.

Razmislite o vlastitom životu i identitetu te da identificiraju koju fazu Eriksonove teorije socijalnog razvoja smatrate da ste trenutno ili koju fazu ste prošli nedavno. Napišite esej ili

povedite grupnu raspravu o tome kako ste prošli kroz neku od faza, izazove s kojima ste se suočili i kako ste prevladali sukobe vezane uz tu fazu.

**Evalucija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

### 4.3. Pijažeova teorija kognitivnog razvoja

**Teorijski deo:** Pijaže objašnjava kognitivni razvoj pomoću konstantnih, invarijantnih funkcija: organizacije, adaptacije i ekvibracije, i promenljivih sazajnih struktura koje se menjaju kako se organizam razvija. Prema Pijažeu, "formulom" za razvoj: razvoj = telesna maturacija + iskustva sa fizičkom okolinom + socijalna iskustva + uravnotežavanje (ekvibracija) (Brković, 2011).

Pijaževski postulati razvoja su: (1) adaptacija organizma - autoregulacijom koja karakteriše "epigenetski sistem"; (2) adaptacija inteligencije u toku obrazovanja njenih struktura - zavisno od progresivnih unutrašnjih koordinacija i stečenog iskustva; (3) obrazovanje kognitivnih struktura neprekidnom interakcijom subjekta i objekta.

- 1. Senzomotorni stadijum** (od rođenja do 24. meseca) podeljen u šest posebnih faza. *Prva faza* traje do kraja prvog meseca i karakterišu je refleksne aktivnosti i "vežba refleksa". *Druga faza*, od 2. do 4. meseca sadrži sve razvijenije oblike asimilacije što omogućava formiranje prvih navika u čijoj osnovi su *primarne kružne reakcije*: U *trećoj fazi*, od 4. do 8. meseca, pojavljuje se *sekundarna kružna reakcija*. U *četvrtoj fazi* započinje da "konstruiše sredstvo" koordinacijom sekundarnih kružnih reakcija da bi rešilo problem. U *petoj fazi*, od 11- 12 meseca, dete može samostalno da dosegne igračku (cilj). U *šestoj fazi* dete postaje sposobno da pronade nova sredstva interiorizovanim kombinacijama kojima se dolazi do uviđanja odnosa (insight).
- 2. Preoperacioni stadijum (od 2 g - 7 g).** Preoperacioni stadijum je priprema za konkretne operacije, dete pojmovno rekonstruiše sve što je u senzomotornom periodu naučilo na nivou radnji i izgradilo pomoću shema. U tom periodu se razvija govor, formiraju predstave, dolazi do "interiorizacije" radnje.
- 3. Stadijum konkretnih operacija (7/8 - 11 g).** U ovom stadijumu javljaju se celovite strukture grupisanja (serijacija, klasifikacija, korespondencija) koje omogućavaju kvantifikovanje, reverzibilno mišljenje i nastajanje pojmova konzervacije. Reverzibilnost konkretnih operacija znači da se one mogu odvijati u dva smera, tj. da mogu biti invertovane, obrnute.
- 4. Formalne operacije (posle 11/12. g).** Na stadijumu formalnih ili propozicionih operacija dete je sposobno da koristi hipotetičko-deduktivno mišljenje: da manipuliše postavkama, idejama i zaključuje na osnovu verbalnih iskaza. Glavna obeležja formalnih operacija su (a) kombinatorika i (b) grupa dve reverzibilnosti (*negacija i reciprocitet*),

**Predmet:** Pijažeova teorija kognitivnog razvoja

**Cilj:** Podstaknite studente da razmišljaju o tome kako se Pijažeovi koncepti primenjuju na različite razvojne zadatke

**Materijal za rad:** papir i olovka, voda i različite vrste posuda, različiti oblici za zadatke serijacije klasifikacije (različite vrste voća, set boja, slike životinja)

**Prostor za rad:** učionica, vrtić, škola

**Način rada:** samostalno, rad u paru, rad u grupama

**Zadatak:** Igra "Skriveni predmet": Organizovati igru u kojoj će studenti preuzeti ulogu istraživača koji traže skriveni predmet. Skriveni predmet treba biti jednostavan i jasno vidljiv, ali postavljen na neobično mesto. Nakon što su studenti pokušali pronaći predmet, provedimo grupnu raspravu o tome koje strategije su koristili za pronalaženje predmeta. Zašto su važne senzomotorne aktivnosti, logičko razmišljanje i korišćenja shema u procesu pronalaženja predmeta.

Eksperiment s konzervacijom: Izvedite jednostavan eksperiment s konzervacijom, kao što je eksperiment s vodom u različitim oblicima posuda. Kako deca različite dobi mogu percipirati i razumeti promene u količini, i kako se to odnosi na Pijažeovu teoriju o stadijima kognitivnog razvoja.

Neka studenti odaberu neki pojam ili koncept koji ih zanima i zatražite od njih da izgrade vizualnu shemu koja predstavlja njihovo razumevanje tog pojma. Na primer, ako je tema "životinje", studenti mogu nacrtati shemu koja prikazuje različite vrste životinja, njihove karakteristike i međusobne veze. Nakon što su stvorili shemu, podstaknite ih da razgovaraju o tome kako su prethodno razumevali taj pojam i kako su ga sada proširili i organizirali kroz proces građenja sheme.

Podstaknite studente da razmišljaju o tome kako se Pijažeovi koncepti primenjuju na različite razvojne zadatke kod dece. Neka odaberu specifičnu aktivnost ili situaciju (npr. rešavanje matematičkog zadatka, igra s konstrukcijskim igračkama, razgovor s vršnjacima) i analiziraju kako se razmišljanje i razumevanje menjaju tokom različitih stadija razvoja prema Pijažeovoj teoriji. Koji su mogući izazovi ili greške koje deca mogu doživeti. Ispitati senzomotorni razvoj i

specifičnosti razvoja. Koristeći Vineland skalu prodiskutovati sa roditeljima beba u ovom periodu i zapisati koja su to karakteristična ponašanja koja roditelji primećuju?

U okviru preooperacionog stadijuma ispitati konzervaciju količine tečnosti, dužina, diskontinuirana količina, težina, površina, zapremina, (poseta vrtiću i rad sa srednjom i predškolskom grupom na istim zadacima zbog poređenja uspešnosti obavljanja istih)

Ispitati odlike egocentrizma kroz crtež ili prikaz npr. u kojoj ruci devojčica na crtežu drži balon, je li to “leva” ili “desna” ruka? Na sledećem linku možete pogledati prikaz egocentrizma po Pijažeu <https://www.youtube.com/watch?v=RDJ0qJTLohM>

Zadaci za rad sa decom u fazi konkretnih operacije, serijacija, klasifikacija, matrice klasa, matrice relacija, formiranje pojma broja i aritmetičkih operacija, operacije koje se odnose na vreme, prostor i slučaj (Brković 65-70 str.).

Predlog zadataka za kategorizaciju: Zatražite od dece da sortiraju različite predmete ili slike u odgovarajuće kategorije. Na primer, možete dati slike različitih životinja i zamoliti decu da ih sortiraju prema vrsti, kao što su sisavci, ptice, insekti itd.

Identifikacija osobina: Prikazujte deci različite predmete i pitajte ih da identifikuju određene osobine ili karakteristike. Na primer, možete pokazati različite voće i pitati decu koje je slatko, koje je kiselo, koje je veliko, itd.

Poređenje i kontrastiranje: Dajte deci nekoliko predmeta i zamolite ih da ih uporede i pronađu sličnosti i razlike. Na primer, možete dati dve različite vrste voća i pitati decu koje su sličnosti i razlike između njih.

Serijacija: Dajte deci set objekata i zamolite ih da ih postave u određeni redosled prema određenom kriterijumu. Na primer, možete dati deci set boja i zamoliti ih da ih slože od najsvetlije do najtamnije.

Na linku možete pogledati vežbu konzervacije po Pijažeu:

<https://www.youtube.com/watch?v=gnArvcWaH6I>

Uporedite navedene teorije razvoja i uočite sličnosti i razlike tih teorija? Opišite svoj razvoj kroz neku od teorija (Eriksona, Pijažea, Frojdovu teoriju), da li primećujete da ste iz neke faze izašli osujećeni i da biste trebali poraditi na tom period?

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

#### 4.4. Kolbergova teorija moralnog razvoja

**Teorijski deo:** Prema Kolbergu moralni razvoj prolazi kroz tri nivoa a unutar svakog od njih mogu da se razlikuju po dva stadijuma:

**I Prekonvencionalni nivo (predogovorni)** dete, prilikom tumačenja pravila i u ponašanju, vodi računa o posledicama (nagradi, kazni, izmeni uloga). Kontrola ponašanja je spoljašnja jer se standardi izjednačavaju sa spoljašnjim zahtevima ili pritiscima.

- 1. Poslušnost, orijentacija kaznom-** dete ne razume pravila. Kazna je "ključ" za razumevanje šta odrasli ne odobravaju. Moralno suđenje deteta odražava realističko-hedonističku želju da se izbegne kazna, a ne dublje poštovanje prema pravilima i mišljenju odraslih.
- 2. Instrumentalno-realistička orijentacija-** dete veruje da je ispravan onaj postupak koji služi kao sredstvo za zadovoljenje vlastitih potreba, a povremeno i potreba drugih. Smatra, da je vladanje u skladu sa društvenim pravilima, potrebno jer ljudi sa takvim načinom vladanja dostižu individualne ciljeve.

**II Konvencionalni nivo (dogovorni)** -na ovom nivou podržavaju se očekivanja dečje porodice, grupe ili nacije; prihvataju se i ispunjavaju dobra ili ispravna dela, bez obzira na neposredne posledice. Stavove deteta odlikuje uticaj autoriteta, lojalnost i identifikovanje sa ličnostima i grupama uključenim u to.

- 1. Orijetacija vida "dobar dečko - dobra devojčica"** - Ponašanje je usklađeno sa mišljenjem većine o "dobroj" ličnosti i čini se ono što drugi odobravaju. Detetovo moralno gledište na ovom stadijumu po Kolbergu postaje sociocentrično dete pokušava da ugoditi članovima svoje referentne grupe, poštuje njihove poglede, interese, mišljenja.
- 2. Orijetacija zakonom i redom** - Na četvrtom stadijumu pojedinac u svome moralnom suđenju pravi razliku između opštih društvenih moralnih pravila i dužnosti i onih koje priznaje njegova referentna grupa.

**III Postkonvencionalni nivo (autonomni)** - vrednosti se definišu nezavisno od autoriteta. Zasnivaju se na autonomnim moralnim principima: saglašavanju ličnosti sa zajedničkim standardima, pravima i dužnostima. Moralna suđenja temelje se na principima, koji imaju opštu

važnost, a ne na individualnim potrebama pojedinca, konformisanju referentnoj grupi ili važećim društvenim pravilima.

- 1. Orijentacija prema društvenoj dobrobiti, dogovoru** - Pojedinaac razlikuje društvene zakone i norme od moralnih pravila, odnosno nisu uvek postojeći zakoni i norme optimalni u mnogim situacijama i da ih saglasno načelu društvene koristi i dogovorno treba promeniti da budu optimalni za većinu članova.
- 2. Orijentacija prema univerzalnim etičkim normama** - na ovaj stadijum moralnog suđenja stižu retki pojedinci koji **formiraju univerzalna etička načela** koja najveći značaj daju čovekovom življenju, dostojanstvu, pravima, jednakosti i pravičnosti.

**Predmet:** Kolbergova teorija moralnog razvoja

**Cilj:** Upoznati Kolbergov model moralnog razvoja i način na koji ovaj model tumači različite perspektive i stepene razumevanja moralnih problema.

**Materijal za rad:** papir i olovka

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Postavite studentima moralne dileme koje uključuju sukob između različitih moralnih vrednosti ili principa. Dajte im primere situacija u kojima se suočavaju s izazovima kao što su krađa, laganje, poštovanje autoriteta ili pravednost. Podstaknite ih da raspravljaju o tim dilemama u grupama i da argumentiraju svoje stavove temeljene na moralnim vrednostima. Raspravite kako bi Kolbergov model moralnog razvoja mogao tumačiti različite perspektive i stepene razumevanja moralnih problema.

Dajte studentima primere iz književnosti, filma ili stvarnog života koji uključuju likove koji su suočeni s moralnim izazovima ili razvojnim situacijama. Neka studenti analiziraju i razmotre moralne motive, postupke i razmišljanja tih likova. Koristite Kolbergov model moralnog razvoja kako bi razumeli različite faze moralnog razmišljanja koje se odvijaju kod tih likova.

Poznat je misaoni eksperiment po imenu „problem voza“, koji se ispitanicima predstavlja u dve verzije. U prvoj verziji, ispitanici su posmatrači, voz se kreće prema petorici radnika na putu, a oni treba da donesu odluku da li će pritisnuti dugme kojim će skrenuti pravac voza tako da ubije samo



jednu a ne pet osoba. U drugoj verziji, i dalje je pet osoba ugroženo, ali ispitanici donose odluku o tome da li će lično gurnuti jednog čoveka pod voz kako bi spasili petoro na šinama. Većina ispitanika izjavljuje da bi žrtvovala čoveka u prvoj verziji, dok bi se na taj čin odlučio veoma mali broj ispitanika u drugoj verziji.

Npr. Da li treba zabraniti stanovništvu da se greje na „gume“ „reslove“ i ostale materijale koje zagađuju životnu sredinu i time ih dovesti u situaciju da nemaju grejanje ili im dozvoliti a izložiti celokupno stanovništvo štetnosti zagađenog vazduha?

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

#### 4.5. Kulturno-istorijska teorija Vigotskog

**Teorijski deo:** Čovek je u procesu istorijskog razvoja stvorio izuzetno značajna pomoćna sredstva za svoje pamćenje, mišljenje, pažnju, što znači "da svaka viša psihička funkcija prolazi kroz spoljašnji stadijum svog razvitka, zato što se ona prvobitno javlja kao socijalna funkcija" (Vigotski, 1977). Prema Vigotskom (Vigotski, 1977) razvoj se ostvaruje kroz interakciju pojedinca s kompetentnijim osobama iz njegove okoline. Do treće godine dete u interakciji sa drugima savladava situacije (dobija uputstva i zahteve); od treće godine, dete počinje da usmerava zahteve ili pitanja sebi i pri toj usmerenosti povremeno glasno govori; oko sedme/osme godine samo usmereni govor se više ne čuje, govor se interiorizacijom preobratio u unutrašnji govor (Brković, 2011). Prema Vigotskom, sve fundamentalne kognitivne aktivnosti vode poreklo iz matrice kulturno istorijskog razvoja i u ontogenezi se formiraju kao produkti socijalnog razvoja (Lurija, 1982). Kognitivne veštine i obrasci mišljenja nisu primarno determinisane urođenim faktorima, nastali u socijalnim aktivnostima i interakcijama pojedinca u kulturi u kojoj raste. Prema Vigotskom, jezik je fundamentalni posrednik između mišljenja i govora, jezik je bitan za formiranje karakteristika mišljenja i ličnosti, intelektualnog razvoja.

**Predmet:** Kulturno-istorijska teorija Vigotskog

**Cilj:** Podstaci socijalno učenje, zajedničku izgradnju znanja i prepoznavanje vrednosti različitih perspektiva kroz kulturnu istorijsku teoriju Vigotskog

**Materijal za rad:** papir i olovka, hamer

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru, rad u grupama

**Zadatak:** Savremena primena teorije Vigotskog: Podeliti studente u grupe. Neka svaka grupa odabere savremeni problem ili situaciju u kojoj se može primeniti teorija sociokulturnog razvoja. Može se raditi o problemima u obrazovanju, tehnologiji, društvenim medijima ili drugim područjima.

"Majstorska radionica" Organizujte "majstorsku radionicu" u kojoj svaka grupa ima priliku postati ekspert za određeni koncept, veštinu ili područje znanja. Neka svaka grupa istražuje, proučava i

postaje stručnjak za svoj odabrani predmet. Nakon toga, neka studenti poduče ostatak grupe o svom području ekspertize kroz prezentaciju ili demonstraciju. Ova aktivnost potiče socijalno učenje, zajedničku izgradnju znanja i prepoznavanje vrednosti različitih perspektiva.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

#### **4.6. Zona narednog razvoja**

**Teorijski deo:** U zoni narednog razvoja nalaze se one funkcije i sposobnosti deteta koje se još nisu razvile. Njihov razvoj očekuje se kroz saradnju sa odraslim, tj. kompetentnijim učesnikom socijalne interakcije. Prema Vigotskom, pojam zone narednog razvoja odnosi se na jaz između onoga što dete može da postigne samostalno i onoga što može da postigne u saradnji sa kompetentnijim drugim (osobom koja se nalazi na „višem polu“ asimetrične socijalne interakcije). Termin „naredni“ znači da dete dobija pomoć koja je samo malo iznad njegovih mogućnosti, odnosno da se tom podrškom nadograđuju njegove postojeće sposobnosti (Vigotski, 1978. prema Brković, 2011).

Zona narednog razvitka je razlika između:

- a) onoga što učenik može da dostigne individualno i
- b) onoga što učenik može da dostigne u saradnji sa sposobnijim drugima. Dakle, da bi se kvalifikovalo kao zona narednog razvitka, vođenje mora biti interiorizovano, da je intrapsihološko tako da se izvođenje na višem kognitivnom nivou javlja nezavisno od te socijalne inerpshološke interakcije sa sposobnijim drugim ili drugima (Brković, 2011).

Prema Vigotskom (1978), suštinska odrednica učenja je da će ono podstaći (probuditi) brojne unutrašnje razvojne procese koji su u stanju da se jave samo kada je dete u interakciji sa drugim ljudima iz okruženja ili sa vršnjacima.

**Predmet:** Zona narednog razvitka

**Cilj:** Podstaći socijalno-konstruktivno učenje i razmišljanje o budućnosti

**Materijal za rad:** papir i olovka, hamer, marker

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru, rad u grupama

**Zadatak:** Koja znanja i veštine su podržanje kroz sva četiri nivoa zone narednog razvoja? Od koga ste najbrže usvajali znanje i koje osobine treba da poseduje osoba od koje možete da učite? Studenti

trebaju istražiti kako bi primenili koncepte kao što su zone narednog razvoja, socijalna interakcija i uloga kulture u rešavanju problema ili razumevanju situacije.

Podelite studente u grupe od 3 do 4 člana. Svaka grupa dobija veliki list papira i marker.

Zadatak je da svaka grupa zajedno nacрта sliku ili dijagram svog "budućeg ja". Ova slika bi trebala predstavljati kako svaki član grupe vidi sebe u budućnosti, kroz prizmu njihovih ličnih ciljeva, snova i ambicija. Grupa može koristiti tekst, slike, simbole ili bilo koji drugi način izražavanja svog budućeg ja. Nakon što su sve grupe završile, neka predstave svoje "buduće ja" ostatku grupe. Svaka grupa može objasniti svoje odabire, viziju budućnosti i razmišljanja koja su im pomogla da stvore sliku.

Nakon prezentacija, možete pokrenuti raspravu o zajedničkim temama, ciljevima i vrednostima koje su se pojavile u grupama. Također možete postaviti pitanja o tome kako socijalna interakcija i podrška mogu uticati na ostvarivanje ciljeva i razvoj pojedinaca.

Ova vežba podstiče socijalno-konstruktivno učenje i razmišljanje o budućnosti. Ovo je dobra prilika za deljenje perspektiva, ideja i poticanje saradnje među studentima.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

#### **4.7. Teorija biheviorizma, razvojna teorija humanističke psihologije**

**Teorijski deo:** Predstavnici biheviorizma Votson, Skinner i sar. naglašavaju "da je čovekovo ponašanje ujedno i njegova psihološka suština". Prema bihejvioristima u središtu naučnog interesovanja treba da bude proces učenja, jer po ovom shvatanju čovek je uglavnom ono što je stekao procesom učenja. Skinner, razvija programirano učenje koristeći teoriju potkrepljenja. Prema Langeru, "čovek izrasta u ono što od njega načini okolina" (Langer, 1981). Prema Maslovu, osnovna potreba ličnosti jeste da "da postane ono što jeste" (Maslov, 1954). Roberts (1975) ocenjuje da razvoj treba učiniti humanističkim i usmeriti ga samoaktualizaciji ličnosti.

Autori savremenih teorija psihičkog razvoja uvažavaju interaktivno delovanje faktora, sa posebnim naglaskom na međudejstvo faktora na određenim stadijumima razvoja. Prema Frojdovom shvatanju, stadije karakterišu dominantna obeležja (oralno, analno.). Prema Gezelu, razvoj se isključivo zasnivaju na maturaciji. Prema Pijažeu, postoji konstantan redosled faktor: uvremenjenosti, interakciju subjekta i okoline, samoregulaciju i kapacitet za adaptaciju. Bihejvioristi prioritet daju učenju i sredini pa onda stadijalnosti u proces učenja ponašanja. Humanistička psihologija dečji razvoj vidi kao progresivan, stadijalan, pokrenut više unutrašnjim činiocima nego spoljašnjim potkrepljivačima (Brković, 2011).

**Predmet:** Teorija biheviorizma, razvojna teorija humanističke psihologije

**Cilj:** Upoznavanje koncepta teorija bihejviorizma i humanističke psihologije

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru, grupni

**Zadatak:** Podstaknite studente da osmisle jednostavan eksperiment koji proučava efekte uslovljavanja. Dajte im primer situacije i zamolite ih da osmisle eksperimentalni dizajn, prikupljaju podatke i analiziraju rezultate kako bi istražili uticaj uslovljavanja na ponašanje.

Odaberite video snimak koji prikazuje neko ponašanje ili uslovljavanje. Zatim zamolite studente da analiziraju snimak koristeći bihejvioristički pristup. Neka identifikuju ključne elemente

uslovljavanja, stimuluse i odgovore, i razmotre kako bi ta teorija tumačila ponašanje prikazano u snimku.

Organizujte grupnu diskusiju o primeni bihejviorizma u stvarnom svetu. Zamolite studente da razmotre kako bi se bihejvioristički principi mogli primeniti na oblasti poput obrazovanja, terapije, marketinških strategija i razvoja veština.

Zamolite studente da identifikuju i prouče svoje lične vrednosti. Neka razmotre kako su se te vrednosti razvile tokom njihovog života i koje su im bile ključne tačke u razvoju. Nakon toga, neka studenti napišu refleksivni esej u kojem povezuju svoje lične vrednosti sa humanističkom teorijom razvoja.

Zamolite studente da prouče biografije poznatih ličnosti koje su se istakle u određenim aspektima svojeg razvoja, poput umetnosti, nauke, sporta ili humanitarnog rada. Neka studenti analiziraju biografije koristeći humanističku teoriju razvoja i razmotre kako su se faktori poput samorealizacije, autentičnosti i ličnog rasta odigrali u njihovim životima.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 5. UČENJE I RAZVOJ

### 5.1. Učenje i razvoj

**Teorijski deo:** Prema predstavnicima ženevske škole, razvoj se odvija po sopstvenim zakonitostima koji su biološke i socijalne prirode. Pijaže kaže: "Učenje je izgleda podređeno mehanizmima razvoja i vodi trajnom uspehu samo u meri u kojoj koristi izvesne vidove ovih mehanizama", što znači, učenje je subordinirano razvojnom procesu a brzina učenja zavisi od stepena ostvarenog razvoja. Za Pijažea kognitivni razvoj je sistem sa sposobnošću za autogenezu: osnovni proces je uravnotežavanje (preko asimilacije i akomodacije - kojima se postiže adaptacija).

Prema predstavnicima moskovske škole, razvoj je pod presudnim uticajem socijalne interakcije u kojoj dete učenjem preuzima socijalno iskustvo.

Ono što je zajedničko u nalazima obe škole je sledeće: logičke operacije imaju svoje korene u praktičnim, materijalnim radnjama, koje se kroz proces interiorizacije transformišu u mentalne operacije; postoji saglasnost rezultata kada se pojave prate u sličnim uslovima u spontanom razvoju deteta. Razlike se pojavljuju u shvatanjima ove dve škole po pitanjima: faktora razvoja, mogućnosti ubrzavanja razvoja obučavanjem (Brković, 2011).

**Predmet:** Učenje i razvoj

**Cilj:** Sticanje uvida u sličnosti i razlike Moskovske i Ženevske u definisanju učenja i razvoja

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Da li se zakonitosti psihičkog razvoja mogu svesti na zakonitosti po kojima se odvija proces učenja ili razvoj ima svoje specifične zakonitosti? Koja znanja zahtevaju zrelost a koja uvežbavanje? Zašto je učenje važan proces? Kakav je efekat učenja? Koji periodi su važni kada je u pitanju sticanje novog znanja i veština? Izvršite istraživanje o Moskovskoj i Ženevskoj školi učenja i razvoja. Proučite njihovu istoriju, osnivače, ključne principe i pristupe učenju i razvoju.



Napravite popis ključnih razlika između ove dve škole. Obratite pažnju na njihove teorije, metode, fokus i ciljeve. Napravite tabelu ili dijagram koji će vam pomoći da organizujete prikupljene informacije. Na jednoj strani tabele napišite "Moskovska škola", a na drugoj "Ženevska škola".

U svaku kolonu zapišite ključne aspekte ili principe svake škole, na primer, teorije koje su ih oblikovale, metode učenja i razvoja koje koriste, fokus na emocionalni ili intelektualni razvoj, itd. Kako se ove razlike odražavaju na učenike? Koje prednosti i nedostaci mogu proizaći iz svake škole? Koje vrednosti i principe podržavate i zašto?

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 6. RAZVOJ POJMOVA

### 6.1. Proces formiranja pojmova kod dece

**Teorijski deo:** U procesu formiranja pojmova Vigotski ukazuje na pet tipova kompleksa: Asocijativni kompleks npr. po boji, obliku, po sličnosti ili kontrastu itd.. Kolekcija: elementi se uzajamno dopunjuju. Difuzni kompleks: formiran je na osnovu nejasno određenog obeležja. Lančani kompleks: pridruživanjem elemenata na osnovu jednog obeležja (npr. da po boji bude sličan prvom, drugom.), i tako se po lancu prelazi sa jednog obeležja na drugo. Pseudo-pojmovi: dete ne formira samostalno svoja grupisanja, nego to čini pod uticajem odraslih.

Po Brunerovoj teoriji kognitivni razvoj odvija se u interakciji organizma i sredine a tok zavisi od karakteristika organizma. Oblici interakcije i načini reprezentovanja su: akcioni, ikonički i simbolički (Brković, 2011).

Kod dece koja u sedmoj godini polaze u osnovnu školu postoji razvijena sposobnost nalaženja zajedničkog svojstva predmeta i doslednog pridržavanja tog svojstva pri klasifikovanju. Deca shvataju logičke odnose između klasa, njihovu hijerarhijsku organizaciju i odnose koji iz toga proizilaze (nadređene, uporedne, podređene klase). O dostignutom *konkretnom nivou* zaključuje se na osnovu dečjeg prepoznavanja predmeta. Na *nivou identiteta* dete je u stanju da prepozna predmet u izmenjenim uslovima. Na početnom *nivou klasifikacije* dete uključuje i generalizaciju, tačno klasifikuje slučajeve kao pozitivne ili negativne primere pojma, ali još ne može na eksplicitan način da iskaže osnovu svoje klasifikacije. Na *formalnom nivou* dete može da navede ime pojma i da razlikuje i imenuje njegove definišuće odlike; može da razlikuje prave primere i ne primere toga pojma i da verbalno iskaže osnove svoje klasifikacije. Na ovom nivou dete pojmove može da usvaja induktivnim i deduktivnim putem.

Klausmajer svoje nalaze sintetizuje kroz sledeće principe: razvoj pojmova je stadijalan i invarijantnog redosleda; u dostizanju pojedinih nivoa javlja se princip heterohronije: razlike u brzini prelaska na više nivoe kod dece istog uzrasta, različita brzina za različite pojmove kod istog deteta (brži je tempo kod pojmova sa "opažljivim" svojstvima); pojmovi višeg nivoa imaju veću transfernu vrednost (za razumevanje odnosa, pravila, rešavanje problema); znanje imena i definišućih svojstva pojma olakšava sticanje i korišćenje tog pojma.

Iz svega napred iznetog može se zaključiti da je razvoj pojmova u stvari razvoj samog mišljenja, proces koji počinje u ranom detinjstvu, dostiže u adolescenciji više, zrelije forme i nastavlja se u odraslom dobu. Autori se slažu da se i pojmovi, kao i mišljenje, razvijaju po principima: "od konkretnog ka apstraktnom" i "od pojavnog ka suštinskom".

**Predmet:** Učenje i razvoj

**Cilj:** Građenje pojmova, podsticanje na značenje i primenu pojmova

**Materijal za rad:** papir i olovka, kutije sa različitim predmetima, kartice, različite manipulativne materijale, blokove, kockice za brojanje, geometrijski oblici,

**Prostor za rad:** učionica, vrtić

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Kako se razvijaju pojmovi? Kako svet bebe, kojim dominiraju opažaji, sa uzrastom postaje pojmovni svet odraslih? Kako Bruner definiše razvoj pojmova kroz akcioni ikonički i simbolički oblik interakcije i reprezentovanja, posebnu pažnju posvetiti svojstvima pojmova. Pripremiti u grupama kartice koje je Bruner koristio u eksperimentu koje imaju po 4 svojstva i tri vrednosti (Brković str.)

Organizujte malu istraživačku aktivnost u kojoj deca mogu istraživati određene predmete ili teme. Na primer, možete pripremiti kutije sa različitim predmetima i pustiti decu da istraže svaku kutiju, postavljajući pitanja koja podstiču razvoj pojmova. Na primer, "Koje su sličnosti i razlike između ovih predmeta?" ili "Kako biste ih kategorizovali?".

Čitajte deci priče ili knjige koje uključuju nove pojmove i zatim vodite razgovor o tim pojmovima. Postavljajte pitanja koja podstiču decu da razmišljaju o značenju i primeni tih pojmova. Možete ih podsticati da koriste nove pojmove u svojim rečenicama ili da osmisle priče koristeći te pojmove. Uparite decu u timove i dajte im određeni zadatak koji zahteva korišćenje određenog pojma. Na primer, možete dati paru zadatak da izmisle priču koristeći određene pojmove, ili da reše problem koristeći određeni koncept. Ohrabrite ih da zajedno razmišljaju, postavljaju pitanja i pomažu jedni drugima u razvijanju razumevanja. Koristite različite manipulativne materijale, poput blokova, kockica za brojanje, geometrijskih oblika, da biste deci omogućili da istraže i manipulišu

predmetima. Zatim postavljajte pitanja koja podstiču decu da identifikuju i opišu različite osobine tih objekata.

Građenje pojmova kroz igru: Organizujte igre ili aktivnosti u kojima deca moraju koristiti određene pojmove kako bi postigla cilj. Na primer, možete organizovati igru "Izgradnja grada" u kojoj deca moraju koristiti pojmove poput "zgrada", "autoputa", "mosta" itd. dok grade svoj imaginarni grad.

Organizujte istraživačke aktivnosti ili eksperimente u kojima deca mogu samostalno otkrivati nove pojmove i veze. Na primer, možete postaviti različite kutije sa objektima i dozvoliti deci da istražuju i identifikuju zajedničke osobine ili kategorije.

Podstičite decu da sarađuju i razgovaraju međusobno dok rešavaju zadatke ili igraju igre koje zahtevaju upotrebu određenih pojmova

Proširenje pojmova: Počnite s osnovnim pojmom i zamolite decu da dodaju srodne pojmove ili ideje. Na primer, ako počnete s pojmom "voće", deca mogu dodati pojmove kao što su "jabuka", "banana", "narandža" itd.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 7. PERIODIZACIJA PSIHIČKOG RAZVOJA

### 7.1. Periodizacija psihičkog razvoja

**Teorijski deo:** Periodizacija je podela celokupnog ontogenetskog razvoja na periode prema nekom usvojenom kriterijumu ili kombinaciji kriterijuma na osnovu teorije razvoja. Pri izradi periodizacija korišćeni su biološki, psihološki, pedagoški i socijalni kriterijumi - pojedinačno ili u kombinaciji. U literaturi se navode brojne periodizacije od kojih je najznačajnija teorijska osnova psihofizičkog razvoja Vigotskog.

Vigotski, postojeće sheme periodizacije razvrstava u tri grupe:

Periodizacija na osnovu stupnjevitog razvoja drugih procesa koji su posredno povezani sa individualnim razvojem (na primer: primenom biogenetskog principa - "ontogeneza je rekapitulacija filogeneze"; ili, pedagoškog kriterijuma: podela psihičkog razvoja prema stupnjevima vaspitanja i obrazovanja).

Periodizacija na osnovu pojedine karakteristike u razvoju kao uslovni kriterijum podele na periode (na primer: na osnovu dentacije, nicanja i menjanja zuba; na osnovu seksualnog razvoja ili razvoja psihičkih procesa - na primer: saznanog razvoja).

Periodizacija na osnovu suštinske osobenosti samog razvoja.

Osnovni pojmovi pomoću kojih objašnjava dinamiku psihičkog razvoja su socijalna situacija razvoja i razvojna kriza (Vigotski, 1996-IV str. 193 prema Brković, 2011).

Ruski psiholozi (Kon, 1990. prema Brković, 2011) predlaže periodizaciju na osnovu individualnih karakteristika kao što su: *kalendarski, hronološki uzrast, razvojni, psihološki uzrast, vreme života, životni ciklus, životni put.*

Kod nas se najčešće navode periodizacije koje polaze od psihološke podele razvoja ili sa kombinacijom psihološkog i pedagoškog kriterijuma uključujući i prenatalni period:

- Prenatalni period (od začeća do rođenja);
- Novorođenče (prvi mesec nakon rođenja);
- Odojče (od prvog meseca do kraja prve godine);

- Prvo detinjstvo (do 2-3. godine);
- Rano detinjstvo (do 6-7. godine);
- Srednje detinjstvo (do 9. godine);
- Pozno detinjstvo (do 12. godine);
- Rana adolescencija (do 16. godine);
- Srednja adolescencija (do 21. godine);
- Pozna adolescencija ili rana zrelost (do 25. godine);
- Srednja zrelost (do 50. godine);
- Pozna zrelost (do 65. godine);
- Predstaračko doba (do 70. godine);
- Starost (od 71. godine)

**Predmet:** Periodizacija psihičkog razvoja

**Cilj:** Praćenje toka i tempa razvoja, identifikovanje karakterističnih razvojnih pojava, razvojnih zadataka i problema određenog uzrasta.

**Materijal za rad:** papir i olovka, plakat

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru, rad u grupama

**Zadatak:** Pripremite prezentaciju ili plakate koji prikazuju različite faze psihičkog razvoja. Zamolite studente da se grupišu i prouče svaku fazu. Nakon toga, neka svaka grupa predstavi svoju fazu ostalim studentima, objasne karakteristike te faze i diskutuju o ključnim aspektima razvoja.

Dajte studentima studiju slučaja deteta ili adolescenta i zamolite ih da primene teoriju periodizacije psihičkog razvoja kako bi analizirali i objasnili različite aspekte razvoja koji se javljaju u tom slučaju. Nakon toga, neka studenti podele svoje analize i razmene ideje o tome kako bi se mogli pristupiti tom slučaju na osnovu teorija periodizacije.

Organizujte debatu među studentima o različitim teorijama periodizacije psihičkog razvoja. Podelite studente u grupe koje zastupaju različite teorije (npr. Pijaže, Erikson, Vigotski) i neka

iznesu argumente koji podržavaju svoju teoriju. Nakon toga, omogućite slobodnu diskusiju i razmenu mišljenja među studentima.

Zamolite studente da odaberu određeni period psihičkog razvoja i kreiraju "portret" koji ilustruje ključne karakteristike i postignuća tog perioda. Mogu koristiti crteže, slike, grafikone ili druge kreativne načine da predstave razvojne aspekte koji su relevantni za tu fazu.

Dodelite odabrane članke ili poglavlja iz relevantne literature o periodizaciji psihičkog razvoja i zamolite studente da ih pročitaju pre časa. Tokom časa, organizujte diskusiju u kojoj će studenti moći da izraze svoje stavove.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 8. RANI RAZVOJ

### 8.1. Prenatalni razvoj

**Teorijski deo:** Savremena razvojna psihologija počinje praćenje ranog razvoja od analize prenatalnog perioda, pa do kraja života. Prenatalni razvoj počinje od trenutka oplođenja jajne ćelije - formiranja zigota, traje oko devet meseci (deset lunarnih meseci) (Gutović, 2006) opisuje ontogenetski rast i razvoj kroz pet karakterističnih promena:

- *veličine, izgleda* (organizam se razvija u odraslog muškarca ili ženu);
- brojčano, *kvantitativno uvećavanje* (od dve ćelije pri oplođenju nastaje 20 triliona ćelija);
- *svojstva tkiva* (najbolja ilustracija je osifikacija - od hrskavice do čvrstih kostiju);
- pozicije - *lokacije i/ili ugla organa* (na primer: kod rasta i razvoja srca, organa za varenje, udova);
- *relativne veličine* (od embriona do odraslog organizma; kod promena proporcija delova tela glava postaje relativno manja a noge relativno duže u odnosu na ukupnu visinu).

Embriolozi dele ovaj period u tri faze:

- *ovum* (od začeca do kraja druge nedelje);
- *embrion* (od 2 nedelje do kraja drugog meseca);
- *fetus* (od drugog meseca do rođenja)

**Predmet:** Periodizacija psihičkog razvoja - prenatalni period

**Cilj:** Praćenje toka razvoja, povezanosti različitih faktora koji utiču na prenatalni razvoj razvoja

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru



**Zadatak:** Zašto proučavamo prenatalni period i zašto je on važan? Šta ste do sada čuli o prenatalnom periodu? Zašto je prenatalna psihologija deo razvojne psihologije? Razgovarajte sa roditeljima o sledećim pitanjima. Da li ste željeno dete? Da li su oba roditelja želela da se rodite? Je li bilo nekih komplikacija tokom trudnoće, nekih propratnih bolesti? Koje ste dete po rođenju u porodici i da li je to sa sobom nosilo neke prednosti? Da li su očekivali pol sa kojim ste se rodili? Da li su se roditelji suočavali sa nekom životnom krizom? Kakvi su bili materijalni uslovi porodice kada ste se rodili? Da li je vaše rođenje popravilo odnose u porodici? Da li je mama imala neke strahove ili bojazni dok vas je nosila? Koju hranu nam nije podnosila u trudnoći i ako je bila neka namirnica, da li sada vi jedete tu hranu? Kako su tekle pripreme za rođenje i da li ste rođeni prirodnim putem ili carskim rezom?

Ilustrujete tri faze razvoja u prenatalnom periodu (ovum, embrion, fetus) i naznačite specifičnosti svake faze. Zašto je bitna i šta se u njoj razvija? Pogledajte snimak i upoznajte se sa fazama razvoja u prenatalnom periodu. [https://www.youtube.com/watch?v=Qn80\\_xv40ug](https://www.youtube.com/watch?v=Qn80_xv40ug)

Studenti mogu proučiti relevantnu literaturu o prenatalnom razvoju. Postoje mnoge knjige, udžbenici i istraživački članci koji opisuju različite aspekte embrionalnog i fetalnog razvoja. Ovi izvori mogu pružiti detaljne informacije o anatomiji, fiziologiji, organogenezi i drugim aspektima razvoja. Internet je izvor bogatih informacija o prenatalnom razvoju. Studenti mogu pronaći web stranice, portale ili časopise posvećene reproduktivnoj biologiji i prenatalnom razvoju. Ove platforme mogu pružiti pristup slikama, animacijama, video zapisima i drugim vizualnim materijalima koji prikazuju razvoj embriona i fetusa.

Da li je moguće uslovljavanje fetusa, navedite nalaz istraživanja Spelta. Koji faktori utiču na prenatalni razvoj?

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 8.2. Novorođenče

**Teorijski deo:** Rođenje označava prelazak deteta iz uterusa u spoljašnju sredinu. Nakon rođenja dete započinje samostalan život koji karakterišu brojne fiziološke funkcije: disanje, varenje, izlučivanje, termoregulacija, san i budno stanje.

Period novorođenčeta (prvi mesec postnatalnog života) Vigotski označava kao prvu i "najizrazitiju" razvojnu krizu deteta koja odvaja period prenatalnog razvoja od perioda novorođenčeta. "Dramatična promena sredine pri rođenju, kada novorođenče dospeva u potpuno novu sredinu, menja čitav njegov život i obeležava početak perioda postnatalnog razvoja" (Vigotski, 1996-IV str. 199).

Početak postnatalnog razvoja započinje disanjem, odnosno prvim zvukom koji je prvi dečiji plač, prvim gutanjem koje se obavlja urođenim refleksom sisanja te nakon nekoliko časova počinje izlučivanje. Novorođenče vidi, čuje, oseća dodir, promene položaja tela, osetljivo je na mirise i različite ukuse.

Novorođenče raspolaže nizom složenih bezuslovnih refleksa:

- refleks sisanja - (razvojni period: od rođenja do 3. ili 4. meseca)
- refleks hvatanja ili Darwinov refleks - (od 7. meseca gestacijske starosti do 3. ili 4. meseca)
- refleks Babinskog - (od rođenja, nestaje od 8. do 12. meseca)
- refleks grljenja ili Moroov refleks - (od 7. meseca gestacijske starosti do 3. ili 4. meseca)
- refleks hodanja - (od 7. meseca gestacijske starosti do 3. ili 4. meseca)
- vratni tonični refleks - (od 7. meseca gestacijske starosti do 3. ili 4. meseca.) (Barker & Fall, 1993. prema Brković, 2011).

**Predmet:** Periodizacija psihičkog razvoja- novorođenče

**Cilj:** Upoznavanje sa osnovnim psihofizičkim karakteristikama novorođenčeta.

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica, poseta porodilištu

**Način rada:** samostalno, rad u paru, rad u grupi

**Zadatak:** Koje su karakteristike novorođenčeta? Koji se refleksi proveravaju na rođenju i na šta njihovo prisustvo upućuje? Koja novorođenčad spadaju u grupu novorođenčadi sa povećanim rizikom?

[https://www.youtube.com/watch?v=iQV\\_9gw3hjw](https://www.youtube.com/watch?v=iQV_9gw3hjw) na linku je prikazan celokupan postupak negovanja novorođenčeta u prvim minutima života

Pripremite interaktivnu prezentaciju koja pokriva osnovne koncepte i faze prenatalnog razvoja. Koristite vizuelne ilustracije, animacije i video materijale kako biste ilustrovali različite faze razvoja embriona i fetusa. Puzirajte tokom prezentacije i postavljajte pitanja studentima kako biste ih angažovali i podstakli diskusiju.

Dodelite studentima određenu temu ili aspekt prenatalnog razvoja (na primer, razvoj organa, motorički razvoj, kognitivni razvoj itd.) i zamolite ih da istraže relevantnu literaturu. Nakon toga, neka studenti pripreme prezentacije ili poster prezentacije u kojima će predstaviti svoje saznanje i diskutovati o ključnim tačkama istraživanja.

Organizujte grupne diskusije u kojima studenti mogu razmenjivati ideje, postavljati pitanja i diskutovati o kontroverzama vezanim za prenatalni razvoj. Na primer, možete pokrenuti teme poput prenatalnih uticaja, etike prenatalnih testova ili pitanja izbora pobačaja. Podstaknite studente da izraze svoje mišljenje, ali takođe podstičite kritičko razmišljanje i razumevanje različitih perspektiva.

Dajte studentima studiju slučaja vezanu za prenatalni razvoj (na primer, ispitivanje uticaja stresa na prenatalni razvoj) i zamolite ih da analiziraju podatke, identifikuju ključne faktore i diskutuju o implikacijama za razvoj ploda. Podstaknite ih da primene svoje znanje i kritičko razmišljanje kako bi predložili strategije podrške i intervencije.

Ako je moguće, organizujte posetu porodilištu ili prenatalnoj klinici kako bi studenti imali priliku da se upoznaju sa stvarnim procesom prenatalne nege i razvoja. Ovo može uključivati razgovore sa medicinskim stručnjacima ili posmatranje prenatalnih pregleda. Ova praktična iskustva mogu obogatiti njihovo razumevanje i povezivanje sa teorijom i konceptima koje su proučavali.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 9. ODLIKE I ZNAČAJ RAZVOJA U PRVOM DETINJSTVU

**Teorijski deo:** Specifičnosti razvoja u prvom detinjstvu određuju dve međusobno zavisne komponente: fetalizacija novorođenčeta - biološka nezrelost, nerazvijenost bioloških funkcija za samostalno zadovoljavanje životnih potreba; genetička usmerenost deteta ka socijalnom okruženju - potpuna zavisnost od odraslih, posebno majke.

Kao znake fetalizacije Vigotski navodi: nedovoljnu diferenciranost sna i budnog stanja kod novorođenčeta; fetusni položaj deteta u snu i budnom stanju; dominaciju subkortikalnih centara i vegetativnog nervnog sistema (san i urođeni refleksi); zavisnost od majke i posle rođenja (ishrana, nega, kretanje u prostoru, otklanjanje opasnosti).

Savremena razvojna psihologija uporedo sa psihičkim, izučava i telesni razvoj jedinke. Na fizički razvoj deluje *zakon heterohronije odnosno*, različiti delovi tela ne rastu istom brzinom (glava, trup, noge). Telesni i senzomotorni razvoj slede cefalokaudalni i proksimodistalni pravac telesnog razvoja. Telesni razvoj odlikuje *rast* - promene u razmerama i *diferencijacija* - promene u složenosti strukture i oblika. Promene visine i težine se najčešće uzimaju kao pokazatelj opšteg organskog razvoja. U postnatalnom periodu porast visine i težine ima dva ubrzanja: neposredno posle rođenja (1-2 g) i u predpubertetu.

Razvoj motorike u prvom detinjstvu je dominira nad drugim funkcijama. Motorni razvoj je tesno povezan sa drugim područjima razvoja: senzornim, kognitivnim, socijalnim i emocionalnim.

Razvoj motorike obuhvata sledeće procese:

- razvoj koordinacije i kontrole položaja tela,
- razvoj motorike ruke i prstiju - dohvatanja i hvatanja,
- razvoj lokomocije - kretanja u prostoru,
- razvoj lateralizacije

**Predmet:** Odluke i značaj razvoja u prvom detinjstvu

**Cilj:** Upoznavanje sa karakteristikama prvog detinjstva i značajem ovog razvojnog perioda za dalji razvoj i napredovanje

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica, vrtić

**Način rada:** samostalno, rad u paru, rad u grupama

**Zadatak** Dodelite studentima listu razvojnih markera koji se javljaju u prvom detinjstvu, kao što su prvi osmeh, sedenje, puzanje, hodanje, prve reči itd. Zamolite ih da istraže svaki marker i da analiziraju značaj i uticaj svakog markera na dalji razvoj deteta. Nakon toga, neka studenti podele svoje nalaze i diskutuju o važnosti tih markera za razvoj deteta.

Organizujte posetu ili video-sesiju u kojoj studenti mogu posmatrati dete u uzrastu prvog detinjstva. Zamolite studente da vode beleške o ponašanju, interakcijama, motoričkim veštinama i komunikaciji deteta. Nakon posmatranja, neka studenti diskutuju o tome koje odlike razvoja su bile prisutne, kako su se različiti aspekti razvijali i kako su se odlike razvoja međusobno povezivale.

Zadatak studentima da istraže različite vrste igračaka i njihovu ulogu u razvoju dece u prvom detinjstvu. Neka studenti identifikuju igračke koje su posebno korisne za razvoj finih motoričkih veština, kognitivnih sposobnosti, kreativnosti i socijalnih veština. Zatim neka studenti pripreme prezentacije ili plakate o ulozi tih igračaka u podršci razvoju dece u prvom detinjstvu.

Dodelite studentima slučajeve dece koja su izložena različitim faktorima rizika ili imaju posebne potrebe i zamolite ih da analiziraju uticaj tih faktora na razvoj u prvom detinjstvu. Neka studenti istraže relevantnu literaturu i resurse kako bi razumeli kako ovi faktori mogu uticati na razvoj dece i koji su načini podrške i intervencije dostupni. Nakon toga, neka studenti podele svoje saznanje i diskutuju o mogućim strategijama podrške i intervencija.

Značaj proučavanja telesnog razvoja i podudarnost sa psihičkim razvojem. Potražite norma razvoja u prvim godinama i uporedite sa vašim razvojnim promenama- ako imate iz tog perioda života. Zašto je porodica naročito važna u prvom detinjstvu? Ko je za vas, osim vaših roditelja, imao snažan uticaj na vaše odrastanje? Koji su rizici u ovom periodu?

Kako teče razvoj nervnog sistema, potražite razvojnu mapu koja će vam pomoći i uputiti vas u dinamiku razvoja endokrinog sistema, proces dentacije itd.

Dinamika razvoja važnih funkcija- motorika, koordinacija i kontrola tela, razvoj motorike ruke i prstiju kroz šematski prikaz do 18 meseci

Razvoj lateralizacije -Vežba – M. Cvetković- test lateralizacije-

<b>Aktivnost ruke</b>	<b>Uvek desnu ruku</b>	<b>Uglavnom desnu ruku</b>	<b>Bilo koju ruku</b>	<b>Uglavnom levu ruku</b>	<b>Uvek levu ruku</b>
Pisanje					
Crtanje					
Precizno bacanje lopte					
Korišćenje makaza					
Korišćenje četkice za zube					
Korišćenje ključa prilikom otvaranja vrata					
Držanje čaše dok piješ iz nje					
<b>Aktivnost noge</b>	<b>Uvek desnu nogu</b>	<b>Uglavnom desnu nogu</b>	<b>Bilo koju nogu</b>	<b>Uglavnom levu nogu</b>	<b>Uvek levu nogu</b>

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 9.1. Kognitivni razvoj

**Teorijski deo:** Zahvaljujući naučnom napredovanju i istraživanjima saznajemo kakva su opažanja deteta neposredno posle rođenja. Novorođenče vidi, čuje, oseća dodir, promene položaja tela. Od 8. meseca opažanje je kompleksnije preko svih čula, krajem prve godine perceptivne funkcije se koriste pri rešavanju praktičnih problema. Krajem druge godine razvijeno je složeno opažanje i dete počinje aktivno da istražuje okolinu (Brković, 2011).

Taktilna osetljivost kod novorođenčeta je veoma razvijena, posebno na dodir reaguje, takođe primetna je reakcija na toplo i hladno na površini kože. Novorođenče oseća bol, uglavnom odgovara plačem i povećanim srčanim ritmom, povišenim krvnim pritiskom, razdražljivošću (Wisser i dr., 1997; Lagercrantz i Ringstedt, 2001). Odmah po rođenju dete reaguje na osnovne mirise, razlikuje slatko, kiselo, gorko i slano. Dete u prvim danima života reaguje na tonalne i netonalne zvukove što doprinosi formiranju govora i razvoju sluha. Govorni sluh se razvija krajem prve i početkom druge godine a muzički kasnije od 3 do 5 godine. Novorođenče odmah reaguje na svetlosne draži, od 1-2 nedelje prati pokretom očiju svetlosne draži, prati obojene tačke, promene kontrasta, oblika, kretanje objekata, kontrastu. (Brković, 2011).

**Predmet:** Kognitivni razvoj u prvom detinjstvu

**Cilj:** Upoznavanje i procena kognitivnih sposobnosti deteta u prvom detinjstvu

**Materijal za rad:** papir i olovka, zvučna stimulacija, igračka,

**Prostor za rad:** učionica, terensko istraživanje, vrtić

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Vežba praćenja predmeta. Ova vežba se fokusira na sposobnost novorođenčeta da prati objekte ili ljudska lica pogledom. Držeći predmet ili igračku ispred lica novorođenčeta, pomerajte je lagano s jedne na drugu stranu i pratite da li novorođenče prati pogledom taj predmet. Ova vežba procenjuje sposobnost novorođenčeta da prati pokret i obraća pažnju na objekte u svom okruženju.

Reakcija na zvuk. Ova vežba procenjuje reakciju novorođenčeta na zvučne stimulacije. Proizvedite lagane zvukove ili zveckanje u blizini novorođenčeta i posmatrajte njegovu reakciju. Da li će se

okrenuti prema izvoru zvuka ili će reagovati nekom drugom akcijom (na primer, pružiti ruke ka zvuku). Ovo procenjuje sposobnost novorođenčeta da prepozna zvuk i reaguje na njega.

Vežba za reflekse. Procenjivanje prisutnosti i normalnog funkcionisanja različitih refleksa kod novorođenčeta može pružiti informacije o razvoju senzomotornih sposobnosti. Neka studenti posmatraju reflekse kao što su refleks hvatanja, refleks plaženja jezika, refleks stiska itd. Ove vežbe pomažu u proceni senzomotornih sposobnosti novorođenčeta.

Interakcija očima. Ova vežba se fokusira na sposobnost novorođenčeta da ostvari očni kontakt i interakciju sa odraslima. Studenti mogu pokušati da uspostave očni kontakt s novorođenčetom i da zabeleže kako novorođenče reaguje. Da li će se osmehnuti ili pokušati da oponaša izraze lica odrasle osobe. Ova vežba procenjuje sposobnost novorođenčeta da uspostavi emocionalnu povezanost sa drugima putem očnog kontakta. Zamolite studente da istraže različite vrste igračkaka koje su posebno pogodne za podsticanje kognitivnog razvoja u prvom detinjstvu. Neka identifikuju igračke koje podržavaju razvoj finih motoričkih veština, kognitivnih sposobnosti poput klasifikacije ili rešavanja problema, i jezičnog razvoja. Zatim neka pripreme prezentacije ili plakate o ulozi tih igračkaka u podršci kognitivnog razvoja dece u prvom detinjstvu.

Pijaževov eksperiment: Predložite studentima da osmisle jednostavan eksperiment inspirisan Pijažovim teorijama o kognitivnom razvoju. Neka odaberu određenu starosnu grupu dece (npr. 2-3 godine) i razmisle o eksperimentu koji će testirati neku od Pijaževih teorija, poput razumevanja brojeva, konzervacije količine ili razumevanja uzročnosti. Nakon što osmisle eksperiment, neka razmisle o načinu prikupljanja podataka i interpretaciji rezultata.

Dajte studentima zadatak da istraže razvoj jezičnih sposobnosti u prvom detinjstvu. Neka istraže kada se javljaju različite faze jezičnog razvoja, poput prvih reči, dve reči rečenica, upotrebe gramatičkih pravila itd. Neka pripreme prezentaciju o ovim fazama i pratećim jezičnim sposobnostima. Također, možete ih zamoliti da prouče različite strategije podrške jezičnom razvoju u toj dobi.

Raspravite o važnosti imitacije u kognitivnom razvoju u prvom detinjstvu. Zadatak studentima da istraže ulogu imitacije u učenju, razumevanju socijalnih interakcija i razvoju kognitivnih sposobnosti. Neka prouče primere imitacije u različitim kontekstima, kao što su igra, jezično



učenje ili učenje veština. Nakon toga, studenti mogu podeliti svoje saznanje i diskutovati o važnosti imitacije u kognitivnom razvoju.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 9.2. Emocionalno-socijalni razvoj

**Teorijski deo:** Sa rođenjem je započeo *individualni život* podržan sa osobama iz socijalnog okruženja kroz neophodnu afektivnu i neverbalnu komunikaciju. Dete već sa 2 meseca pokazuje da ga privlači ljudsko lice, govor, blizina drugih ljudi, telesni dodir; podstiče odrasle na kontakt socijalnim osmehom, plačem, gukanjem, pokretima i signalima i ponašanjem koje pokazuje da shvata značenje reakcija odraslih (Berković, 2011).

Socijalni osmeh počinje se pojavljivati između četvrte i šeste nedelje starosti. Na uzrastu od 5.-6. meseca dete počinje selektivno da reaguje, odnosno osmehom na poznate i povlačenjem od nepoznatih osobe. Krajem prve i početkom druge godine razvija se govor, interesovanje za drugu decu, javlja se simbolička i ekspresivna igra, usvajaju se navike hranjenja, spavanja u određeno vreme, navike čistoće.

Afektivna vezanost je biološko i interindividualno ponašanje koje nastaje u periodu odojčeta, u prvih šest meseci, kao posledica interakcije deteta i roditelja a posebno je važna za socijalni i emocionalni razvoj, ima zaštitnu funkciju, za zadovoljenje socijalnih potreba, adekvatne komunikacije posebno sa majkom koji dovodi do specifičnih oblika učenja, identifikacije, učenja po modelu (Ivić, 1978).

Prema Musenu (Mussen, 1969) osnovne tendencije socijalnog razvoja su: od spoljašnjih svojstava osobe do razmišljanja o vrednostima ličnosti i uzrocima njenog ponašanja; od uprošćenog do kompleksnog shvatanja povoda; od jednog svojstva do šireg poimanja svih povoda; od jednosmernog ka elastičnom mišljenju; od konkretnog ka apstraktnom mišljenju; od nepovezanog i nedoslednog ka strukturiranom i svrhovitom mišljenju.

Vigotski (1996c) ističe značaj prve dve godine za uspostavljanje emocionalno-socijalnih odnosa deteta sa odraslima. Poimanje odnosa sa drugima i tuđe tačke gledanja stiče se u komunikaciji, razvija se empatija, kognitivno i konativno uživljavanje što predstavlja bitan uslov socijalnog i ukupnog razvoja deteta.

**Predmet:** Emocionalno- socijalni razvoj

**Cilj:** Sticanje uvida u emocionalno-socijalni razvoj deteta, značaj emocionalne veze roditelja i dece za dalji razvoj deteta.

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica, terensko istraživanje, vrtić

**Način rada:** samostalno, rad u paru, rad u grupama

**Zadatak:** Organizujte sesiju posmatranja u kojoj studenti mogu posmatrati osnovne emocionalne reakcije beba u uzrastu od dva meseca. Neka posmatraju izraze lica, gestove, zvukove i druge znakove emocionalnih stanja kao što su sreća, tuga, iznenađenje ili nezadovoljstvo. Studenti mogu pratiti kako se ove reakcije javljaju tokom interakcija s roditeljima ili drugim okolinom.

Komunikacija putem osmeha. Ova vežba se fokusira na razumevanje i podršku razvoja emocionalne veze između bebe i roditelja. Neka studenti istraže značaj osmeha kao načina komunikacije između bebe i roditelja. Možete ih zamoliti da prikupe informacije o tome kada i kako se bebe prvi put smeše, kako roditelji reaguju na te osmehe i kako to utiče na emocionalnu vezu.

Interakcija kroz dodir. Studenti mogu istražiti važnost dodira u razvoju emocionalnih veza u prvom detinjstvu. Neka prouče načine na koje roditelji i bebe međusobno dodiruju i interaguju. Studenti mogu diskutovati o tome kako dodir utiče na emocionalnu regulaciju, razvoj poverenja i bliskost između roditelja i bebe. Istraživanje roditeljskog odziva: Neka studenti istraže značajnost emocionalno-socijalne podrške koju pružaju roditelji bebi u prvom detinjstvu. Mogu proučiti načine na koje roditelji reaguju na potrebe svoje bebe, kako pružaju utehu i podršku tokom emocionalnih trenutaka, i kako to utiče na emocionalni razvoj deteta. Studenti mogu pripremiti prezentaciju o važnosti roditeljskog odziva i razmeniti strategije i pristupe

Organizujte posetu vrtiću, dečijem centru ili porodičnom domu gde se deca nalaze u uzrastu prvog detinjstva. Neka studenti promatraju interakcije između dece, između dece i odraslih i među odraslima. Nakon posmatranja, studenti mogu napraviti beleške o tome kako deca komuniciraju, pokazuju emocije, rešavaju konflikte i razvijaju socijalne veštine.

Organizujte grupnu diskusiju gde studenti mogu podeliti svoja opažanja i izvući zaključke o važnosti emocionalnih i socijalnih interakcija u prvom detinjstvu.

Podelite studente u manje grupe i dodelite svakoj grupi određeni scenario koji se odnosi na emocionalno-socijalni razvoj u prvom detinjstvu. Neka studenti igraju uloge dece i odraslih u simulaciji različitih situacija, poput rešavanja sukoba, deljenja igračkaka ili izražavanja emocija.

Nakon simulacije, podstaknite diskusiju o izazovima sa kojima su se suočili, strategijama koje su primenili i važnosti razvijanja socijalnih veština u ovoj fazi razvoja.

Dajte studentima zadatke da istraže i pročitaju knjige ili naučne članke koji se bave emocionalno-socijalnim razvojem u prvom detinjstvu. Neka studenti izvuku ključne informacije o razvoju emocija, razumevanju drugih, razvoju socijalnih veština i formiranju bliskih odnosa.

Organizujte grupne prezentacije ili diskusije gde studenti mogu podeliti svoja saznanja, postavljati pitanja i razgovarati o implikacijama tih saznanja za praksu rada sa decom.

Organizujte vežbe i aktivnosti koje podstiču emocionalno razumevanje i izražavanje kod studenata. To može uključivati vežbe prepoznavanja i imenovanja emocija, vežbe empatije i vežbe rešavanja konflikata na pozitivan način.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

### 9.3. Razvoj ličnosti u prvom detinjstvu

**Teorijski deo:** Dete već na uzrastu oko 8. meseca počinje da izlazi iz stanja neizdiferenciranosti "ja" i fizičke okoline i drugih ljudi. Najpre izdvaja "ne-ja" - predmete okoline i druge osobe, zatim sledi saznanje o svom telu - "fizičko JA", što je rezultat samosaznanja stečenog u periodu puzanja i "susreta" sa čvrstim okolnim predmetima. U trećoj javlja se težnja ka samostalnosti, odnosno osećanje ličnog identiteta ili krize treće godine, koja se odvija na liniji reorganizacije socijalne interakcije između ličnosti deteta i osoba koje ga okružuju (Brković, 2011).

Rezultati istraživanja pokazuju da između odojčadi i mališana postoje individualne razlike i kod temperamenta utvrđene na osnovu devetodimenzionalnog modela temperamenta: nivo aktivnosti, ritmičnost, vaspitljivost, približavanje/izbegavanje, prilagodljivost, pažnja (opseg i trajanje), snaga reagovanja, prag reakcije i kvalitet raspoloženja. Kombinacijom dimenzija dobijaju se tri tipa temperamenta: lako vaspitljivo dete (40%), teško dete (10%) i sporo dete (15%) (Thomas i S. Chess, 1977, 1984).

Frojd naglašava da se dete rađa kao bespomoćno biološko biće i da se osnovne strukture ličnosti stiču na ranom uzrastu - "dete je otac čoveka" (Freud, 1914). Prema Pijažeu, od intelektualnog razvoja zavisi uspešna adaptacija čoveka u sredini. Prema Vigotskom, važna je sociogeneza viših mentalnih funkcija koja se dovodi u vezu sa socijalnim uticajem. Savremeni razvojni psiholozi smatraju da ista biološka osnova može dati različite ishode psihičkog razvoja u zavisnosti od socijalnih, kulturnih, ekonomskih i konkretnih istorijskih uslova razvoja što možemo smatrati najpotpunijem shvatanju razvoja ličnosti.

**Predmet:** Razvoj ličnosti u prvom detinjstvu

**Cilj:** Upoznati studente sa najuticajnijim teorijama razvoja ličnosti, ukazati na važnost poznavanja teorija u radu sa decom kroz primere i analizu dečijeg ponašanja

**Materijal za rad:** papir i olovka, blok za crtanje, boje, kolaž papir

**Prostor za rad:** učionica, vrtić, terensko istraživanje

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Neka studenti zadaju zadatak deci da stvaraju umetnička dela koja prikazuju njihove interese, vrednosti, snove i ciljeve. Može biti crtanje, slikanje, izrada kolaža ili drugih oblika umetnosti. Ova vežba podstiče decu da razmišljaju o sebi, svojim interesima i vrednostima, što je važno za razvoj ličnosti.

Studenti mogu pažljivo posmatrati ponašanje deteta tokom različitih situacija i aktivnosti. Obratite pažnju na reakcije deteta na nove situacije, način na koji se interakciju s drugima, izražavanje emocija, interesovanja i stil igre. Ovo posmatranje može pružiti uvid u neke aspekte ličnosti deteta, kao što su temperament, socijalne veštine ili interesovanja.

Razgovor s roditeljima ili starateljima deteta može pružiti studentima korisne informacije o detetovoj ličnosti. Pitajte roditelje o karakterističnim ponašanjima, temperamentu, preferencijama i interesovanjima deteta. Ova interakcija može pomoći u dobijanju šire slike o detetovoj ličnosti i kontekstu u kojem se dete razvija.

Treba biti pažljiv u donošenju zaključaka i uzeti u obzir individualne razlike, kontekstualne faktore i moguće promene tokom vremena. Takođe je važno da studenti budu etični u svom pristupu i da poštuju privatnost i poverljivost informacija o deci.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 10. AFEKTIVNA VEZANOST

### 10.1. Model sebe i model značajnih drugih

**Teorijski deo:** Prema Dž. Bolbiju (J. Bowlby), afektivna vezanost odnosi se na trajnu psihološku povezanost između ljudskih bića i predstavlja primarnu potrebu, s evolutivnim komponentama (osiguravanje preživljavanja, fizička i psihička zaštita, stvaranje osećaja sigurnosti) (Bowlby, 1969). Afektivno vezivanje je emocionalna veza jedne jedinke sa drugom, odnos osobe prema drugima i prema sebi, koji se manifestuje kroz: traženje blizine, bezbednog utočišta i sigurne baze i separacioni protest pri odvajanju (Stefanović Stanojević, 2006). Unutrašnji radni modeli predstavljaju internalizovane rane odnose privrženosti, stečeni su u detinjstvu i značajno determinišu ponašanje pojedinca u različitim interakcijama sa drugim osobama (Bowlby, 1969. prema Stefanović Stanojević, 2012).

Skladno sa uzrastom razvoj afektivne vezanosti koja protiče u više faza: *orijentacija i signali bez diskriminacije osobe* (do približno osme nedelje detetove starosti); *orijentacija i signali usmereni ka jednoj (ili više) diskriminiranih osoba* (do približno šestog, sedmog meseca); *održavanje blizine s diskriminiranim osobom putem lokomocije i signala* (počinje između šestog/sedmog meseca i traje do treće godine); *uspostavljanje ciljem korigovanog partnerstva* (od treće godine pa dalje) (Bowlby, 1973. prema Brković, 2011).

**Predmet:** Model sebe i model značajnih drugih

**Cilj:** Upoznavanje sa određenjem afektivne vezanosti, fazama razvoja afektivne vezanosti značajne za razumevanje sebe i uloge drugih u okruženju

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica, terensko istraživanje,

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Afektivnu vezanost čini sistem ponašanja koji se definiše kao traženje i održavanje blizine sa drugom jedinkom. Istražite faze razvoja afektivne vezanosti Ejnsvort-kvalitet vezanosti. Kako biste opisali vaše odrastanje i odnos sa roditeljima, i ocem i majkom posebno, kao i značajnim drugim iz vašeg okruženja?

Da li možemo dovesti u vezu roditeljske i partnerske stilove vezanosti?

Organizujte igru u kojoj dete ima priliku da istražuje okolinu, a zatim se vraća roditelju ili staratelju koji je "sigurna baza". Detetu se daje prilika da istražuje sobu ili prostoriju uz podršku roditelja, koji pruža ohrabrenje i sigurnost.

Organizujte igru uloga u kojoj deca mogu isprobati različite uloge, uključujući ulogu roditelja ili staratelja. Ova vežba pomaže deci da razumeju ulogu brige i odnosa u afektivnoj vezanosti. Podstaknite decu da pokažu pažnju, brigu i podršku prema svojim "lutkama" ili "bebi" tokom igre.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.



## 10.2. Partnersko afektivno vezivanje

**Teorijski deo:** Prema Bolbiju, afektivna vezanost se u odraslom dobu prenosi s figure roditelja na partnersku figuru. Pojmovi koji su definisani u afektivnom vezivanju dece su: *očuvanje blizine*, *protest odvajanju*, *sigurna baza (sklonište)* - počinju da se koriste kao okvir za razumevanje prirode i etiologije izolacije i intimnosti odraslih u partnerskim vezama. Istraživači uočavaju povezanost između partnerskih veza i (ne)adekvatnih odnosa sa roditeljima u detinjstvu.

U literaturi se navode sledeći stilovi afektivne partnerske vezanosti: *Sigurni stil partnerske vezanosti* određuju niska anksioznost i nisko izbegavanje, *Izbegavajući stil partnerske vezanosti* određuje niska anksioznosti i visoko izbegavanje, *Preokupirani stil partnerske vezanosti* je obrazac s visokom anksioznošću i niskim izbegavanjem, *Bojažljivi stil partnerske vezanosti* definisan je visokom anksioznošću i visokim izbegavanjem (Bartholomew, 1991, prema Stefanović-Stanojević, 2006).

### **Predmet: Partnerska afektivna vezanost**

**Cilj:** Identifikacija obrazaca afektivne vezanosti, implikacije obrazaca afektivne vezanosti na partnerske odnose

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Pripremite listiće papira i olovke za svakog studenta.

Pružite studentima uvodno objašnjenje o partnerskom afektivnom vezivanju. Diskutujte o tome šta je afektivno vezivanje, različitim stilovima vezivanja (sigurno, izbegavajuće, anksiozno-ambivalentno) i kako to može uticati na partnerske odnose.

Zamolite studente da sami procene svoj stil vezivanja u partnerskim odnosima. Dajte im nekoliko minuta da razmisle o svojim prošlim ili trenutnim partnerskim odnosima i identifikuju karakteristike svog stila vezivanja.

Zamolite studente da napišu svoj stil vezivanja na listiću papira, bez otkrivanja svog imena. Nakon toga, sakupite listiće i izmešajte ih. Podelite listiće sa studentima, ali nemojte otkrivati čija je procena koja. Zamolite ih da pročitaju procene drugih studenata i zatim pokrenite diskusiju o različitim stilovima vezivanja koje su identifikovali. Diskutujte o tome kako različiti stilovi vezivanja mogu uticati na partnerske odnose, komunikaciju, bliskost i poverenje.

Nakon diskusije, zamolite studente da reflektuju o tome šta su naučili o sebi i o partnerskom afektivnom vezivanju uopšte. Možete postaviti pitanja poput: Kako vaš stil vezivanja može uticati na vaše partnerske odnose? Da li biste želeli da promenite ili unapredite svoj stil vezivanja? Kako biste mogli da podržite sigurno afektivno vezivanje u svojim budućim partnerskim odnosima?

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 11. RANO DETINJSTVO

### 11.1. Kognitivni razvoj

**Teorijski deo:** Za razvoj u periodu ranog detinjstva posebno je karakteristično uvećanje i govorne aktivnosti te ekspanzija razvoja simboličkih funkcija, imaginacije i intuitivnog mišljenja. U tom periodu se razvija govor, formiraju predstave, dolazi do "interiorizacije" radnje (Brković, 2011). Do ovog uzrasta deca su napredovala u korišćenju svih čula što im omogućava aktivno učešće u istražuje okolinu, razvrstava predmete po boji i veličini, shvatanje odnosa dela i celine, razlikuje i prepoznaje zvuke i glasove, prepoznaje izvor bola, raste oštrina sluha za govor, vid.

Razvojni psiholozi u ranom detinjstvu posebno izučavaju: odlike telesnog razvoja, odlike motornog razvoja, kognitivni razvoj, razvoj čulne osetljivosti i opažanja, razvoj učenja i pamćenja, razvoj inteligencije, emocionalni i socijalni razvoj, razvoj ličnosti

**Predmet:** Kognitivni razvoj

**Cilj:** Upoznavanje i procena kognitivnih sposobnosti u ranom detinjstvu

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica, vrtić, terensko istraživanje

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Čega se možete setiti iz ranog detinjstva? Ko je obeležio taj period odrastanja? Na osnovu mape razvoja posmatrajte neko dete iz vašeg okruženja i procenite koje razvojne zadatke predviđene za taj period dete ispunjava, koje su mu jake strane a koja su polja eventualnog podsticanja i rada.

Ispitati da li dete u četvrtoj godini može da hoda po pravoj liniji, vozi tricikl, u trku šutira loptu, preskače prepreku širine 20 cm.

Da li u petoj i šestoj godini deca mogu da skaču i preskaču predmete veoma tačno i usklađeno. Proveriti da li periodu 4-5 godina dete može da u trčanju menja pravac, ovladava stajanjem na prstima, da skakuće na jednoj nozi. U 5-6 godini u skoku hvata loptu i precizno je baca? Da li i kad ovladava veštinom vožnje bicikla?

**Fina motorika:** Zadaci za decu (3-4 godine) da nacrtaju čoveka, da precrtaju kvadrat, kopiraju nekoliko štampanih slova, da natoče tečnost u šolju, da li se samostalno oblači i svlači? Da li zna da zakopčava dugmad i veže perle?

(5-6 godina) proveriti da li koriste kompletan pribor za jelo, da li crta figure čoveka i na koji način. Da li boji crtež u okviru linija? Da li prepisuje štampana slova razvoj čulne osetljivosti i opažanja. Razvrstavanje predmeta po boji i veličini. Shvatanje odnosa dela i celine. Od 4. godine povezuje boje sa imenom, u 5. godini pored osnovnih boja znaju i neke prelazne tonove; na tom uzrastu razlikuju i svetline. Veliki značaj za uočavanje boja kao specifičnih kvaliteta ima veza između boje i predmeta. Prepoznaje stvari opipavanjem bez gledanja. Prepoznaje izvor bola (5 godina). Razlikuje i prepoznaje zvuke i glasove. Deca od 3-5 godina u pevanju reprodukuju samo ritmičku liniju. Od 5. godine javlja se preciznije razlikovanje visina i melodije, ali je još uvek superiornije razlikovanje ritma i tempa. Oštrina tonalnog sluha se uvećava do puberteta, i to za sve frekvencije. Sa uzrastom raste i oštrina sluha za govor. U 6-7 godini oštrina vida, širina vidnog polja, sposobnost perifernog viđenja je skoro kao kod odraslih.

Opažanje odnosa veličina - razvoj učenja i pamćenja

Dete od 3-4 godine da ponovi četiri broja ili rečenice od šest reči; (da li može da prepozna osobu posle godinu dana, ako ima takvo iskustvo) od 5 godina niz od pet brojeva ili rečenicu od osam reči.

Napraviti kratak osvrt na teoriju Vigotskog i Pijažea

To je Nika.  
Nika ima korpu.

Nika ima kliker.  
Kliker je stavila u svoju korpu.

Nika ode u šetnju.

Sada se vraća Nika.  
Želi da se igra sa svojim klikerom.  
Šta misliš gde će tražiti svoj kliker?



To je Ana.  
Ana ima kutiju.

Ana uzima kliker iz  
korpe i stavlja ga u  
kutiju.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 11.2. Emocionalno socijalni razvoj

**Teorijski deo:** Za kvalitetan emocionalno-socijalni razvoj u ranom detinjstvu potrebna interakcija sa roditeljima, uspostava sigurne privrženosti, interakcija sa vršnjacima što doprinosi razvoju stavove i ponašanja vidljivih u interakciji dece sa okolinom. Druženje sa vršnjacima detetu otvara mogućnosti usavršavanja svojih socijalnih veština, te razvoj empatije i prosocijalnog ponašanja (Starc, Čudina-Obradović, Pleša, Profaca, Letica, 2004). Sposobnost pravilnog prepoznavanja i razumevanja emocija drugih ima značajnu ulogu u socijalnim odnosima pojedinca. Kvalitet vršnjačkih odnosa kod dece u ovom periodu je pozitivno povezan sa ekstravertnošću, omiljenošću dece među vršnjacima i emocionalnom stabilnošću.

Socijalna komunikacija pri kraju predškolskog uzrasta zahteva znatno dublje razumevanje opažanje i procenjivanje vršnjaka i odraslih ljudi. Dominantan motiv kod ovoga oblika komunikacije je *usmerenje deteta na druge osobe*, socijalne uloge i odnose. Kod deteta sa ovim oblikom komunikacije snažno je izražena *potreba za uzajamnim razumevanjem i empatijom što doprinosi* komunikativnoj zrelosti za polazak u školu (Stefanović, T. 2006). Dečije predstave o drugima, drugovi i druženje, odnos prema autoritetu, razvoj polnog identiteta predstavljaju glavne zadatke socijalnog razvoja u ranom detinjstvu.

Razvoj emocija u ovom periodu predstavlja bitu osnovu za dalji razvoj. Posebno je vazno da dete prepozna svoje emocije ljubavi, sreće, besa, razočarenja jer će se na taj način lakše suočavati sa brojnim izazovima koji ih očekuju van porodičnog okruženja. Deca ovog uzrasta moraju takođe da nauče gde i kada je primereno svoje emocije izražavati, kako razumeti emocije drugih..

**Predmet:** Rano detinjstvo- socijalni i emocionalni razvoj

**Cilj:** Upoznati karakteristike socijalnog i emocionalnog razvoja u ranom detinjstvu

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica, terensko istraživanje, vrtić

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Po uzrastima proveriti da li ispitivano dete ima usvojene higijenske navike, da li se samo sprema za spavanje i ide u krevet?

Da li prihvata pravila igre, da li započinje igru sa drugom decom i u kojem uzrastu? Da li može da se postavi u ulogu druge osobe? Ide li samo do prodavnice za manji broj artikala?

Kakva je komunikacija? Socijalna komunikacija koja se odnosi na svet, pojave i sl.? Da li deca prave razliku o ulogama različitih polova? Na koji način biraju igračke i kakav odnos imaju prema njima? Kakvo je njihovo shvatanje socijalnih zahteva u odnosu na pol?

Proveriti da li deca prepoznaju emocije kod sebe i kod drugih?(ljubavi, sreće, besa, razočarenja, stida, zavisti, ponosa) Ako je dete spremno na saradnju zamoliti ga da nam ispriča jedan pozitivan događaj kojeg se seća i jedan negativan.

Kakav odnos imaju prema emocijama i da li imaju dobru procenu adekvatnog načina izražavanja emocija (u zavisnosti od uzrasta)

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

### 11.3. Rano detinjstvo - razvoj ličnosti

**Teorijski deo:** Bitna zadatak toka razvoja ličnosti na uzrastu od četvrte do šeste godine jeste razvoj svesti o sebi i proširivanje slike o sebi i drugima. Između treće i četvrte godine dete teži da se takmiči i nadmaša druge - javlja se potreba za samopoštovanjem i pohvalama, javlja se osećanje posedovanja, vlasništva. Doživljaj vlastitosti se prenosi sa svog tela i sebe i na svoja odela, igračke, bliske osobe. Dete voli da kaže: "Moja mama... moj tata... moj autić..." (Brković, 2011). Kvalitet interakcije doprinosi saznanju o sebi, o drugima, očekivanjima drugih od njega što doprinosi stvaranju slike o sebi.

Pred polazak u školu javlja se kriza sedme godine - čiji je ishod da dete postaje svesno svoje socijalne uloge, javlja se *socijalno ja*.

**Predmet:** Rano detinjstvo- razvoj ličnosti

**Cilj:** Ispitivanje karakteristika ponašanja povezanih sa razvojem ličnosti i ponašanjem dece starosti od treće do šeste godine.

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru, rad u grupama,

**Zadatak:** Organizujte simulaciju situacije u kojoj studenti trebaju da igraju ulogu deteta u uzrastu od treće do šeste godine. Neka studenti preuzmu karakteristike i ponašanja dece tog uzrasta. Nakon igre, diskutujte o tome kako su se osećali, koje su vrline i izazovi koji su se javili tokom simulacije, i kako su ove karakteristike povezane sa razvojem ličnosti u tom periodu.

Zamolite studente da sastave set pitanja o karakteristikama i ponašanju dece od treće do šeste godine. Zatim ih uputite da anketiraju roditelje ili staratelje dece u tom uzrastu. Nakon sakupljanja podataka, neka studenti analiziraju rezultate i identifikuju tipične obrasce ponašanja i karakteristike u tom razvojnom periodu.

Podstaknite studente da naprave vizuelnu prezentaciju koja ilustruje glavne karakteristike i razvojne prekretnice u razvoju ličnosti od treće do šeste godine. Neka koriste slike, grafikone,



dijagrame kako bi vizualno prikazali razvojne promene koje se javljaju u ovoj fazi. Studenti mogu prezentovati svoje radove pred ostalim kolegama i voditi diskusiju o ključnim aspektima razvoja ličnosti u tom periodu.

Dodelite studentima zadatke da prouče jedno dete u uzrastu od treće do šeste godine. Neka sakupljaju informacije o njegovom ili njenom okruženju, porodici, temperamentu, socijalnim interakcijama, jezičkom razvoju i drugim relevantnim aspektima. Zatim, neka studenti analiziraju i interpretiraju te informacije kako bi stekli uvid u razvoj ličnosti deteta u tom periodu. Neka studenti predstave svoje studije slučaja i diskutuju o zaključcima koje su izvukli.

Organizujte grupnu diskusiju o ključnim aspektima razvoja ličnosti od treće do šeste godine. Podelite studente u manje grupe i dajte im određene teme ili pitanja vezane za ovaj period razvoja. Neka svaka grupa diskutuje o svojoj temi, identifikuje karakteristike i izazove u tom uzrastu, i predstavi svoje zaključke ostalim grupama. Nakon toga, možete organizovati zajedničku diskusiju u kojoj će se podeliti zapažanja. Dati zadatak studentima da u okviru Petofaktorskog modela prodiskutuju o osobinama ličnosti.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 12. DEČIJA IGRA

### 12.1. Osobnosti igre kao delatnosti

**Teorijski deo:** Dečija igra je neizostavna aktivnost u detinjstvu na osnovu koje razvija svoje intelektualne, emocionalne i moralne sposobnosti; uči, razvija pokrete, govor, maštu, stiče prijatelje i razvija svoj društveni život. Igra proizilazi iz unutrašnje potrebe deteta - odlikuje je spontana, slobodna i originalna aktivnost deteta.

Prema Vigotskom, igra predstavlja zonu narednog razvitka deteta. "U igri je dete uvek više od svog prosečnog uzrasta, za glavu više od samog sebe. Igra u kondezovanom vidu sadrži u sebi, kao u fokusu lupe, sve tendencije razvoja" (Vigotski, 1996).

"Igra se može definisati kao dobrovoljna i često spontana aktivnost najrazvijenijih životinjskih organizama i čoveka, kojoj nije svrha podmirivanje životnih potreba, već rekreacija, učenje, trošenje viška energije" (Furlan, 1981).

"Igra je voljna aktivnost koja se vrši bez krajnjeg cilja i, u celini, sa uživanjem ili očekivanjem uživanja. (U izvesnim elementima u igri može da se ne uživa)" (Inglis i Inglis, 1972).

Igra je dominantna aktivnost deteta, važna je za kvalitetan fizički razvoj, razvoj intelekta, motiva, procenjivanjem vrednosti, emocionalnog i socijalnog razvoja. U igri dete podražava odrasle ali na svoj sopstveni način u kome standardne obrasce ponašanja "igra" ali onako kako ono želi.

Pijaže, igru izučava kao razvojni fenomen u sklopu opšteg, a posebno kognitivnog razvoja.

On razlikuje četiri kategorije igre, to su:

- a) *funkcionalna igra* ili "igra vežbe" koja je prvobitni oblik igre koji se javlja na senzomotornom nivou; (6M pokret tela, igra rukama, središnja linija) Kada prohoda aktivnost istraživanja okoline, hvatanje i bacanje predmeta, u periodu 1;6 godine do 2;0 godine dete pokazuje interesovanje za igračke i drugu decu; javlja se *receptivna igra* i *igra mašte i dramatizacije - igre uloga* (3;0 g);
  - u 4 godine počinje *stvaralačka igra* i igra u grupi od 2-3 dece; - u 5 godini dete privlači građenje i oblikovanje i igra van kuće;
  - u periodu 6 - 8 godine preovlađuju stvaralačke igre i igre s pravilima, sportske igre, receptivne i izvođačke igre.)

- b) *simbolička igra* koja dostiže svoj vrhunac između 2-3 i 5-6 godine i ona je jedan oblik reprezentacije u preoperacionom mišljenju;
- c) *igra sa pravilima* zamenjuje simboličku igru i ona napreduje u skladu sa socijalizacijom deteta;
- d) uporedo sa simboličkom igrom razvijaju se *konstrukcione igre*, koje su na početku razvoja prožete ludičkim simbolizmom ali kasnije teže da predstavljaju prave adaptacije ili rešenja problema i zato ih tada i označavaju kao stvaralačke igre (Pijaže, 1990).
- *prva godina*: sopstveno telo, igračke živih boja koje proizvode zvuk, plivaju;
  - *druga godina*: kolica, zvučne igračke, kocke, pesak i pribor, jednostavne slikovnice;
  - *treća godina*: automobili, tricikl, konj za ljuljanje, materijal za oblikovanje, igračke od gume, delovi odeće za igre uloga, pribor za crtanje, slikovnice;
  - *4-7 godine*: bicikl, mehanizovane igračke, plastelin, materijal za građenje, crtanje, lutke, pribor za igre uloga, sanke, skije.
  - *školsko doba*: lopte, muzički instrumenti, komponente za konstruisanje, aparati, zbirke, TV, video, računar.

**Predmet:** Osobnosti igre kao delatnosti

**Cilj:** Podsećanje na značaj i ulogu igre, značaj igre za adekvatan fizički, kognitivni, emocionalni i socijalni razvoj

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Sa razvojnim uzrastom se menjaju razvojni oblici igre. Koje karakteristike treba da zadovolji dobra igračka? Koja je vaša omiljena igračka iz detinjstva i da li je još uvek imate? Čime se rukovode roditelji kada kupuju igračku? Da li je možda kupuju za sebe, jer nisu nekad mogli da je omoguće, ili je kupuju za određenu razvojnu fazu i podsticanje razvojnog aspekata svog deteta? Kojih igara se sećate iz detinjstva(dan noć, lastiš, leti leti...)

Posmatrajte igru u parku, igralištu, igraonici sa akcentom na vrstu igre, pravila igre, ponašanje dece tokom igre.

Napišite esej na temu Dečija igra, uloga i značaj na razvoj

Objasnite zašto je igra važno terapijsko i dijagnostičko sredstvo? Dodelite studentima zadatke da istraže i prikupe informacije o različitim vrstama dečijih igara. Neka istraže tradicionalne igre, sportske igre, kreativne igre, društvene igre itd. Nakon istraživanja, neka studenti pripreme prezentacije ili poster sa opisom i karakteristikama svake vrste igre.

Podstaknite studente da osmisle svoju originalnu igru za decu. Neka razmišljaju o cilju igre, pravilima, potrebnim resursima i načinima na koje će deca učiti i razvijati se kroz tu igru. Studenti mogu izraditi opis igre, nacrtati ilustracije ili čak napraviti prototip igre.

Zamolite studente da prouče razvojne aspekte igre kod dece. Neka analiziraju kako se igra razvija sa uzrastom, koje su tipične karakteristike igre u različitim razvojnim periodima i kako igra doprinosi razvoju dece (fizičkom, kognitivnom, socijalnom i emocionalnom).

Organizujte sesiju igranja tradicionalnih dečijih igara. Neka studenti istraže i nauče tradicionalne igre iz različitih kultura ili iz prošlosti. Zatim neka studenti igraju te igre zajedno i diskutuju o značaju i vrednosti tradicionalnih igara u dečijem razvoju.

Dodelite studentima da istraže uticaj tehnologije na dečiju igru. Neka prouče kako digitalne igre utiču na dečiji razvoj i zdravlje, kao i na promene u načinu na koji deca provode vreme i igraju se. Neka studenti prikupe informacije o prednostima i izazovima digitalnih igara i diskutuju o tome kako se može postići balans između tradicionalnih i digitalnih igara.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 12.2. Teorije igre

**Teorijski deo:** Rane teorije prikazuju igru kao razonodu, rekreaciju, aktivnost u kojoj se troši "višak" energije. Prema K. Grosou igra doprinosi, usavršava i fiksira novostečene funkcije. Prema Klaparedu, igra je aktivnost u kojoj dete ispoljava težnje za sveobuhvatnim razvojem. Najbitniju odliku igre Klapared vidi u fikciji koja mu "pruža mogućnost da za trenutak ostane pri onome što ga najživlje interesuje i onda kada to ne može postići ako se oda ozbiljnoj delatnosti" (Brković, 2000).

Prema Pijaževom shvatanju "suština igre je asimilacija ili primat asimilacije nad akomodacijom". On razlikuje četiri kategorije igre, to su: (a) *funkcionalna igra* ili "igra vežbe" koji se javlja na senzomotornom nivou; (b) *simbolička igra* koja dostiže svoj vrhunac između 2-3 i 5-6 godine; (c) *igra sa pravilima* zamenjuje simboličku igru i ona napreduje u skladu sa socijalizacijom deteta; (d) uporedo sa simboličkom igrom razvijaju se *konstrukcione igre* (Pijaže, 1990). *Teorija igre ruskih psihologa* povezana je sa učenjem Vigotskog i kulturno-istorijskom teorijom razvoja čije karakteristike su sledeće: igra je u svojim osnovnim oblicima istorijska pojava; nastala je sa izmenom položaja; deteta u sistemu društvenih odnosa; igra se može povezati sa alomorfnim razvojem; igra je povezana sa osnovnim procesom razvoja u predškolskom uzrastu: motivacionim, stavljanjem u poziciju suigrača, razvija (samo)kontrolu ponašanja.. Prema Frojdu, igra koristi za otkrivanje unutrašnjih konflikta. Prema Iviću, postoji šest osnovnih obeležja igre: aktivnost koja se ispoljava u vidljivom praktičnom ponašanju koje se može objektivno posmatrati; samostalnost - u igri odrasli daju detetu punu samostalnost; samostalnost - igra poseduje vlastite izvore motivacije (motiv deteta koje slaže kocke je više da gradi kulu nego da napravi kulu); divergentnost - svojstvo koje ukazuje da se igrovna aktivnost može razvijati u različitim smerovima - dete može isprobavati igračke i igrovnu situaciju, a može u igri probati kombinacije u kojima dolaze do izražaja njegove različite mogućnosti; u igri s pravilima može biti više rešenja ali ona se dele na pravilna i nepravilna; ekspresivnost - je svojstvo koje ukazuje da u igri dete izražava unutrašnje potrebe; igra pokazuje ono što dete doživljava u tom trenutku, jer igra angažuje celokupnu dečiju ličnost Ivić (1981).

**Predmet:** Teorije igre

**Cilj:** Sticanje uvida u različite teorijske pristupe u proučavanju igre

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Dodelite studentima zadatke da primene koncepte teorije igara na realne situacije. Neka analiziraju situaciju u kojoj se mogu identifikovati igrači, ciljevi, strategije i mogući ishodi. Neka primene teoriju igara kako bi predvideli ponašanje igrača i izveli zaključke o najboljim strategijama za postizanje željenih ishoda.

Organizujte simulaciju igre kako bi studenti imali priliku da iskuse i primene teoriju igara u praksi. Neka studenti budu uključeni u igru u kojoj moraju donositi odluke, strategije s drugim igračima. Nakon simulacije, diskutujte o tome kako su se strategije i ishodi razvijali i kako su teorija igara bila relevantna.

Zamolite studente da analiziraju stvarne igre iz svakodnevnog života ili poslovnog sveta. Neka prouče karakteristike igre, uključujući ciljeve, pravila, strategije i dinamiku interakcije između igrača (šah, 4 žetona u liniji, iks oks igra). Neka identifikuju elemente teorije igara koji su prisutni u tim igrama i diskutuju o tome kako teorija igara može objasniti ponašanje igrača i ishode.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 13. DEČIJI CRTEŽ

### 13.1. Stadijumi razvoja dečijeg crteža

**Teorijski deo:** Dečiji crtež je jedan od načina izražavanja deteta i važna pomoćna tehnika pri utvrđivanju stupnja psihičkog razvoja. Crtež može biti važan kanal komunikacije sa detetom u svim uslovima i promenama koje se odnose na emocionalni, socijalni, intelektualni razvoj te odnos prema okolini, doživljaj članova porodice, zrelosti i stav prema svetu koji ga okružuje itd. (Jerković i Zotović, 2017).

U aktivnosti crtanja mogu se izdvojiti određene razvojne faze, koje su u skladu sa ukupnim psihičkim razvojem deteta.

Škrabanje (2-3g) - Dete počinje sa škrabanjem oko druge godine. Pokreti predstavljaju motornu aktivnost a rezultat aktivnosti je "naškrabano" ali dete saopštava šta je nacrtalo iako to što ono imenuje drugi često "ne vide" (*slučajni realizam*).

Simboličko crtanje (3-7g) - Dete crtežom već govori o svojoj nameri da će nešto crtati, crta onako kako ih doživljava, crta prema sećanju, shematizovano, crtež pruža konceptualna svojstva modela, ono što prema njemu oseća a zanemaruje trenutno opažanje (*intelektualni realizam*).

Vizuelni realizam (8-9g) - Crtež je dinamičan ali nedovoljno strukturiran. Dete dinamičke aktivnosti prikazuje sledom slika - stripom. Dominira emocionalni faktor, povremeno se javi reverzibilnost - dvojna socijalna i prostorna perspektiva.

Realistički crtež (od 10g) - Crteži imaju logički smisao; realne slike prikazane su iz različitih uglova, u različitim međusobnim odnosima. Objektu se pristupa analitički i prikazuje se "kakav jeste" sa perspektivom i dubinom - čime se potpuno ovladava između 12 - 14 godine (Brković, 2011).

**Predmet:** Stadijumi razvoja dečijeg crteža

**Cilj:** Analiziranje značaja i uloge crteža u izražavanju deteta na različitim uzrastima

**Materijal za rad:** papir i olovka, olovke, bojice, flomasteri, vodene boje.

**Prostor za rad:** učionica, vrtić

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** crtanje može poslužiti kao dijagnostičko sredstvo za upoznavanje deteta: (a) личности i (b) stepena intelektualnog razvoja; crtanje se koristi i kao terapijsko sredstvo.

Kao primer dijagnostičkog sredstva navodimo Gudinaf test crtanja "ljudske figure" (norme za period 3-12 godina): glavonožac (3 godine), glavonožac sa očima (4 godine), plus trup i noge (5-6 godine), pojavljuju se ruke (7g godina), uši i stopala (7 godina), delovi povezani u celinu (8 godina), šešir (8 godina), na crtežu figure razlikuje se pol (9 godina), nacrtan je prirodan oblik prstiju (10 godina), detalji na odeći (11 godina), osoba ima štap, torbu i druge predmete (11 - 12 godina) aktivnost se realizuje u vrtiću, na vežbama analiziramo crteže koristeći norme spomenutog testa predložene aktivnosti u odnosu na fazu:

2-3 godine faza škrabiranja, dati deci crtež lica a onda od njih tražiti da crtaju po modelu, uzorak-deca od 16m, 20m, 24m, 30m.

3-7 godina simboličko crtanje, zamoliti decu da nacrtaju nešto po sećanju, onda da nacrtaju nas, posebnu pažnju obratiti na boje, veličinu, položaj predmeta na listu. Obratiti pažnju na perspektivu nacrtanog, da li je u pitanju rendgensko crtanje, prozirni predmeti i bića,

8-9 godina vizuelni realizam, nacrtati profil, šta se vidi iza predmeta, skriveni delovi

10 godina -realistički crtež, proveriti da li deca mogu da nacrtaju položaj vode u nagnutom bokalu-zadatak po Pijažeu.

Dodelite studentima zadatke da analiziraju dečije crteže. Neka prouče različite aspekte crteža, kao što su linije, boje, oblici, kompozicija i tema crteža. Neka identifikuju razvojne karakteristike crteža u određenim uzrastima, kao i emocionalne, kognitivne i socijalne faktore koji mogu uticati na crteže.

Podstaknite studente da eksperimentišu sa različitim tehnikama crtanja koje se često koriste u dečijem crtežu, poput crtanja linijama, šarama, tačkama, kružnicama, senčenjem i bojenjem. Neka isprobaju različite medije kao što su olovke, bojice, flomasteri, vodene boje itd. Diskutujte o uticaju tehnika crtanja na izražavanje emocija i razvoj fine motorike kod dece.

Organizujte igru prepoznavanja crteža. Podelite studentima crteže dece različitih uzrasta i neka pokušaju da prepoznaju uzrast deteta na osnovu crteža. Neka studenti prouče karakteristike crteža



koje su tipične za određene uzraste i diskutuju o razvojnim promenama u crtežima tokom detinjstva.

Postavite zadatke studentima da crtaju u različitim kontekstima, kao što su crtanje slobodnih tema, crtanje na osnovu priče ili pesme, crtanje svoje porodice ili prijatelja, ili crtanje imaginarnih svetova. Neka studenti razgovaraju o različitim načinima izražavanja kroz crtež i o tome kako crtanje može služiti kao kanal za izražavanje emocija i fantazije.

Podstaknite studente da organizuju izložbu dečijih crteža. Neka studenti sakupljaju crteže dece iz različitih uzrasta i tematskih područja. Zajedno sa studentima, organizujte izložbu crteža na kojoj će se prikazati raznolikost i razvoj crteža u dečijem razvoju. Neka studenti pripreme informacije o svakom crtežu i njegovoj kontekstu, kao i o razvojnim karakteristikama koje su prisutne u tim crtežima.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 13.2. Crtež kao dijagnostičko sredstvo

**Teorijski deo:** Dečiji crtež može poslužiti kao igrana aktivnost i kao dijagnostičko sredstvo za upoznavanje deteta. Dečiji crtež će nam pružiti potrebne informacije o: dečjem talentu, nemiru i uznemirenosti deteta, besu, nestrpljivosti i slično. Značajno za rad psihologa je tumačenje crteža na temu: *Moja porodica* i *Moj strah*, jer se deca najbolje i najlakše izražavaju putem crteža (ono što ne umeju, ne žele ili ne smeju da kažu, izraze putem crteža, upotrebom određenih boja, linija, rasporedom figura na crtežu, karakterističnim predmetima i slično).

Kao primer dijagnostičkog sredstva navodimo Gudinaf test crtanja "ljudske figure" (norme za period 3-12 godina): glavonožac (3 godine), glavonožac sa očima (4 godine), plus trup i noge (5-6 godina), pojavljuju se ruke (7 godina), uši i stopala (7 godina), delovi povezani u celinu (8 godina), šešir (8 godina), na crtežu figure razlikuje se pol (9 godina), nacrtan je prirodan oblik prstiju (10 godina), detalji na odeći (11 godina), osoba ima štap, torbu i druge predmete (11-12 godina) (Brković, 2011).

**Predmet:** Crtež kao dijagnostičko sredstvo

**Cilj:** Analiza značaja crteža kao dijagnostičkog i terapijskog sredstva

**Materijal za rad:** papir i olovka, dečiji crteži,

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Dodelite studentima zadatke da analiziraju crteže dece kako bi procenili njihov razvoj u određenim oblastima, poput motoričkih veština, percepcije, kognitivnog razvoja ili emocionalnog razvoja. Neka studenti prouče karakteristike crteža koje su tipične za različite uzraste i diskutuju o tome kako crtež može pružiti uvid u razvojne faze i potencijalne razvojne zaostatke.

Zamolite studente da analiziraju crteže dece kako bi identifikovali emocionalna stanja ili izraze. Neka prouče elemente crteža kao što su boje, linije, oblici i izrazi lica kako bi prepoznali emocionalne nijanse. Diskutujte o tome kako crtež može poslužiti kao dijagnostičko sredstvo za identifikaciju emocionalnih problema ili izazova sa kojima se deca suočavaju.

Podstaknite studente da istraže kako crtež može poslužiti kao sredstvo za izražavanje i procesuiranje traumatskih iskustava kod dece. Neka prouče crteže dece koja su prošla kroz traumatične događaje i diskutuju o tome kako crtež može otkriti emocionalnu i psihološku bol, kao i indikatore posttraumatskog stresa. Neka studenti razmotre značajnu ulogu terapijskog crtanja u podršci deci koja su doživela traumu.

Dodelite studentima zadatke da analiziraju crteže dece pre i posle primene određene intervencije, kao što su terapija, obrazovni program ili promena okruženja. Neka studenti uporede karakteristike crteža pre i posle intervencije kako bi procenili promene u emocionalnom ili razvojnom aspektu. Diskutujte o tome kako crtež može poslužiti kao indikator efektivnosti intervencija i napretka u ličnom razvoju deteta.

Podstaknite studente da istraže i diskutuju o etičkim pitanjima u korišćenju crteža kao dijagnostičkog sredstva kod dece. Neka razmotre pitanja privatnosti, poverljivosti, prava deteta i odgovornosti stručnjaka u tumačenju i interpretaciji

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 14. DETE U VRTIĆU

### 14.1. Dete u vrtiću

**Teorijski deo:** Vrtići danas s obzirom na potrebe, zahteve i konkurenciju nude korisnicima brojne mogućnosti i uslove rada, različito organizovan način rada, različite programe rada sa decom. Rezultati istraživanja ukazuju na neophodnost uključivanja dece u ustanove odgoja i obrazovanja sa preporukom da se radi na podizanju kvaliteta rada ove veoma važne vaspitno-obrazovne ustanove. Kvalitet se ogleda u stručnosti kadra, potpunom stručnom timu koji će raditi sa decom, broj dece u grupi, obezbeđivanju adekvatnog prostora, prilagođenom planu i programu rada, primeni didaktičkog i nastavnog materijala za rad, saradnji roditelj -vrtić, saradnji vrtić-ostale institucije.

Prilagođavanje deteta na vrtić zavisi od brojnih faktora. Najznačajniji faktori su uzrast deteta, kvalitet vezanosti u porodici, kvalitet odgoja u vrtiću i međusobna interakcija ovih faktora.

Značaj i uloga vrtića je veoma važna što pokazuju rezultati istraživanja ispitivanja zahteva i zapažanja roditelja i dece uključene u vrtiće. Kao najvažnije navodi se sledeće: da je kvalitet vrtića umereno i dosledno povezan sa dečjim saznavnim i govornim razvojem; da viši kvalitet vrtića može da utiče na viši kvalitet odnosa među roditeljima i decom; da postoji pozitivna veza kvaliteta porodičnog života i kvaliteta interakcije majka – dete; da dužina vremena, koju deca provode u vrtiću, sama po sebi ne utiče na saznavni i govorni razvoj - promene zavise od kvaliteta vrtića; da su deca, koja su u vrtiću od šestog meseca starosti i izložena su pozitivnim podsticajima vaspitačice i čestim govornim interakcijama, dostigla više rezultate na saznavnom i govornom iskustvu nego njihovi vršnjaci, koji nisu bili uključeni u vrtić; rano uključivanje dece u vrtić može imati negativan učinak na detetov razvoj i učenje samo ako je povezano sa drugim rizičnim činiocima.

**Predmet:** Dete u vrtiću

**Cilj:** Upoznavanje sa načinom rada vrtića u okruženju, organizovanje posete vrtiću, postepeno uključivanje studenata u rad sa decom

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica, vrtić

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Posmatrati adaptaciju ili uzeti informacije od vaspitačica kao se deca prilagođavaju na vrtić, separaciju, u odnosu na uzrast. Upoznati se sa načinom rada vrtića u okruženju i napisati izveštaj. Da li se uočava razlika u razvoju kod dece koja su ranije krenula u vrtić od dece koja su boravila u kući? Potkrepiti istraživanjima.

Organizujte posetu lokalnom vrtiću kako biste omogućili studentima da posmatraju decu u vrtiću. Dodelite im zadatke da pažljivo posmatraju i beleže aktivnosti, interakcije i ponašanje dece. Neka studenti prouče kako deca komuniciraju, igraju se, uče i interaguju s drugima. Nakon posmatranja, neka studenti razgovaraju o svojim nalazima i razmišljaju o značaju tih iskustava za razvoj deteta.

Dodelite studentima zadatak da ispituju okolinu u vrtiću. Neka razgovaraju s vaspitačima, osobljem i roditeljima kako bi dobili uvid u strukturu, rutine, politike i pristupe vrtiću. Neka studenti analiziraju kako ova okolina može uticati na emocionalni, socijalni i kognitivni razvoj deteta. Diskutujte o značaju pružanja sigurnog, podržavajućeg i stimulativnog okruženja u vrtiću.

Podstaknite studente da dizajniraju aktivnosti ili projekte koji podržavaju razvoj dece u vrtiću. Neka razmisle o različitim aspektima razvoja, poput motoričkih veština, jezičkog razvoja, kreativnosti i socijalnih veština. Neka studenti osmisle aktivnosti koje podstiču dečiju radoznalost, samopouzdanje, saradnju i samostalnost. Diskutujte o potrebama i interesima dece u vrtiću i kako aktivnosti mogu biti prilagođene tim potrebama.

Organizujte simulaciju interakcije s decom u vrtiću. Dodelite studentima uloge vaspitača i dece te ih zamolite da se angažuju u interakciji. Neka studenti praktikuju komunikacijske veštine, pružanje podrške, postavljanje granica i podsticanje aktivnosti. Nakon simulacije, neka studenti reflektuju o svojim iskustvima, razgovaraju o izazovima i strategijama za uspešnu interakciju s decom.

Dodelite studentima zadatak da istraže različite pristupe vaspitanju u vrtiću, kao što su Godine uzleta, Montesori metoda, Reggio Emilia pristup ili sociokulturna teorija Vigotskog. Neka studenti prouče osnovne principe svakog pristupa.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme

## 15. SREDNJE I POZNO DETINJSTVO

### 15.1. Srednje i pozno detinjstvo

**Teorijski deo:** U srednjem (približno do osme godine) i poznom detinjstvu (do desete godine za devojčice i do dvanaeste godine za dečake) telesni razvoj odlikuje se razvojem mišićne snage i motorne sposobnosti. Telesni razvoj u srednjem i poznom detinjstvu razlikuje se u zavisnosti od pola. Razvojnu psihologiju posebno interesuje kako dete stiče sposobnost da sâmo usmerava svoju pažnju i vrši izbor u perceptivnim i drugim aktivnostima. Načela razvoja pažnje: od pasivne ka aktivnoj; od nesistematskog ka sistematskom; od široke usmerenosti pažnje ka selektivnom izboru informacija; ignorisanje nebitnih informacija (Brković, 2011).

Shvatanje muških i ženskih polnih uloga kod nas je istraživala V. Smiljanić (1989) koja naglašava nastajanja psiholoških polnih razlika na osnovu sledećih faktora: razlike u socijalizaciji muške i ženske dece, konformisanje dečaka i devojčica u skladu sa socijalnim pritiskom, dejstvo očekivanja u ponašanju muškaraca i žena, vrednosni sistem i stavovi, koji često dovode do pristrasnosti istraživača.

Za srednje i pozno detinjstvo, koje obuhvata školsku decu, vršene su analize prognostičke vrednosti dimenzija ličnosti na školsku uspešnost. Najbolju prognostičku vrednost uspešnosti učenja imali su savesnost i intelekt/otvorenost. Sa merama inteligencije i kreativnosti dece najviše je povezan faktor otvorenost/intelekt. Praćena je i povezanost dimenzija ličnosti sa pokazateljima detetovog socijalnog prilagođavanja. Ekstravertni se najbrže prilagođavaju svojim novim vršnjacima; saradljivi i savesni su se najefikasnije uključivali u proces učenja i usvajali školska pravila; emocionalno nestabilni su se najteže prilagođavali na zahteve škole (Brković, 2011).

**Predmet:** Srednje i pozno detinjstvo

**Cilj:** Upoznavanje sa najvažnijim karakteristikama i razvojnim zadacima u srednjem detinjstvu, značaju podrške u razvoju

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica, terensko istraživanje

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Specifičnosti razvoja u srednjem i poznom detinjstvu? Koji period obuhvata i koje su promene na telesnom planu? Koje su odlike opažanja u srednjem i poznom detinjstvu? Kognitivni razvoj kroz razvoj pažnje, pamćenja i mišljenja? Socijalni razvoji dečije predstave o drugima? Odnos prema drugarima i prema autoritetu? Shvatanje muških i ženskih polnih uloga kroz razvoj polnog identiteta? Odlike razvoja temperamenta i ličnosti? Dodelite studentima zadatak da prouče razvojne aktivnosti u srednjem i poznom detinjstvu. Neka studenti istraže tipične fizičke, kognitivne, socijalne i emocionalne razvojne promene koje se javljaju u ovoj dobi. Podstaknite studente da istraže različite stilove roditeljstva koji su uobičajeni u srednjem i poznom detinjstvu. Neka studenti prouče različite pristupe disciplini, podršci, komunikaciji i vaspitanju u ovoj dobi. Diskutujte o uticaju ovih stilova roditeljstva na razvoj deteta i razmenite ideje o tome kako podržati roditelje u njihovoj ulozi.

Dodelite studentima zadatak da istraže promene u socijalnim odnosima dece u srednjem i poznom detinjstvu. Neka prouče formiranje prijateljstava, razvoj socijalnih veština, ulogu vršnjačke grupe i promene u socijalnom statusu.

Zamolite studente da istraže kognitivne veštine i akademske sposobnosti koje se razvijaju u srednjem i poznom detinjstvu. Neka prouče razvoj jezičkih veština, matematičkih sposobnosti, logičkog razmišljanja i kreativnosti. Neka studenti pripreme aktivnosti ili zadatke koji podstiču kognitivni razvoj i akademske veštine kod dece ove dobi.

Organizujte radionicu o emocionalnoj inteligenciji za studente. Neka prouče koncept emocionalne inteligencije i njen značaj za emocionalni razvoj u srednjem i poznom detinjstvu. Neka studenti razviju aktivnosti, igre ili zadatke koji podstiču emocionalnu inteligenciju kod dece i diskutuju o tome kako podržati emocionalni razvoj i samoregulaciju u ovoj dobi.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme



## 16. DECA U ŠKOLI

### 16.1. Kako prvaka uvesti u aktivnost učenja, da zna kako da uči

**Teorijski deo:** Celokupan dečji predškolski razvoj je dugoročna priprema za polazak u školu. Roditelji treba da zainteresuju dete za školu dajući mu realnu sliku o školi. Posebnu pažnju potrebno je usmeriti na usvajanje i prihvatanje obaveza i zadataka koji se postižu kroz razumevanje: zadataka, cilja, problema učenja, postupak, radnje učenja i (samo)kontrola učenja.

Shvatanje cilja i problema učenja je *suština* zadatka učenja. Umeti izdvojiti zadatak učenja - znači jasno zamisliti kakvim načinom, postupkom je nužno ovladati da bi se rešio problem učenja. Dete koje je shvatilo da prvo treba otkriti zadatak učenja - zahtevne situacije (problema), kada nauči jedan princip (na primer sabiranja) moći će taj postupak da primenjuje na sve slične situacije. U razvijanju sposobnosti otkrivanja zadatka učenja detetu treba ukazivati da treba da razmišlja kako je rešilo prethodne zadatke, da se osvrne unazad i koristi ta iskustva.

Detetu samokontrolu otežava to što se na neki način oseća kao izvršilac - za učenje neko drugi postavlja zadatke, određuje postupke i kontroliše. Treba, u stvari, kod deteta razviti sposobnost sopstvene kontrole (Brković, 1998). U odnosu na rano detinjstvo decu pri polasku u školu odlikuje diferencijacija sposobnosti. Između šeste i devete godine se kod njih brzo razvijaju sposobnosti zaključivanja o složenim fizičkim i socijalnim situacijama, veštine sistematskog simboličkog reprezentovanja konkretnih predmeta (čitanje, pisanje). U poznom detinjstvu se brzo razvija detetova sposobnost uopštavanja i oblikovanja hipoteza. Dete razmišlja i ponaša se na sve organizovaniji način, što mu omogućavaju narastajuće sposobnosti posmatranja svojih vlastitih aktivnosti i mentalnih procesa (metakognicija).

**Predmet:** Kako prvaka uvesti u aktivnost učenja, da zna kako da uči

**Cilj:** Upoznavanje sa psihofizičkim karakteristikama prvaka posredstvom literature, simulacije aktivnosti prijema, prilagođavanja, razvoj socijalnih veština, motoričkih veština.

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica, predškolska ustanova

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Koji su ključni aspekti aktivnosti učenja? Dodelite studentima zadatke da naprave plan ili program za uvođenje prvaka u aktivnost učenja. Neka razmotre različite aspekte, poput prilagođavanja na školsko okruženje, upoznavanje s učiteljem i drugim učenicima, razvoj rutine i organizacije, kao i podsticanje motivacije i interesovanja za učenje. Neka studenti osmisle konkretne aktivnosti, igre ili zadatke koji bi pomogli prvaku da se prilagodi školskom okruženju i započne svoj put u učenju.

Organizujte simulaciju prvog dana u školi u kojoj studenti preuzimaju uloge prvaka, učitelja i roditelja. Neka studenti dočaraju iskustva prvaka prilikom dolaska u školu, upoznavanja sa učiteljem i drugim učenicima, raspoređivanja u učionicu, izvršavanja prvih zadataka itd. Nakon simulacije, neka studenti razgovaraju o izazovima i strategijama koje bi pomogle prvaku da se oseća dobrodošlim i podržanim u školi.

Dodelite studentima zadatak da osmisle aktivnosti ili zadatke koji podstiču razvoj socijalnih veština kod prvaka. Neka razmotre aspekte kao što su komunikacija, saradnja, rešavanje konflikata, empatija i samoregulacija. Neka studenti osmisle igre ili simulacije koje bi pomogle prvaku da se oseća ugodno u interakciji sa drugima i da razvija pozitivne socijalne veštine.

Podstaknite studente da prouče važnost razvoja motoričkih veština kod prvaka i osmisle aktivnosti ili zadatke koji podstiču motorički razvoj. Neka razmotre vežbe ravnoteže, finu motoriku, koordinaciju pokreta i prostornu orijentaciju. Neka studenti osmisle zabavne i interaktivne aktivnosti koje bi pomogle prvaku da razvija motoričke veštine i samopouzdanje u fizičkim aktivnostima.

Dodelite studentima zadatke da razmisle o tome kako stvoriti prijateljsku atmosferu u razredu za prvake. Neka prouče strategije za podsticanje inkluzije, saradnje i prijateljstva među učenicima. Neka studenti osmisle aktivnosti ili projekte koji bi pomogli prvaku da se oseća dobro

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 16.2. Činioci školske uspešnosti

**Teorijski deo:** Prema Blumu (Blum, 1976), “uspešno školsko učenje predstavlja kao kauzalni sistem u kome se ostvaruju međudodnosi između osnovnih varijabli od kojih zavisi transferna vrednost procesa obrazovanja: individualnih karakteristika učenika, kvaliteta nastave, materijala koji se uči i rezultata učenja”.

Promene u kvalitetu nastave zavise od načina prezentovanja i objašnjavanja gradiva, sistema vođenja, korektivnih povratnih informacija, korišćenja podsticaja zasnovanih na spoljašnjoj ili unutrašnjoj motivaciji. Prema Blumovoj oceni najveće učešće u školskom postignuću imaju kognitivne karakteristike (50%), a zatim afektivne karakteristike (25%) i kvalitet nastave (25%).

Katel zaključuje da faktori ličnosti i motivacije doprinose uspehu u školi isto onoliko koliko i sposobnosti. (Katel, 1978, str. 400). Socijalna interakcija i komunikacija učenika sa drugima, u porodici i školi, su najvažniji faktori i razvoja samoocene vrednosti ličnosti (self-esteem), o čemu govore radovi Kupersmita (Coopersmith, 1967) i Česnokove (1977 prema Brković, 2011).

**Predmet:** Činioci školske uspešnosti

**Cilj:** Analiza činioca koji utiču na školsku uspešnost

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica, terensko istraživanje, škola.

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Koji su najznačajniji činioci školske uspešnosti? Kako osobine ličnosti utiču na školsku uspešnost? Potražite istraživanja kojima možete potkrepiti vaše tvrdnje.

Dodelite studentima zadatak da istraže različite akademske veštine koje su ključne za postizanje školske uspešnosti. Neka prouče veštine kao što su organizacija vremena, efikasno učenje, koncentracija, vođenje beleški, planiranje i samoregulacija.

Zamolite studente da analiziraju faktore motivacije za učenje kod učenika. Neka prouče različite teorije motivacije, kao što su intrinzična motivacija, ekstrinzična motivacija i samoregulacija.

Neka studenti istraže kako motivacija utiče na školsku uspešnost i osmisle strategije za podsticanje motivacije kod učenika.

Dodelite studentima zadatak da istraže ulogu podrške okruženja u postizanju školske uspešnosti. Neka prouče faktore kao što su podrška roditelja, podrška vršnjaka, podrška nastavnika i podrška školske sredine. Podstaknite studente da istraže socioemocionalne veštine koje su važne za školsku uspešnost. Neka prouče veštine kao što su emocionalna inteligencija, samopouzdanje, rešavanje konflikata, komunikacija i timski rad. Neka studenti osmisle aktivnosti ili zadatke koji podstiču razvoj ovih veština kod učenika i razgovaraju o tome kako ove veštine doprinose školskom uspehu.

Dodelite studentima zadatak da analiziraju individualne razlike među učenicima i njihov uticaj na školsku uspešnost. Neka prouče faktore kao što su stilovi učenja, temperament, interesovanja i prethodno znanje. Neka studenti istraže kako razumevanje i prilagođavanje individualnim razlikama može doprineti boljoj podršci i postizanju školskog uspeha učenika.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

### 16.3. Osobine ličnosti i školsko postignuće

**Teorijski deo:** Ličnost učenika i doživljavanje uspeha ili neuspeha zaokuplja posebnu pažnju u školskoj praksi. Sposobnosti, osobina ličnosti, motivacije i vrednosne orijentacije učenika predstavljaju složen sistem koji na različite načine utiče na postignuće. Bitne razlike između uspešnih, prosečnih i neuspešnih učenika ispoljavaju se preko opšte stabilnosti - nestabilnosti ličnosti. Nalazi istraživanja potvrđuju da su osobine ličnosti i sposobnosti bitni činioci uspešnog učenja, ali i varijable koje se menjaju pod uticajem školovanja. Međutim, ovi nalazi ukazuju i na značaj ispitivanja i unapređivanja transferne vrednosti nastave i njenih doprinosa menjanju sposobnosti, osobina ličnosti, motivacije učenika (Brković, 2011).

Kod uspešnih se, sa školskim uzrastom, kumulativno povećava pozitivno gledanje na sebe, svoje sposobnosti za školu i mogućnost svoga uticaja na uspeh u školi. Kod neuspešnih se, sa školskim uzrastom, kumulativno povećava negativno gledanje na sebe, svoje sposobnosti za školu i mogućnosti svoga uticaja na uspeh u školi, pokazuju rezultati istraživanja rađenih na ispitanicima školskog uzrasta (Brković, 1979, 1987, 1991, 1998).

**Predmet:** Osobine ličnosti i školsko postignuće

**Cilj:** Sinteza dosadašnjih saznanja o samodisciplini, upornosti, motivaciji, socijalnim veštinama i njihov uticaj na školsko postignuće

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** [https://www.youtube.com/watch?v=QX\\_oy9614HQ&t=1s](https://www.youtube.com/watch?v=QX_oy9614HQ&t=1s) Na linku pogledajte test samokontrole.

Kako možemo dovesti u vezu samokontrolu na ranom uzrastu i školsku uspešnost?

Možemo li govoriti o promenama ličnosti učenika pod uticajem doživljavanja uspeha i neuspeha? Na osnovu čega ste formirali mišljenje? Koji su uzroci školskog neuspeha? Dodelite studentima zadatak da istraže različite osobine ličnosti koje mogu uticati na školsko postignuće. Neka prouče

osobine poput samodiscipline, upornosti, samoregulacije, motivacije, samopouzdanja i socijalne veštine.

Zamolite studente da analiziraju istraživanja koja proučavaju vezu između određenih osobina ličnosti i akademskih rezultata. Neka studenti istraže studije koje se bave povezanošću između osobina ličnosti kao što su savesnost, otvorenost ka iskustvu, ekstraverzija i akademski uspeh. Neka studenti pripreme sažetak nalaza i diskutuju o mogućim mehanizmima koji objašnjavaju ovu vezu.

Podstaknite studente da samoprocene svoje osobine ličnosti i reflektuju o tome kako bi ove osobine mogle uticati na njihovo školsko postignuće. Neka studenti naprave listu svojih osobina i razmotre kako bi one mogle pozitivno ili negativno uticati na njihov rad, motivaciju, organizaciju i interakciju s drugima. Neka studenti pišu refleksivni esej o vezi između svojih osobina ličnosti i njihovog školskog uspeha.

Dodelite studentima zadatak da prouče važnost socijalnih veština za školsko postignuće. Neka studenti istraže kako interpersonalne veštine, kao što su komunikacija, saradnja, empatija i rešavanje konflikata, mogu uticati na uspeh u školi. Neka studenti osmisle aktivnosti ili zadatke koji podstiču razvoj socijalnih veština kod učenika i diskutuju o njihovom uticaju na školski uspeh.

Zamolite studente da analiziraju istraživanja koja proučavaju različite faktore koji doprinose školskom postignuću, uključujući i osobine ličnosti. Neka prouče faktore poput motivacije, samoregulacije, samopouzdanja, kognitivnih veština i podrške okruženja. Neka studenti pripreme pregled literature i diskutuju o kompleksnosti veze između osobina ličnosti i školskog uspeha, uzimajući u obzir i druge faktore koji mogu imati uticaj.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 17. RAZVOJ UČENJA

### 17.1. Razvoj pojedinih oblika učenja

**Teorijski deo:** "Učenje je trajna i relativno specifična promena individue, koja se pod određenim uslovima može manifestovati u njenom ponašanju, a koja je rezultat prethodne aktivnosti individue", definicija koja je prihvaćena a sadržaj ukazuje na složenost i uticaj brojnih faktora na učenje.

Rano iskustvo - senzomotorno, emocionalno, preverbalno - osnova je za ontogenetski razvoj u svim područjima: kognitivnom, afektivnom i psihomotornom te predstavljaju osnovu za dalji razvoj jedinke. Utiskivanje je urođena aktivnost koja se javlja u ograničenom vremenu i trajanju, kao mehanizam koji je biološki važna za zapamćivanje i identifikaciju (Brković, 2011).

**Klasično uslovljavanje** je osnovni oblik učenja kod ljudi svih uzrasta. Klasično uslovljavanje je najjednostavniji oblik učenja koji dovodi do stvaranja uslovnog odgovora, reakcije, odvija se bez namere subjekta. Za objašnjenje uslovnog refleksa Pavlov koristi sledeće pojmove: potkrepljenje, orijentacioni refleks, analizator, privremena veza, iradijacija razdraženja, generalizacija, inhibicija, gašenje.

**Instrumentalno ili operantno uslovljavanje** pojavljuje se uzrastima kod dece se javlja kao oblik učenja *rešavanja problema* putem pokušaja i pogrešaka u kome se postepeno učvršćuje ona reakcija koja dovodi do cilja, zadovoljenja potrebe, rešenja problema (Mussen, 1984).

**Učenje po modelu** pojavljuje u prvoj godini starosti. Dete najpre oponaša kod odraslih: gestove, kombinacije glasova, forme ponašanja. Kod učenja po modelu razlikujemo: oponašanje ili imitaciju - kopiranje opaženih ponašanja modela; identifikaciju - sopstvenog ponašanja po uzoru na nekoga; učenje uloga - započinje u igri uloga a kasnije pri preuzimanju socijalnih obrazaca ponašanja u školi i svakodnevnom životu (Bandura, 1977. prema Brković. 2011).

**Učenje uvidanjem ili smisao učenje** se javlja pri kraju prve godine života. Uvidanje je najsloženiji oblik učenja javlja se zajedno sa drugim oblicima učenja, pri formiranju motornih i verbalnih veština, usvajanju socijalnih obrazaca ponašanja - ono sa razvojem deteta postaje dominantan oblik učenja (Brković, 2011).



**Predmet:** Razvoj pojedinih oblika učenja

**Cilj:** Upoznavanje sa karakteristikama i oblicima učenja

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Pogledajte sadržaj na predloženim linkovima

<https://www.youtube.com/watch?v=hHHdovKHDNU>- Bandura bobo doll

<https://www.youtube.com/watch?v=9hBfnXACsOI&t=4s> mali Albert

<https://psihologija4gimnazija.wordpress.com/ucenje-uvidanjem/> - Keler

<https://psihologija4gimnazija.wordpress.com/instrumentalno-uslovljavanje/> Instrumentalno uslovljavanje

Zamolite studente da istraže klasično uslovljavanje kao oblik učenja. Neka prouče klasični eksperiment sa Pavlovljevim psima i objasne osnovne principe klasičnog uslovljavanja. Neka studenti osmisle svoj eksperiment koji demonstrira klasično uslovljavanje na nekoj životinji ili čoveku.

Neka studenti analiziraju primere iz svakodnevnog života koji ilustruju klasično uslovljavanje. Neka opišu situacije gde su ljudi ili životinje uslovljene na određeni način putem klasičnog uslovljavanja i objasne mehanizme koji su uključeni.

Instrumentalno učenje: Dodelite studentima zadatak da istraže instrumentalno učenje i njegov značaj. Neka prouče osnovne koncepte kao što su pojačanje, kazna, uslovljavanje i ojačavanje. Neka studenti naprave listu primera iz svakodnevnog života koji ilustruju instrumentalno učenje i diskutuju o posledicama i efektima ovog tipa učenja.

Neka studenti kreiraju scenario ili igru koja demonstrira princip instrumentalnog učenja. Neka razmotre situaciju u kojoj osoba uči putem posledica i neka opišu kako bi se taj proces odvijao.

Učenje po modelu: Zamolite studente da istraže učenje po modelu i teoriju socijalnog učenja Alberta Bandure. Neka prouče osnovne principe učenja po modelu i objasne ulogu posmatranja,

imitacije i ojačavanja u procesu učenja. Neka studenti pripreme prezentaciju ili diskusiju o primenama učenja po modelu u obrazovanju i svakodnevnom životu.

Neka studenti analiziraju medijske primere u kojima je prisutno učenje po modelu. Neka diskutuju o tome kako medijski sadržaji mogu uticati na učenje i ponašanje ljudi, posebno dece, i da li su ti efekti pozitivni ili negativni.

Učenje uviđanjem: Dodelite studentima zadatak da istraže učenje uviđanjem. Neka prouče osnovne principe učenja uviđanjem i objasne situacije u kojima se ovaj oblik učenja javlja. Neka studenti osmisle zagonetku ili problem koji zahteva učenje uviđanjem i neka je pokušaju rešiti.

Neka studenti analiziraju primere iz psiholoških istraživanja koja su istraživala učenje uviđanjem. Neka diskutuju o prednostima i ograničenjima ovog tipa učenja i razmotre kako se može primeniti obrazovanju i svakodnevnom životu.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 18. RAZVOJ PAMĆENJA

### 18.1. Razvoj pamćenja

**Teorijski deo:** Pamćenje je proces čuvanja, zadržavanja fizioloških reprezentanata (tragova, kodova, engrama) stečenih učenjem. Funkcija pamćenje se sa uzrastom razvija, menja kvantitativno i kvalitativno zavisno od uzrasta, aktivnosti, individualnih karakteristika, unutrašnjih i spoljašnjih uslova.

Osnovne funkcije pojedinih komponenti u sistemu pamćenja: *Senzorno pamćenje* veoma kratko zadržava privremene tragove - reprezentante (primarne mentalne slike) pojedinih receptora, u proseku samo 1 sekundu; *Radno pamćenje zaduženo* za obradu informacija i skladištenje u dugoročno pamćenje. U njemu se informacija zadržava do 30 sekundi: *Dugoročno pamćenje* je skladište obrađenih informacija, pojmova, pravila, motornih veština. Osnovna funkcija je relativno trajno zadržavanje, upotreba i kombinovanje informacija (Mussen et al., 1984. prema Brković, 2011).

**Predmet:** Razvoj pamćenja

**Cilj:** Upoznavanje studenata sa razvojem pamćenja u različitim uzrastima od detinjstva, adolescencije do odraslog doba.

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica, terensko istraživanje

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Koji su memorijski domeni? Koje igre mogu podsticati proces pamćenja kod dece? Po uzoru na već poznate igre osmislite neku igru koja će podsticati pamćenje. Zamolite studente da istraže različite strategije pamćenja, poput ponavljanja, organizacije, vizualizacije i povezivanja informacija. Neka svaki student odabere jednu strategiju i pripremi kratku prezentaciju o njoj. Nakon toga, studenti mogu zajedno eksperimentisati primenjujući različite strategije pamćenja na isti skup informacija i diskutovati o njihovoj efikasnosti.

Studentima možete dati zadatak da istraže različite mnemotehničke tehnike, poput akronima, rimovanja, metoda slika itd. Neka svaki student odabere jednu tehniku.

Zadatak može biti da studenti istraže razvoj pamćenja u različitim uzrastima, poput dece, adolescenata i odraslih. Neka svaki student pripremi pregled literature o razvoju pamćenja u određenom uzrastu i iznese ključne tačke. Nakon toga, studenti mogu diskutovati o tome kako se pamćenje menja sa uzrastom i kako se može podržati razvoj pamćenja u svakom uzrastu.

Dajte studentima zadatak da osmisle vežbe ili aktivnosti koje mogu poboljšati pamćenje. Neka razmotre kako se mogu kombinovati različiti aspekti pamćenja, poput pažnje, ponavljanja, organizacije i povezivanja. Studenti mogu predstaviti svoje vežbe ostalim studentima i zajedno ih praktikovati.

Dodelite studentima studiju slučaja neke osobe koja ima specifične izazove u pamćenju, poput osobe sa amnezijom ili demencijom. Neka studenti istraže simptome, uzroke i posledice tih stanja, kao i strategije i tehnike koje se mogu koristiti za poboljšanje pamćenja i kvaliteta života osobe. Nakon istraživanja, studenti mogu pripremiti prezentaciju o studiji slučaja i održati diskusiju o tome kako se razumevanje pamćenja može primeniti u praksi.

Vežba za studente. Pred studentima se prvo nalazi tekst koji treba da zapamte, a zatim u tekstu u kojem su izostavljeni pojedini delovi, da ih po sećanju popune pojmovima koji nedostaju.

### **Lisica i gavran**

Gavran nađe negde komad mesa i držaše ga u kljunu, stojeći na drvetu.

Lisica onjuši meso, pritrči pod drvo i počne hvaliti gavrana, govoreći: "Mili bože, krasne ptičice! Lepa perja sto imade! Da još ima kakav glas, ne bi nad njom ptice bilo! "Gavranu nije milo bilo da ga lisica, pri tolikoj njegovoj lepoti, za mutava drži, otvori kljun, pak stane grakati. Padne meso dole, ugrabi ga lisica i proždere, govoreći i podsmevajući mu se: "E, moj gavrane! Imaš svašta, ali pameti nemaš!"

### **Lisica i gavran**

Gavran nađe negde komad mesa i držaše ga u

Lisica onjuši meso, i počne hvaliti gavrana, govoreći: "Mili bože, ptičice!"

Lepa imade! Da još ima glas, ne bi nad njom ptice bilo! "Gavranu nije mило bilo da ga lisica, , za mutava drži, otvori kljun, pak stane grakati. Padne meso dole, ugrabi ga lisica i , govoreći i podsmevajući mu se: "E, moj gavrane! Imaš svašta, ali pameti nemaš!"

**Evalucija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 19. RAZVOJ GOVORA

### 19.1. Faze razvoja govora

**Teorijski deo:** Govor je sredstvo komunikacije među ljudima upotrebom konvencionalnih glasovnih simbola za označavanje predmeta, pojava i odnosa. Detetov kapacitet za učenje jezika u tesnoj je vezi sa fizičkim sazrevanjem CNS i jedinstvenim stepenom lateralizacije funkcije ili kritičnom periodu u usvajanju jezika (Brković 2011).

Prelingvistička faza je razvojno prva faza u govornom razvoju - uključuje plač, vokalizaciju, brbljanje i slučajne imitacije glasova bez razumevanja njihovog značenja. Prvi plač ili respiracija je najraniji oblik vokalizacije. Glasovna ekspanzija započinje spontanim, kasnije dolazi do ovladavanja i učvršćivanja glasova koji se ponavljaju. Slogovanje (brbljanje) javlja se u petom mesecu kada dete ovladava dijafragmom, jezikom, usnama i postepeno prelazi na slogovanje.

Lingvistička faza započinje prvom izgovorenim grupom glasova koja imaju značenje i povezana su sa nečim što je iniciralo govor kao što je osoba, predmet, situacija. Na uvećavanje rečnika utiče adekvatno podsticanje govora, govorni uzor, zdrav govorni aparat, okruženje (Hartley, 1981).

Fonološki sistem jezika sastoji se od: sistema glasova i prozodijskog sistema (sistema intonacije, naglasaka i pauza). Sticanje fonoloških sposobnosti zahteva razlikovanje promenljivih jezičkih jedinica manjih od reči.

Razvoj morfološkog i sintaksičkog sistema predstavlja strukturu razvoja jezika. Struktura jezika obuhvata: foneme i morfeme, kao najmanje jedinice koje imaju neko značenje - glasovnu strukturu (u rečima); strukturu reči u rečenici.

"Telegrafski" govor prema Slobin (Slobin, 1959. prema Brković, 2011) predstavlja iskazi - čiju osnovu čine imenica, glagol i u malom broju slučajeva prilog - u raznim jezicima izražavaju slična značenja: položaj, naziv predmeta, zahtev, želju, isčezavanje objekta. Za sastavljanje složenih rečenica deci je neophodno da ovladaju pravilima sjedinjavanja grupa reči, predloga, veznika.

**Predmet:** Faze razvoja govora

**Cilj:** Upoznavanje sa osnovama razvoja govora, fazama, problemima u razvoju govora.

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Koji faktori imaju veliki uticaj na redovan razvoj govora? Porazgovarajte sa studentima o fazama- prelingvistička faza (respiracija, vokalizacija, kontrakcija, slogovanje), lingvistička (prva reč, uvećavanje rečnika, vrste reči, razvoj rečenice,)

Napravite listu sličnosti i razlika između predlingvističke i lingvističke faze. Zatražite od studenata da prouče ili istraže kako se komunikacija menja između predlingvističke i lingvističke faze. Mogu istražiti razvoj jezičnih sposobnosti, kao što su sticanje vokabulara, gramatika, izražavanje misli itd. Nakon istraživanja, neka studenti pripreme kratku prezentaciju o tome kako se komunikacija transformiše tokom tih faza.

Upotrebite jezične igre kako biste pomogli studentima da istraže i praktikuju jezične sposobnosti u predlingvističkoj i lingvističkoj fazi. Na primer, možete koristiti igru "Reci imena" gde studenti moraju nabrajati predmete iz određene kategorije ili igru "Dodaj rečenicu" gde svaki student doprinosi dodatnom delu rečenice. Ove igre podstiču razvoj vokabulara, gramatike i konverzacije.

Dajte studentima situacijske scenarije ili priče i zamolite ih da prepoznaju kako se jezične sposobnosti menjaju između predlingvističke i lingvističke faze u datom kontekstu. Na primer, mogu razmotriti kako bi dete na predlingvističkom nivou izrazilo svoje želje ili kako bi dete na lingvističkom nivou opisalo svoje iskustvo.

Zatražite od studenata da istraže tipičan vokabular koji se stiče tokom predlingvističke i lingvističke faze. Mogu napraviti listu reči koje se često koriste u svakoj fazi i napraviti plakate ili prezentaciju kako bi prikazali taj vokabular.

Razgovarajte sa svojim roditeljima o fazama razvoja govora i kako ste vi prošli kroz faze. Organizujte posetu logopedu i raspitajte se koliko su učestali poremećaji govora i sa kojim specifičnostima se oni sreću u svom radu?

Odaberite određenu kategoriju (npr. voće, boje, zanimanja) i zamolite studente da navedu što više reči iz te kategorije u određenom vremenskom periodu. Možete koristiti i igru s lopticom, gde

svaki student izgovara reč iz kategorije prije nego je prebaci drugom studentu. Ova vežba pomaže u proširivanju vokabulara i brzog razmišljanja.

**Evalucija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.



## 19.2. Teorije o usvajanju govora

**Teorijski deo:** Proučavanje razvoja govora kao govora u celini krajem 19 i početkom 20 veka vezuje se uglavnom za S- R teorije. Skinner (1957) "verbalno ponašanje" klasifikuje u motorne reakcije i tumači ga kao sadejstvo S→R faktora u datoj situaciji, a ne na osnovu njihovih značenja ("mentalističkih" procesa). Prema Skinneru, potkrepljenje je u osnovi socijalne prirode navodeći obrazloženja na osnovu sledećih situacija: dete imitira glas koji čuje od roditelja, a roditelji ovo podražavanje nagrađuju; dete slučajno izgovori neki glas što izaziva reakciju roditelja da zadovolji neku dečju potrebu, što dovodi do dečjeg ponavljanja tog glasa u odgovarajućoj situaciji; verbalna reakcija može biti stečena po "dodiru", dete izgovara neki glas u trenutku kada na njega deluje neka draž, i kasnije ponavlja taj glas kada se pojavi ista draž.

Osgud ističe da je verbalno ponašanje modifikovano značenjima koja pridajemo stvarima. Osgud pretpostavlja da je posredi uslovljavanje samo jednog dela, a ne ukupne spoljašnje reakcije. Osgud daje posebnu tehniku semantičkog diferencijala pomoću koje se mere značenja predstavljena sa  $rm - sm$ . Unutrašnja medijaciona reakcija ( $rm$ ) izaziva unutrašnju draž ( $sm$ ) koja izaziva da se javi nova spoljašnja reakcija da datu reč (Osgud, 1957).

Čomski (Chomsky, 1959) u teoriji generativno-transformacione gramatike, izvodi zaključak da dete poseduje *urođene jezičke univerzalije*, skup sintaksičkih, semantičkih, fonoloških obeležja jezika, koje mu to omogućavaju.

Braun (Brown, 1964, 1973) ispituje sintaksičke strukture kod dece istražujući učenje pravila: dete podražava govor odraslih, što najčešće samo delimično uspeva; majka "podražava" ali i upotpunjuje dečji govor, što je češća pojava od dečjeg podražavanja majke; dete podražava svoju "popravljenju verziju" koju je izgovorila majka, što je sada potpunije i gramatički ispravnije; dete samo pravi govorni iskaz sastavljen prema pravilima koja samo otkriva iz jezika.

Luis (Lewis, M., 1957, 1963) proučava dečji govor posmatranjem deteta u celini. Za Luisa učenje jezika je dinamička celina u kojoj dete u interakciji sa sredinom od prvog dana koristi glasove u istoj funkciji u kojoj se koristi govor odraslih.

**Predmet:** Teorije o usvajanju govora

**Cilj:** Sinteza znanja na osnovu teorija o usvajanju govora

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru, rad u grupama

**Zadatak** Koje su istaknute teorije razvoja govora?

Podelite studente u grupe i dodelite svakoj grupi jednu od teorija (Osgood, Luria, Chomsky, Luis, Braun). Neka svaka grupa istraži svoju teoriju i pripremi argumente koji podržavaju i objašnjavaju tu teoriju. Zatim organizujte debatu u kojoj će svaka grupa izložiti svoje argumente i odbraniti svoju teoriju.

Dajte studentima studije slučaja koje su povezane sa teorijama razvoja govora (npr. slučaj deteta sa oštećenjem jezičnih sposobnosti). Neka studenti analiziraju te studije slučaja koristeći teorije.

Neka studenti istraže kritike i kontroverze vezane za teorije razvoja govora. Mogu istražiti radove drugih autora koji su kritikovali ove teorije ili su izneli suprotne stavove..

Zamolite studente da koriste grafike (dijagrame, grafikone itd.) kako bi vizualno prikazali ključne koncepte i ideje teorija. Mogu koristiti grafike za prikazivanje procesa razvoja jezika, struktura jezika, ili kako teorije objašnjavaju specifične aspekte jezičnog razvoja. Ova vežba podstiče kreativno izražavanje i vizualno predstavljanje informacija.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

### 19.3. Odnos govora i mišljenja

**Teorijski deo:** Pijaže polazi od odnosa jezika i mišljenja i razmatra ga sa tačke gledišta obrazovanja inteligencije i, naročito, logičkih operacija. Pijaže je zaključio da mišljenje prethodi govoru, a govor temeljno preobražava mišljenje, preko razvijenije shematizacije i pokretljivije apstrakcije (Piage,1976. prema Brković, 2011). Neophodnost jezika ogleda se u simboličkim sažimanju - da integriše skup uzajamno zavisnih transformacija; da odredi društvenu regulaciju - da obezbedi interindividualnu razmenu i saradnju. Između jezika i mišljenja postoji genetički krug, uzajamno zavisno delovanje - obrazovanje i napredovanje. Preko govora deca usvajaju socijalne odnose i socijalne pojmove. Verbalno posredovanje - pomaže da se zapamti i ponovi doživljaj, olakšava rešavanje problema: reči su sredstva misaone aktivnosti, rečima se formuliše problem i principi rešavanja (Mussen et al., 1984).

Prema Bruneru, jezik je instrument mišljenja, medijum za oslobađanje od neposrednog. Bruner nalazi da jezik kao oblik simboličke reprezentacije ima tri funkcije: ostenzivnu (ukazivanje, pokazivanje na objekt), označavanja (verbalna etiketa), rečeničku (oznaka je uključena u rečenicu).

Prema Vigotskom, mišljenje i govor imaju osnovu u filogenetskim i ontogenetskim razvojne korenima a jedinstvo mišljenja i govora nalazi u značenju reči. Odnos misli i reči je uzajaman proces, "Misao se ne izražava rečju nego ostvaruje u reči". Vigotski prethodna tumačenja zasniva na svojoj kulturno-istorijskoj teoriji razvoja. Govor je nastao na najvišim stupnjevima čovekovog razvitka, "reč je konac koje delo krasi". Lurija se opredelio za analizu govorne komunikacije na osnovu proučavanje promena do kojih dolazi u procesu formiranja (*kodiranja*) govornog iskaza i u procesu razumevanja (*dekodiranja*) govornog iskaza (Lurija, 1982)

**Predmet:** Odnos govora i mišljenja

**Cilj:** Analiza teorija o razvoju govora i mišljenja, analiza studija slučaja razvoja govora kroz značajne teorijske pristupe

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica, terensko istraživanje

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Podelite studente u grupe i dodelite svakoj grupi jednu od teorija (Pijaže, Bruner, Vigotski). Neka svaka grupa istraži teoriju i pripremi pregled ključnih tačaka koje se odnose na odnos između govora i mišljenja prema toj teoriji.

Dajte studentima studije slučaja koje se odnose na razvoj govora i mišljenja kod dece. Neka studenti analiziraju te studije slučaja koristeći teorije Pijaže-a, Bruner-a i Vigotskog kako bi objasnili i razumeli interakciju između govora i mišljenja.

Neka studenti istraže ulogu jezika u kognitivnom razvoju prema teorijama Pijaže-a, Bruner-a i Vigotskog. Mogu istražiti kako jezik pomaže u organizaciji misli, konstrukciji znanja i razvoju apstraktnog mišljenja.

Zamolite studente da napišu kratku priču ili scenarij koji ilustruje interakciju između govora i mišljenja kod dece, koristeći koncepte i ideje iz teorija Pijaže-a, Bruner-a i Vigotskog. Neka studenti koriste jezik kako bi prikazali kako se deca koriste govorom za razmišljanje, problematizacija, rešavanje problema itd.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

#### 19.4. Načini proučavanja i podsticanja govornog razvoja dece

**Teorijski deo:** Proučavanje govornog razvoja vezano je za tri područja: područje govornog opažanja, govornog izražavanja i govornog razumevanja.

Prema Masenu, (Masen, 1984) razgovaranje zasniva na sledećim veštinama: veštini slušanja, govorenja po redu, uzimanja u obzir iskustva, navika, interesa i potreba sagovornika; uzdržavanja od dominacije u razgovoru, ne prekidati sabesednika; osetiti kada tvoj iskaz nije shvaćen, razjasniti izrečeno; adekvatnoj proceni mnogoznačnosti iskaza sabesednika; izazvati pažnju i umešno održavati komunikaciju pogledom i drugim neverbalnim sredstvima.

U toku školovanja deca uz pomoć učitelja treba da razviju *metalingvističku svesnost* koja osvetljava razvoj dve sposobnosti: detetove sposobnosti analize jezičkog znanja u strukturirane kategorije i njegove sposobnosti kontrole misaonih operacija odn. usmeravanja pažnje, koja omogućava selekciju i procesiranje specifičnih jezičkih informacija.

**Predmet:** Načini proučavanja i podsticanja govornog razvoja dece

**Cilj:** Na osnovu usvojenog teorijskog znanja kroz praktične primere osposobiti studente da uoče razlike i osmisle vežbe izgovaranja, intonacije, dikcije i drugih značajnih aspekta govora

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Kako uspešno podsticati razvoj govora?

<https://www.youtube.com/watch?v=7DPhIQh91Mw> Osmislite igre kojima možemo podstaći razvoj govora?

Studenti mogu čitati naglas tekstove ili knjige kako bi poboljšali svoje izgovaranje, ritam i intonaciju. Moguća vežba je odabir kratkih priča ili članaka i čitanje naglas svakodnevno, fokusirajući se na jasan i razumljiv govor.

Vežbanje improvizacije može pomoći studentima da poboljšaju brzinu razmišljanja, spontanost i sposobnost izražavanja ideja bez pripreme. Studenti mogu odabrati temu i voditi nepripremljenu diskusiju o njoj kako bi vežbali svoje veštine govora.

Studenti mogu snimiti svoj govor dok izvode određeni zadatak, kao što je prezentacija ili čitanje naglas. Zatim mogu preslušati snimak i analizirati svoj govor, identifikujući oblasti u kojima mogu poboljšati svoje veštine. Vežbe dikcije mogu pomoći studentima da poboljšaju izgovor glasova i jasnoću govora. Moguća vežba je izvođenje vežbi za zagrevanje glasnica, kao što su ponavljanje glasova ili vežbe artikulacije.

Studenti mogu prisustvovati predavanjima ili govorima stručnjaka iz različitih oblasti kako bi pratili i analizirali stil govora drugih ljudi. Mogu obratiti pažnju na intonaciju, tempiranje, gestikulaciju i druge aspekte govora koji ih impresioniraju i pokušati ih primeniti u svom govoru.

<https://www.youtube.com/watch?v=pZSjm0drIGM> na linku možete pogledati komunikacijske prekretnice do dve godine.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 19.5. Poremećaji govora i pedagoške implikacije

**Teorijski deo:** Razvoj govora kod većine dece odvija se spontano, no nekada razvoj govora ne odvija se tipičnim tokom. Poremećaji razvoja govora pokazuju se kao: usporen razvoj govora koji je posledica zdravstvenih problem, neadekvatan podražaj, ometenost u razvoju, smanjena potreba za komunikacijom kod deteta. Pored usporenog razvoja govora kod dece poremećaji govora su: tepanje, ispuštanje ili umetanje nepotrebnih glasova, šuškanje, nejasan govor, mucanje i zamuckivanje. Na školskom uzrastu često se javljaju smetnje u govoru kod dece uzrokovanim primarnim ili organskim faktorima i sekundarni ili nedostatak motivacije, neadekvatan odnos u porodici, anksioznosti. Ovi faktori često dovode do smetnji u razvoju govora koja se odražava na čitanje, pisanje, usvajanje školskog gradiva, komunikaciju sa decom, okruženjem.

Kao najteže poremećaje izdvajamo: dissimbolija (dissimbolia) - nesposobnost razumevanja simbola, disleksija (dyslexia) je teškoća u učenju čitanja, disgrafija (disgrafia) je sporost i netačnost u pisanju, afazija poremećaj sposobnosti potrebnih za formulisanje ili razumevanje govornih simbola, izazvana organskim oštećenjima centralnog nervnog sistema, apraksija uzrokovane poremećajima motorno-transmissionih puteva a prepoznaju se kao smetnje u pisanju i kao oralne smetnje (Brković, 2011).

Dvojezičnost predstavlja složenu aktivnost za decu. Razvoj dvojezičnosti u ranom detinjstvu protiče u tri faze: u *prvoj fazi* dete oblikuje jedan leksički sistem, koji sadrži reči iz oba jezika.; u *drugoj fazi* (3. i 4. godine) dete pravi razliku između dva različita rečnika, mada upotrebljava jednaka gramatička pravila u oba jezika; u *trećoj fazi* razvoja dvojezičnosti dete govori dva jezika, koja imaju različitu sintaksu i rečnike, svaki jezik pak obično povezuje sa određenom osobom, koja taj jezik sa njim govori (Volterra i Taeschner, 1977; Hakuta, 1986; prema: Marjanović i sar., 2004).

**Predmet:** Poremećaj govora i pedagoške implikacije

**Cilj:** Upoznati studente sa poremećajima govora, manifestacijom i tehnikama rada sa osobama koje imaju poremećaj govora

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica, vrtić

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Koji su uzroci poremećaja govora? Šta se ubraja u poremećaje govora? Na koji način možemo prepoznati poremećaje u školi? Bilingvizam ili dvojezičnost

<https://www.youtube.com/watch?v=RcRcD8VKdtA> – govor i poremećaji

Studenti mogu vežbati tehnike opuštanja i disanja kako bi smanjili anksioznost koja može pogoršati disfluenciju. To uključuje vežbe dubokog disanja, progresivnu mišićnu relaksaciju i mindfulnes tehnike. Ove tehnike mogu primeniti u radu sa decom.

Studenti mogu vežbati prepoznavanje situacija u kojima se najčešće javlja disfluencija i razvijati strategije za prevazilaženje tih situacija.

Studenti mogu izvoditi vežbe za jačanje mišića jezika, usana i vilice, kao što su vežbe žvakanja, izgovaranje određenih zvukova ili vežbe s različitim oralnim pomagalicama. Studenti mogu vežbati razumevanje verbalnih instrukcija, slika ili čitanje kratkih tekstova. Vežbe logopraktike.

Studenti mogu raditi na izražavanju svojih misli i ideja putem gestova, crtanja, pisanja ili korišćenja komunikacijskih pomagala poput simbola ili tabela.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.



## 20. RAZVOJ INTELIGENCIJE

### 20.1. Pojam i vrste sposobnosti

**Teorijski deo:** Prema Brkoviću, sposobnosti su osobine pojedinca koje omogućavaju da se neposredno izvedu telesne i/ili mentalne operacije sa uspešnim ishodom u datoj situaciji. Perceptivne (opažanje) sposobnosti odnose se na sposobnost razlikovanja raznih kvaliteta, intenziteta i odnosa među dražima u okviru jednog čulnog modaliteta. Psihomotorne sposobnosti su sposobnosti izvođenja mišićnih pokreta (motornih radnji) koji zahtevaju brzinu, preciznost i koordinaciju. Inteliktualne sposobnosti odnose se na uspešnost u obavljanju onih aktivnosti koje odlikuje složenost, neutemeljenost u ranijem iskustvu i težina zadataka (Brković, 2011). Kada je u pitanju određenje inteligencije, uvidom u psihološku literaturu stiče se utisak da nema sveobuhvatne definicije niti teorije inteligencije te je grupisanje definicija preporuka prema različitim kriterijima; inteligencija kao - produkt ili postignuće: testiranja, mišljenja, intelektualnih procesa (Galton, Binet, Burt); inteligencija kao - svojstvo intelekta koje poseduje pojedinac: koje određuje njegov načine mentalnog funkcionisanja (Spearman, Thurstone, Guilford); Inteligencija kao - proces: koji posreduje između organizma i sredine; dispozicija, (Ryly, Piaget, Wertheimer); Inteligencija kao - evaluativnu dimenziju: suđenje (Jensen, Hudson). Najveći broj autora vidi perspektivu u kombinovanim pristupima: eksperimentalno - kognitivnom, kognitivno-razvojnem, kognitivno-informacionom pristupu (Stankov, 1991; Baucal, 1998).

Prema Spirmanu (Spearman, 1904) uspeh u rešavanju problem situacije zavisi od dve grupe faktora: opšteg, generalnog faktora inteligencije (g) koji utiče na mentalno funkcionisanje u svim situacijama; specifičnih faktora (s) koji dolaze do izražaja u rešavanju određenih problema ili obavljanju određenih poslova. Prema Terstonu (Thurstone, 1938) izdvaja sedam *primarnih sposobnosti* koje su nesvodive na faktor "g". i specifične faktore S - spacijalna (prostorna) sposobnost, P - perceptivni faktor, N - numerički faktor, V - verbalni faktor, W - verbalna fluentnost, M - faktor pamćenja, R (I) - sposobnost rezonovanja ili faktor induktivnog zaključivanja. Gilford, sposobnosti posmatra kroz tri dimenzije: *operacije* (kognicija, memorija, divergentno mišljenje, konvergentno mišljenje i evaluacija), *sadržaje* (ponašajni, semantički, simbolički i figuralni) i *produkte* (jedinice, klase, relacije, sistemi, transformacije i implikacije). Katel je (Cattell, 1963, 1971) razlikuje dva opšta faktora: fluidne (gf) i kristalizovane (gc) inteligencije.

**Predmet:** Pojam i vrste sposobnosti

**Cilj:** Upoznati studente sa teorijama inteligencije, faktorima koji utiču na razvoj inteligencije, samoprocenu izražene inteligencije kod svakog od njih i načinima podsticanja razvoja inteligencije

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Šta je inteligencija? Koja je asocijacija na pojam inteligencija? Napisaćemo na tabli sve asocijacije. Kako biste svojim rečima opisali inteligentnu osobu? Navedite 5 karakterističnih osobina i poređajte ih po važnosti. Koga biste naveli kao tipičan primer inteligentne osobe.

Šta utiče na razvoj inteligencije? Da li znate neku podelu inteligencije? (Spirman, Terston, Gilford, Sternberg, Gardner, Katel, Veksler). Da li je ona jedna ili više sposobnosti? Kada se oslanjamo na svoj intelektualni kapacitet? Kada se prvi put pominje testiranje i u koje svrhe? Šta je emocionalna a šta socijalna inteligencija? Koliko nasledni a koliko sredinski faktori utiču na intelektualni kapacitet?

Analizirajte kako različiti autori definišu inteligenciju i kako vrše podelu inteligencije? Koji vid inteligencije je izraženiji kod vas? Koji su faktori rizika razvoja inteligencije? Upoznajte klasifikaciju IQ skorova, razvijenosti inteligencije? Posetite neko udruženje koje radi sa osobama koje imaju teškoće u intelektualnom razvoju. Osmislite igre kojima se može podsticati intelektualni razvoj.

Zamolite studente da istraže te različite teorije i vrste sposobnosti te pripreme prezentacije o njima.

Potaknite studente da sami procene svoje sposobnosti u različitim područjima. Zatim ih potaknite da razmisle o tome kako njihove sposobnosti odgovaraju različitim vrstama inteligencije prema teorijama poput Gardnerove teorije višestrukih inteligencija.

Pružite studentima skup zadataka koji se fokusiraju na različite vrste sposobnosti. Na primer, možete im dati zadatke koji testiraju njihovu verbalnu, prostornu, matematičku ili kreativnu

inteligenciju. Nakon što su rešili zadatke, mogu razgovarati o tome koju vrstu inteligencije su koristili i zašto.

Organizirajte raspravu ili debatu među studentima o tome koja je teorija najrelevantnija ili najbolje objašnjava različite vrste inteligencije. Potičite ih da argumentiraju svoje stavove i koriste primere iz stvarnog sveta. Uključivanje različitih aktivnosti i rasprava pomoći će studentima da bolje razumeju i primene koncepte vrsta sposobnosti u kontekstu razvoja inteligencije. Također je važno poticati ih da reflektiraju o vlastitim sposobnostima i kako mogu razvijati svoje potencijale u različitim područjima.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 21. RAZVOJ EMOCIJA

### 21.1. Tipovi emocionalnih reakcija

**Teorijski deo:** Emocija, kao osnovni psihički doživljaj, predstavlja specifično uzbuđeno stanje organizma koje je izazvano emocionalnim stimulusom ili situacijom, a manifestuje se kroz subjektivni/lični doživljaj, fiziološke promene i promene u ponašanju osobe (Trebješanin, 2001). Emocionalne reakcije su psihički procesi kojim vrednujemo saznato, izražavamo subjektivni odnos prema događajima, osobama i vlastitim postupcima a ceo proces praćen je psihološkim i fiziološkim promenama u organizmu.

Moguće je razlikovati više tipova emocionalnih reakcija: afektivni ton - najjednostavnija emocionalna reakcija izražena kao doživljaj prijatnosti ili neprijatnosti; osećanja ili emocije su više izdiferencirani subjektivni aktuelni doživljaji (radost, žalost, strah, ljutnja); sentiment- kompleksna dispozicija, složena emocija, trajni afektivni i konativni odnos prema drugoj osobi, nekom objektu, apstraktnoj ideji; afekt - vrlo intenzivno i relativno kratkotrajno emocionalno stanje praćeno izrazitim telesnim promenama i burnim reakcijama (bes, panični strah): Raspoloženje - prijatno ili neprijatno emocionalno stanje, koje duže traje i malog je intenziteta (Brković, 2011).

**Predmet:** Tipovi emocionalnih reakcija

**Cilj:** Upoznavanje sa emocionalnim razvojem i značajem emocionalnog funkcionisanja svakog pojedinca

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru, rad u grupama

**Zadatak:** Upoznati studente sa skalom emocionalne kompetentnosti i skalom socijalne i emocionalne usamljenosti (sv2)

Zašto je emocionalni razvoj značajan za normalan razvoj svakog pojedinca? Koliko dobro prepoznajete emocije kod sebe i kod drugih? Kako biste opisali svoj dosadašnji život u emocionalnom kontekstu? Koji su adekvatni i prihvatljivi oblici ispoljavanja emocija?

Prikažite studentima fotografije ljudskih izraza lica s različitim emocijama poput sreće, tuge, ljutnje, straha i iznenađenja. Zatražite od njih da analiziraju svaki izraz lica i pokušaju prepoznati emociju koja se izražava. Nakon toga, započnite raspravu o tome kako određeni afektivni ton i sentiment mogu uticati na komunikaciju i međuljudske odnose. Organizirajte grupnu raspravu o važnosti emocionalne inteligencije u svakodnevnom životu i akademskom uspehu. Potaknite studente da dele svoja iskustva i primere kada su se susreli s emocionalnim izazovima i kako su se nosili s njima. Potaknite ih da razmisle o strategijama koje mogu koristiti za poboljšanje vlastite emocionalne inteligencije.

Zatražite od studenata da vode dnevnik ili beleže svoje emocije tokom određenog vremenskog razdoblja (npr. tjedan dana). Nakon toga, potaknite ih da pročitaju svoje zapise i reflektiraju o uzrocima svojih emocija, kako su se nosili s njima i koje su strategije primenili za regulaciju emocija.

Organizirajte simulaciju situacija koje uključuju emocionalno nabijene interakcije, poput konflikta ili pregovaranja. Podelite studente u parove ili manje grupe i dodelite im uloge. Potaknite ih da igraju uloge s različitim afektivnim tonovima i sentimentom te razvijaju empatiju i razumevanje različitih perspektiva. Potaknite studente da odaberu jedno područje emocionalnog razvoja na kojem žele raditi, poput samoregulacije, empatije ili upravljanja stresom. Zatim ih potaknite da osmisle projekat u kojem će razvijati tu veštinu. Mogu istraživati strategije, čitati relevantnu literaturu, pohađati radionice ili primeniti tehnike u svakodnevnom životu. Na kraju projekta, mogu podeliti svoje iskustvo i naučene lekcije s ostalim studentima.

Predlog za studente da popune upitnik o temperamentu i upitnik ispitnih emocija (sv6)

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 21.2. Psihološke teorije razvoja emocija

**Teorijski deo:** Emocija, kao osnovni psihički doživljaj su bile predmet interesovanja počev grčkog filozofa i lekara Hipokrata koji daje prvu klasifikaciju temperamenta na četiri osnovna tipa. Temperament - ustaljeno emocionalno reagovanje pojedinca, dovodi u vezu sa uticajem jedne od četiri vrste telesnih tečnosti, to su: kod kolerika (žuta žuč), sangvinika (krv), melanholika (crna žuč) i flegmatika (sluz - flegma). Prema Tičeneru, emocionalni doživljaj može se svesti na afektivne elemente prijatnosti i neprijatnosti. Prema Vuntu, emocionalni doživljaj je složen, trodimenzionalan. Osećanja sadrže: prijatnost/neprijatnost, napetost/opuštenost i uzbuđenost/smirenost. Predstavnici *instinktivističke* teorije emocija dele na primarne (radost, žalost) i izvedene - "kompleksna osećanja" (Mek Dugal, 1908, 1932, prema Brković, 2011). Frojd, u prvobitnoj koncepciji *psihoanalitičke teorije* ističe da "afektivni naboj" nosi dva instinkta: ljubavi i mržnje; oni su psihički izraz instinktivne energije koja mora da se redukuje, a smanjenje tenzije se doživljava kao emocija ili afekt. Dečji psiholozi psihoanalitičke orijentacije smatraju da i novorođenče doživljava duboka osećanja (strah, gnev, ljubav, mržnju). *Bihevioristi* (Votson; Skinner) emocije prikazuju kao reagovanje na spoljašnje draži a kod novorođenčeta postoje emocionalne reakcije strah, gnev i ljubav kao urođene, a sve ostale se stiču učenjem. Šerman (1928) zastupa *genetičku teoriju emocija prema kojoj kod novorođenčeta emocije još nisu izdiferencirane*; javljaju se samo pozitivne i negativne emocionalne reakcije (Bridges, 1932).

**Predmet:** Psihološke teorije razvoja emocija

**Cilj:** Steknu saznanja o teorijama emocija kroz praktične aktivnosti studenata

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru, rad u grupama

**Zadatak:** Zatražite od studenata da istraže različite psihološke teorije razvoja emocija, poput teorije emocionalnog razvoja Erika Eriksona ili teorije socijalnog učenja Alberta Bandure. Zatim ih podstaknite da napišu kratke sažetke svake teorije i uporede njihove ključne aspekte, faze ili koncepte. Priložite studentima primere iz stvarnog života koji se odnose na različite emocionalne faze ili razvojne izazove. Može se raditi o scenarijima koji se odnose na detinjstvo, adolescenciju

ili odraslost. Zatražite od studenata da analiziraju svaki primer i povežu ga s odgovarajućom teorijom razvoja emocija. Podstaknite ih da objasne kako bi se teorija primenila na taj specifičan primer. Studenti mogu da napišu kratku priču ili scenarij koji prati emocionalni razvoj lika kroz različite faze života. Neka u svojoj priči uključe ključne aspekte odabrane teorije razvoja emocija. Nakon što su završili s pisanjem, mogu podeliti svoje priče s ostalim studentima ili ih grupno raspraviti, naglašavajući veze između likova, situacija i teorija razvoja emocija.

Organizirajte debatu među studentima u kojoj će se raspravljati o različitim psihološkim teorijama razvoja emocija. Podelite studente u grupe i dodelite svakoj grupi jednu teoriju. Neka pripreme argumente koji podržavaju njihovu teoriju i kontraargumente protiv drugih teorija. Nakon što se grupe pripremile, neka iznesu svoje argumente i vode debatu o tome koja teorija najbolje objašnjava razvoj emocija. Priložite studentima stvarne situacije koje se odnose na emocionalni razvoj, poput prilagođavanja na novu školu, gubitak voljene osobe ili suočavanje s izazovnim životnim događajima

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

### 21.3. Fiziološke teorije razvoja emocija

**Teorijski deo:** Prva fiziološka teorija emocija, Džems-Langeova teorija ukazuje, da opažena pojava direktno izaziva telesne reakcije a emocija je naš doživljaj tih telesnih promena (Džems,1984). Šerington emocije na fiziološkom planu objašnjava na sledeći način: kada stimulus deluje prvo nastaje psihički deo emocije a njegov neuralni korelat ekscitira telesne promene (posebno efektor); da isti stimulus istovremeno ekscitira svest i nervni centar koji kontroliše telesne promene (efektore); da stimulus deluje prvo na centar koji kontroliše telesne promene (efektore) a doživljaj tih promena je emocija. Kenon-Bardova teorija, da je diencefalon, posebno talamus a ne korteks, centar emotivnog života (talamička teorija). Goleman (Goleman, 1997) smatra da otkrića o uzajamnom dejstvu moždanih struktura, koje utiču na nicanje i tok emocionalne reakcije, dozvoljavaju da govorimo o emocionalnom umu na osnovu veze amigdale i međusobnim dejstvom amigdale i neokorteksa, centra racionalnog uma (Golemanu, 1998. prema Brković, 2011).

#### **Predmet: Fiziološke teorije razvoja emocija**

**Cilj:** Upoznavanje studenata sa fiziološkim reakcijama organizma u odnosu na različita emocionalna stanja, razvoj kritičkog mišljenja o fiziološkim teorijama razvoja emocija

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Predložite studentima da istraže fiziološke aspekte emocija, poput promena u telesnoj temperaturi, brzini otkucaja srca, elektrodermalne aktivnosti i hormonalnih odgovora. Zatražite od njih da prikupljaju informacije o tome kako se te fiziološke reakcije menjaju tokom različitih emocija kao što su sreća, tuga, strah ili ljutnja. Mogu koristiti istraživačke studije, članke ili druge izvore. Priložite studentima rezultate eksperimenata koji su istraživali fiziološke reakcije na određene podražaje ili emocionalne situacije. Neka analiziraju metode i rezultate eksperimenata te razmisle o tome kako dobijeni nalazi podržavaju ili osporavaju fiziološke teorije razvoja emocija.



Organizirajte praktičnu aktivnost u kojoj će studenti simulirati fiziološke reakcije povezane s određenim emocijama. Na primer, možete prikazati kratke video zapise ili slike koje izazivaju određene emocije, a zatim zamoliti studente da beleže promene u svojoj fiziologiji kao što su ubrzani otkucaji srca, znojenje ili promene u disanju.

Potaknite studente na kritičko razmišljanje o fiziološkim teorijama razvoja emocija. Postavite im pitanja poput: Kako se fiziološke reakcije povezuju s emocionalnim iskustvom? Koja je uloga fiziologije u razumevanju emocija? Koje su prednosti i ograničenja fizioloških teorija razvoja emocija? Potaknite ih da razmenjuju argumente, pružaju primere i proučavaju kontroverze u vezi s tim pitanjima.

Predložite studentima da osmisle kreativni projekt koji prikazuje povezanost između fiziologije i emocija. To može uključivati izradu videa ili prezentacije koja vizualno prikazuje fiziološke aspekte različitih emocija. Neka objasne kako fiziološke promene mogu uticati na naše emocionalno iskustvo i obrnuto.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme

## 21.4. Vrste emocija

**Teorijski deo:** Emocija, kao osnovni psihički doživljaj, predstavlja specifično uzbuđeno stanje organizma koje je izazvano emocionalnim stimulusom ili situacijom, a manifestuje se kroz subjektivni/lični doživljaj, fiziološke promene i promene u ponašanju osobe (Trebješanin, 2001). Emocionalni razvoj je značajan aspekt razvoja, podrazumeva formiranje i sazrevanje različitih pozitivnih i negativnih emocija (Gutović, 2006). Razvoj emocija je postepen i na početku života se opisuje kontinuumom – prijatnost i neprijatnost, tj. uzbuđenje i smirenje. Vremenom se emocije diferenciraju, postajući sve složenije. Dečje emocije imaju određene karakteristike: one su površinske po načinu izražavanja, kratkotrajne i prolazne, zatim česte i nestabilne, ali i snažne, intenzivne, duboke (Smiljanić, 1999). Emocije se dele na: primarne (gnev, strah, radost, tuga) i sekundarne (emocije koje se odnose na samoocenu (osećanja uspeh i neuspeha, ponosa, srama, krivice i kajanja). Na razvoj emocija bitno utiče sredina, stimulacija deteta od strane roditelja i najbliže okoline, tačnije iskustvo koje dete stiče povezujući emocije sa situacijama. Odrastanjem dete socijalizuje svoje emocije, tačnije prilagođava svoje izražavanje emocija pravilima (očekivanjima i stavovima) koja su kulturološki uslovljena (Vasta i sar., 2005).

**Predmet:** Vrste emocija

**Cilj:** Upoznati studente sa vrstama emocija, prepoznavanju emocija i izražavanju emocija

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru, rad u grupama

**Zadatak:** Pojam emocionalne inteligencije i šta se pod njim podrazumeva? Podelite studente u parove. Neka svaki par izabere jednu emociju, poput sreće, tuge, ljutnje, straha ili iznenađenja. Neka svaki član para izrazi tu emociju koristeći samo izraz lica, bez upotrebe reči. Nakon toga, neka drugi studenti pokušaju prepoznati koju emociju partner izražava. Ova vežba pomaže u razumevanju i prepoznavanju različitih emocionalnih izraza lica. Zatražiti od studenata da u vežbu uključe raznolike emocije, bilo da su primarne ili složene emocije, one koje se odnose na samoocenu, emocije koje se odnose prema drugima, ili emocije vezane za procenjivanje.

Neka studenti odaberu emocionalnu scenu ili situaciju koju će prikazivati kroz pokret. Mogu odabrati prostu emociju poput radosti ili tuge ili se odlučiti za složeniju emociju poput olakšanja nakon dugotrajnog stresa. Neka prikažu tu emociju koristeći samo pokret tela, bez upotrebe reči. Nakon svakog prikaza, neka studenti pokušaju pogoditi koju su emociju prikazali. Ova vežba pomaže u razvijanju sposobnosti izražavanja emocija kroz neverbalne kanale i učenju kako razumeti emocionalne signale drugih.

Podelite studente u male grupe. Neka svaka grupa dobije određenu emociju koju trebaju istražiti i razraditi kroz priču. Neka pričaju priču koja prikazuje tu emociju, koristeći likove, zaplet i rasplet. Neka se fokusiraju na detalje koji dočaravaju tu emociju, kao što su opisi okoline, interakcije likova i njihova unutarnja stanja. Nakon što su završili, neka svaka grupa podeli svoju priču sa grupom.

Podstaknite studente da vode emocionalni dnevnik u kojem će zapisivati svoje svakodnevne emocije i situacije koje su ih potaknule. Neka zabeleže kako su se osećali, što ih je iznenadilo, razveselilo, razljutilo ili uplašilo. Neka prate promene u svojim emocijama tokom vremena i pokušaju uočiti uzorke i uzroke svojih emocionalnih stanja. Ova vežba potiče samorefleksiju, svesnost o vlastitim emocijama i razumevanje njihovih izvora.

Organizirajte grupnu raspravu o složenim emocijama poput ljubomore, srama, krivnje ili sažaljenja. Ohrabrite studente da raspravljaju o tome što karakteriše svaku od tih emocija, kako se razlikuju od prostih emocija i kako se mogu iskazati u različitim situacijama. Potičite ih da dele vlastita iskustva i razmišljanja o tim emocijama. Ova vežba potiče dublje razumevanje i analizu složenih emocionalnih stanja.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 22. RAZVOJ MORALNOSTI

### 22.1. Različita shvatanja moralnosti u okviru razvojnih teorija (psihoanalitička, bihejvioristička, kognitivno razvojna, humanistička)

**Teorijski deo:** Moralni razvoj kao aspekata razvoja, značajan je za razumevanje funkcionisanja pojedinca u određenom društvu. Moralnost se smatra unutrašnjom strukturom koja kontroliše, ali i nadzire ponašanje, čak i kada spoljašnji nadzor nije prisutan (Jerković i Zotović, 2017). Psiholozi proučavaju psihološke procese koji su u osnovi moralnosti, tj. bave se aspektima moralnosti: moralnim prosuđivanjem (kognitivni deo), moralnim emocijama (afektivni deo) i moralnim delovanjem (bihejvioralni, konativni – voljni deo), kao i specifičnostima moralnog razvoja kroz različite teorijske pristupe.

Prema shvatanjima predstavnika psihoanalitičke teorije, dete nije ni moralno ni nemoralno - tek sa kasnijim razvojem doći će do obrazovanja nad ja (Superega), sloja ličnosti čiji se sadržaji sastoje od etičkih i estetskih normi. Biološki deo - Id, pokreće motive; psihološki deo - ego, izvršava samo deo zahteva. Na početku razvoja dete je "neutralno" u odnosu na moralnost. Sa razvojem najpre se javlja primarni narcizam, a pri jačem investiranju libida na objekte javlja se i "sekundarni" narcizam, u obliku "ego ideala" koji sadrži i mnoge socijalne vrednosti (Brković, 2011).

Bihejviorističko shvatanje razvoja moralnosti polazi od učenja moralnosti (slično ostalim ponašanjima) putem uslovljavanja i operantnog učenja, putem potkrepljenja - kažnjavanja. Dakle, moralna načela biće "ugrađena" u ličnost nagrađivanjem i kažnjavanjem.

Kognitivistička shvatanja moralnog razvoja moralna suđenja kod dece, pod uticajem su odnosa deteta sa odraslima te se moralnost razvija po principima: autoritarna moralnost - biti dobar znači biti poslušan, moral je dužnost koja proizilazi iz poštovanja (ljubavi i straha) prema roditeljima; zapovesti su neprikosnovene; dete poštuje slovo, a ne duh normativa, rigidno prihvata pravila; merila dobrih i rđavih postupaka ne spori; krivica se "iskupljuje" kaznom; objektivizacija odgovornosti - važan je objektivni čin ponašanja a ne subjektivna namera, motiv; krivica se zasniva na veličini objektivne štete. Humanističko shvatanje razvoja moralnosti povezano je sa razvojem samoaktualizacije i vrednosnog sistema ličnosti, uvažavaju čoveka, opšte vrednosti.

**Predmet: Različita shvatanja moralnosti u okviru razvojnih teorija (psihoanalitička, bihevioristička, kognitivno razvojna, humanistička)**

**Cilj:** Sinteza saznanja o shvatanju moralnosti u okviru razvojnih teorija kroz primere na različitim uzrastima.

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Napišite pet do deset dobrih i loših postupaka, koji su razlozi za dobre i loše postupke?

Šta biste učinili da vas niko ne vidi? Koja je vaša moralna dilema? Šta je za vas pravda i pravičnost? Šta preovladava u društvu pravda ili nepravda? Koju situaciju možete podeliti sa grupom a u kojoj ste bili pravedni ili ste osetili da niste bili pravedni i koja emocija stoji iza jednog i drugog postupka?

Da li možemo govoriti o vezi između kulture i morala? Koliko je naša sredina osetljiva na nemoralno vaspitanje? Osmislite neku moralnu dilemu i obrazložite razumevanje moralne dileme u odnosu na uzrast. Podelite studente u male grupe i dajte svakoj grupi moralnu dilemu koja se temelji na različitim razvojnim teorijama. Na primer, možete koristiti dilemu koja se fokusira na moralne sukobe između pojedinca i društva (psihoanalitička teorija), konkretna pravila i posledice postupaka (bihevioristička teorija), razmišljanje o pravednosti i pravilima (kognitivno razvojna teorija) ili autonomija i autentičnost (humanistička teorija). Neka studenti u grupama raspravljaju o mogućim odgovorima na dilemu, argumentirajući ih na temelju odabrane teorije i razmišljajući o moralnim vrednostima i motivacijama koje podržavaju njihove stavove.

Priložite studentima rezultate eksperimenata koji su istraživali moralni razvoj, a koji su povezani s različitim teorijama. Neka studenti analiziraju metode, rezultate i interpretacije tih eksperimenata. Stimulišite ih da razmišljaju o tome kako dobiveni rezultati podržavaju ili osporavaju shvatanja moralnosti unutar određene teorije. Neka razgovaraju o implikacijama tih rezultata za razumevanje moralnog razvoja.

Podelite studente u parove i dajte svakom paru scenarij koji uključuje moralnu dilemu. Neka studenti preuzmu uloge u tim scenarijima i igraju ih koristeći pristupe ili perspektive koje se temelje na različitim teorijama moralnosti. Na primer, neka jedan par primeni perspektivu Superega (psihoanalitička teorija), drugi par primeni načela pojačanja (bihejvioristička teorija), treći par primeni faze moralnog razmišljanja (kognitivno razvojna teorija), a četvrti par primeni princip humanističke moralnosti (autonomija i autentičnost). Nakon što su izveli svoje uloge, neka studenti raspravljaju o različitim pristupima i shvatanjima moralnosti te o tome kako su oni primenjeni u scenariju.

Podstaknite studente na kritičku raspravu o različitim shvatanjima moralnosti iz razvojnih teorija.

Pred vama su neke moralne dileme o kojima možete diskutovati.

Otac je zabranio Denisu da se penje na drvo, jednog dana Denis je čuo tužan mjauk koji je dolazio sa krošnje drveta. Kako treba da postupi Denis? Porazgovarati sa decom uzrasta od 4., 6, 12 godina i uporediti odgovore.

Zamislite da ste menadžer u kompaniji i radnik koji je vrlo cenjen u timu, ali često dolazi kasno na posao. Njegovi kolege su počeli da se žale na njegovo kašnjenje. Radnik vam priznaje da je kašnjenje posledica porodičnih problema i moli vas da mu ne otkrijete prave razloge kako bi zaštitio svoju privatnost. Da li trebate reći istinu kolegama o razlozima njegovog kašnjenja ili mu pružiti zaštitu?

Imate prijatelja koji vam je poverio tajnu koja bi mogla naštetiti drugoj osobi. Kasnije saznajete da ta druga osoba planira da napravi nešto loše, ali ne znajući za tajnu. Da li trebate otkriti tajnu kako biste sprečili nepravdu ili zadržati poverenje svog prijatelja?

Radite u farmaceutskoj kompaniji koja sprovodi eksperimente na životinjama kako bi razvila novi lek. Postoji mogućnost da taj lek spasi mnoge ljudske živote, ali postupak eksperimentisanja na životinjama je nehumani. Da li trebate podržati nastavak eksperimenata ili se zalagati za zaustavljanje istih zbog patnje životinja?

U svojoj školi primetili ste da je učenik koji je poznat po varanju uspešno predao ispit bez ikakve sumnje da je prekršio pravila. Sa druge strane, poznajete i drugog učenika koji je bio pošten, ali

mu je greškom oduzet ispit i dobio negativnu ocenu. Da li trebate otkriti prevaru i izneti istinu na videlo ili ostaviti stvari takve kakve jesu?

Radite za kompaniju koja ima snažan poslovni uticaj na lokalnu zajednicu. Kompanija želi da smanji troškove proizvodnje premeštanjem dela proizvodnje u zemlje gde su radni uslovi loši i plate niske. To bi moglo dovesti do gubitka mnogih radnih mesta u vašoj zajednici. Da li trebate podržati odluku kompanije zbog ekonomskih benefita ili se založiti za očuvanje radnih mesta u zajednici?

Istražiti i porazgovarati sa odraslim članovima porodice da li su oni imali neku moralnu dilemu.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 23. RAZVOJ LIČNOSTI

### 23.1. Razvoj svesti o sebi

**Teorijski deo:** Razvoj se odvija pod uzajamnim uticajem faktora nasleđa, sredine i aktivnosti pojedinca. Za novorođenče i odojče se ne može reći da je ličnost koja ima "karakterističnu organizaciju psihofizičkih sistema", za malo dete možemo reći da ima "potencijalnu ličnost", da je "psihološko biće" ima određene dispozicije. Ešli Montegju kaže: "Biti čovek nije status sa, već prema kome se neko rađa. Mora se naučiti da se bude čovek" (A. Montagu, 1950, prema: Šmit, 1992, str. 54).

U prvoj godini dete uspostavlja afektivnu komunikaciju sa osobama u svojoj okolini; ponaša se na "senzomotoran" način, ali ne izdvaja sebe iz okoline jer još nije formirano osećanje sebe. Sa ovladavanjem kategorijom objekta, u 8. mesecu, dete počinje da razlikuje sebe od okoline. Time dete počinje da izlazi iz stanja neizdiferenciranosti "ja" od fizičke okoline i ljudi (Brković, 2011). Frojd, ističe afektivni "izbor objekta", Hartman i Rapaport pojavljivanje ovih "objekatskih" odnosa opisuju kao uzajamne: stvaranje "ja", Pijaže naglašava važnost stvaranja "objekatskih" odnosa sazajnu decentraciju (Pijaže & Inhelder, 1990, prema Brković, 2011).

Prema Olportu, razvoj samosvesti i formiranja ličnosti kod deteta razvija se kroz navedene aspekte svesti o sebi počev od telesnog ja (8. meseci), zatim psihičko ja (24 meseca), potreba za autonomijom (36 meseci), proširenje sebe i slika o sebi (od četvrte do šeste godine), socijalno ja (sedme godine), "ja kao razumni rešavalac" (školski uzrast).

Olport ističe da svih ovih sedam aspekata Ja čine "stanja jedne Ja relevantnosti koju *osećamo*" koje jednim imenom naziva **proprium**. Formirano samosaznanje, Ja ličnosti, je subjektivni entitet koji omogućuje integraciju opažanja, osećanja i misli o vlastitoj ličnosti. Ono omogućuje: samoposmatranje, zauzimanje distance u odnosu na sebe i svoje impulse, formiranje pojma o sebi.

**Predmet:** Razvoj svesti o sebi

**Cilj:** Upoznati studente sa zaćecima formiranja identiteta, self koncepta, kroz praktičan rad sa decom

**Materijal za rad:** papir i olovka, blok, slikarski materijal, boje,



**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Na sledećem linku pogledajte eksperiment

<https://www.youtube.com/watch?v=M2IOkwSua44> Self recognition

Na ranom uzrastu treba stimulisati razvoj svesti, od momenta kada dete počinje da se osvrće na lično ime pa do pojave psihološkog i sociološkog ja koji su pokazatelji dobro usmerenog razvoja. Na kojem uzrastu se javlja fizičko, psihološko i socijalno ja? Dajte svakom detetu list papira i slikarske materijale. Zamolite decu da nacrtaju mapu koja predstavlja njih same. Ova mapa može uključivati različite aspekte njihovog identiteta, kao što su njihovi hobiji, interesi, talenti, porodica, prijatelji, omiljene stvari, snovi itd. Neka deca mogu želeći da dodaju slike ili koriste boje kako bi izrazila svoje ideje.

Nakon što deca završe sa crtežom, zamolite ih da ga objasne grupi. Neka svako dete ima priliku da pokaže i opiše svoju mapu. To može uključivati razloge za odabir određenih elemenata, kako se osećaju u vezi sa tim i šta im je važno u njihovom životu. Nakon što su sva deca podelila svoje mape, podstaknite diskusiju o sličnostima i razlikama među decom. Ohrabrite ih da postavljaju pitanja jedni drugima i da pruže podršku i razumevanje.

Ova vežba pomaže deci da se upuste u proces samorefleksije i da postanu svesnija svojih identiteta, interesa i vrednosti. Takođe podstiče razumevanje i poštovanje različitosti među decom. Možete prilagoditi vežbu u skladu sa uzrastom i interesima dece, kao i dodati dodatne elemente koji podstiču dublje razmišljanje o sebi, kao što su postavljanje ciljeva ili razmišljanje o sopstvenim snagama i slabostima.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 23.2. Petofaktorski model ličnosti

**Teorijski deo:** Petofaktorski model ličnosti (Five Factor Model - FFM, Costa & McCrae, 1985) odnosno model Velikih pet postao je dominantna paradigma u psihologiji ličnosti poslednjih godina. Na osnovu ovog modela bazične strukture ličnosti može opisati na osnovu sledećih pet širih dimenzija /domena koji podrazumevaju skupine različitih kognitivnih, afektivnih i bihevioralnih dimenzija i faktora koje mogu da se grupišu na različite načine.

Neuroticizam (Neuroticism - N-opšta tendencija da se dožive negativni afekti; Anksioznost (N1):strašljivost; zabrinutost; napetost; Hostilnost (N2) gnev, frustriranost, iritiranost i ogorčenost; Depresivnost (N3) krivica, tuga, bespomoćnost i usamljenost; Socijalna nelagodnost (N4) stid; uznemirenost; inferiornost;

Ekstraverzija (Extraversion-E), socijabilnost; Toplina (E1) emocionalnost; prijateljska nastrojenost; Druželjubivost (E2) nastojanje da se bude okružen drugim ljudima; Asertivnost (E3) dominacija; snaga; socijalni uspon; Aktivitet (E4) brz tempo; snažni, energijom nabijeni pokreti; Potraga za uzbuđenjem (E5) žudnja za uzbuđenjem i stimulacijom; Pozitivne emocije (E6) nastojanje da se iskuse pozitivne emocije kao što su radost, sreća, ljubav i uzbuđenje; E+: Društveni, aktivni, vedri, pozitivni, pričljivi, vole uzbuđenja E-: Rezervisani, zatvoreni, odmereni, nezavisni.

Otvorenost (Openness - O), radoznalost u odnosu na spoljni svet, otvorenost prema unutrašnjim iskustvima; Fantazija (O1) živa imaginacija; česta dnevna sanjarenja; Estetika (O2) jaka naklonost i oduševljenje za umetnost i lepo; Osećanja (O3) visoka receptivnost za sopstvena osećanja; Akcija (O4) želja da se probaju različite aktivnosti; preferencija novine; Ideje (O5) intelektualna radoznalost; otvorenost uma; Vrednosti (O6) otvorenost u odnosu na vrednosti; spremnost da se preispitaju socijalne, političke i religiozne vrednosti; O+:maštovitost, intelektualna radoznalost, osetljivost za lepo, preferencija novog i nekonvencionalnog, kritični prema autoritetu i dogmama, u oblasti političkih stavova; O-: rigidni, skloni tradiciji, konvencionalni, preferiraju poznato i provereno u odnosu na novo, snažnije povlače granicu između svoje grupe i “svih ostalih”, imaju tendenciju ka autoritarnosti, lakše razvijaju stereotipe

Saradljivost (Agreeableness - A) – osobine koje dolaze do izražaja u međuljudskim odnosima  
Poverenje (A1) vera da su drugi ljudi poštteni i dobronamerni; Iskrenost (A2) iskrenost, poštenje, čestitost; Altruizam (A3) aktivna briga za dobrobit drugih; Popustljivost (A4) inhibicija agresivnosti; poštovanje drugih; Skromnost (A5) skromnost, povučenosť Blaga narav (A6) simpatija i briga za druge; humanosť; A+: kapacitet da se izgrade bliski, iskreni odnosi sa drugima, odsusťvo agresivnosti, kompetitivnosti, spremnosť da se pomogne i sposobnosť da se saoseća A-: nedosťatak saosećanja prema drugima, nesocijalizovana agresivnosť, veoma nizak skor upućuje na mogućnosť psihopatskih tendencija ličnosti.

Savesnosť (Conscientiousness - C) sposobnosť samokontrolne i disciplinovanog stremljenja ka definisanim ciljevima: Kompetencija (C1) osećaj sopstvene efikasnosťi, snage, sposobnosťi; poverenje u sebe; Red (C2) čisťoća, urednosť, dobra organizovanosť; Dužnosť (C3) ponašanje vođeno osećajem dužnosťi i etičkim principima; Postignuće (C4) visok motiv za postignućem i nivo aspiracije; Samo-disciplina (C5) sposobnosť da se počne i završi neki posao; Promišljenosť (C6) dispozicija da se pažljivo promisli pre nego što se krene u neku akciju. C+: osoba koja je organizovana, ima jasne i visoke ciljeve kojima teži unatoč ometanjima, ima poverenje u sebe i svoje sposobnosťi. C+ je povezano sa akademskim i profesionalnim uspehom; C-: osoba sa niskim motivom postignuća, sklonija hedonističkoj orijentaciji, bezbrižnija u pogledu osťvarivanja ciljeva (Costa & McCrae, 1997, prema Brković, 2011).

**Predmet:** Petofaktorski model ličnosti

**Cilj:** Upoznavanje studenata sa testovima ličnosti, primenom testa i analizom značenjem rezultata testa

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Upoznati studenti sa Petofaktorskim modelom ličnosti, u okviru petofaktorskog modela posebnu pažnju posvetiti dimenzijama i osobinama unutar dimenzija.

Zamolite studente da samostalno procene svoju ličnost koristeći petofaktorski model. Neka ocene svoje karakteristike na skali od 1 do 5 za svaku dimenziju (neuroticizam, ekstraverzija, otvorenost, savesnost i ljubaznost). Nakon toga, neka razmotre rezultate i razmisle o tome kako te karakteristike utiču na njihov život, odnose i ciljeve.

Zatražite od studenata da odaberu poznatu ličnost koju poznaju (na primer, glumca, političara, pisca itd.) i da analiziraju tu osobu koristeći petofaktorski model. Neka opišu kako bi ocenili tu osobu na svakoj dimenziji i pruže argumente koji podržavaju njihove ocene. Podelite studente u manje grupe i dodelite svakoj grupi jednu dimenziju petofaktorskog modela. Neka svaka grupa diskutuje o značaju te dimenzije u kontekstu svakodnevnog života. Nakon toga, neka svaka grupa predstavi svoje zaključke ostalim studentima i zajedno razgovaraju o tome kako ove dimenzije utiču na međuljudske odnose, izbor karijere i lični razvoj.

Neka studenti izvrše istraživanje o poznatim metodama i testovima ličnosti koji se koriste u okviru petofaktorskog modela. Zatim ih zamolite da odaberu jedan test ili metod i da ga primene na sebe ili nekog drugog (uz dobrovoljnu saglasnost) kako bi bolje razumeli svoje karakteristike ličnosti i pružili povratne informacije o rezultatima.

Organizujte psihodramsku vežbu u kojoj studenti igraju uloge koje odražavaju različite dimenzije petofaktorskog modela ličnosti. Neka svaka osoba ima priliku da predstavi određenu dimenziju i da razgovara o svom iskustvu i karakteristikama koje su povezane sa tom dimenzijom. Ovo može pomoći studentima da se bolje povežu sa različitim aspektima ličnosti.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

### 23.3. Činioci razvoja ličnosti

**Teorijski deo:** Razvoj ličnosti se odvija uzajamnim delovanjem faktora nasleđa, sredine i aktivnosti pojedinca. Pored navedenih važan uticaj imaju socijalni činioci kao što su porodična sedina i porodičnih dimenzija dinamike odnosa (uzajamno poverenje, konzistencija, demokratičnost, blagost, grubost). Masen i saradnici (1984) navode dve osnovne dimenzije porodičnih odnosa: prihvatanje - odbacivanje i autonomija - kontrola (Masen i sar.1984, prema Brković, 2011). Takođe, isti autori naglašavaju značaj i uticaj međusobnog odnosa roditelj dete i odnos braće i sestara, redosleda rođenja dece. Funkcionisanje nepotpune porodice i uticaj na razvoj ličnosti deteta istraživan je u brojnim studijama. Nalazi ukazuju da osobenosti razvoja ličnosti u nepotpunoj porodici zavise od pola i uzrasta deteta, razloga koji su doveli do raspada porodice, odnosa majke-oca, od toga da li u porodici ima još dece, rođaka koji u nekoj meri mogu da zamene oca ili majku (Mussen et al., 1984).

Vršnjaci imaju značajan uticaj na razvoj ličnosti i ponašanje deteta i adolescenta. Na mlađem školskom uzrastu (6-8 godina) obrazuju se neformalne grupe sa određenim pravilima ponašanja. U periodu odrastanja (10-14 godina) grupe vršnjaka postaju stabilnije, odnosi se sada zasnivaju na strogim pravilima, veću ulogu igra sličnost interesa. Adolescent sam traži i bira prijatelja. Kroz procese druženja ostvaruju se važne funkcije prijateljstva: *dogovorno vrednovanje*; *građenje principa bliskih prijateljskih veza*; *princip individuacije*;

Škola je značajan integrišući faktor socijalizacije u kojoj deca i adolescenti dostižu društvene norme i pravila ponašanja u društvu, osnovne principe uzajamnih odnosa među ljudima.

**Predmet:** Činioci razvoja ličnosti

**Cilj:** Na osnovu usvojenog znanja, interakcije unutar grupe i interakcije sa starijima doprineti razumevanju razvoja ličnosti, značaju i uticaju određenih činioca na razvoj ličnosti

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Teme za razgovor- Koliki uticaj ima sredina na razvoj ličnosti pojedinca?

Odnosi sa braćom i sestrama takođe utiču na formiranje svesti o sebi. Kakvo je vaše iskustvo u odnosu sa braćom i sestrama? Kako biste opisali vaš odnos?

Da li se uočava razlika u odnosu roditelj-dete kada je u pitanju prvenac? Kakav odnos roditelji grade sa prvim detetom a kako sa mlađom, drugim, trećim detetom?

Kako život u nepotpunoj porodici utiče na svest o sebi? Koliki je uticaj vršnjaka, škole i odnosa druge dece na razvoj svesti o sebi? Zamolite studente da napišu autobiografiju koja se fokusira na ključne događaje, iskustva i odnose koji su uticali na njihov lični razvoj. Neka razmisle o tome kako su ovi činioci oblikovali njihovu ličnost, stavove, vrednosti i ciljeve.

Studentima dajte listu različitih životnih izazova, kao što su gubitak voljene osobe, promene u karijeri, selidba u drugu zemlju itd. Neka izaberu nekoliko izazova koji su ih najviše uticali i zatim opišu kako su se suočili sa tim izazovima, kako su se razvili kroz taj proces i kako su ti izazovi oblikovali njihovu ličnost.

Zamolite studente da identifikuju svoje ključne lične vrednosti, tj. ono što smatraju najvažnijim u životu. Neka zatim napišu kratko objašnjenje za svaku vrednost, uključujući zašto je ta vrednost važna za njih, kako je uticala na njihov razvoj i kako je primenjuju u svojim životima. Organizujte posetu ili virtuelni razgovor sa starijim osobama koje su prošle kroz različite životne faze. Studenti mogu postavljati pitanja o njihovom iskustvu, izazovima, lekcijama koje su naučili i načinima na koje su se razvijali kao ličnosti tokom svog života. Ova interakcija može pružiti dragoceni uvid u različite činioce razvoja ličnosti.

Podelite studente u manje grupe i dodelite svakoj grupi temu vezanu za činioce razvoja ličnosti, poput porodice, prijateljstva, obrazovanja, kulture itd. Neka svaka grupa diskutuje o tome kako ti činioci utiču na razvoj ličnosti, razmene primere iz svog iskustva i razmišljaju o tome kako bi se mogli promeniti ili unaprediti u budućnosti.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme.

## 24. ADOLESCENCIJA

### 24.1. Promene u adolescenciji

**Teorijski deo:** Adolescencija obuhvata periodu od detinjstva do ranog odraslog doba (približno između 11.-13. i 23.-24.god). Razdoblje puberteta odlikuje intenzivan fizički i psihološki razvoj koji se ogleda kroz intelektualnu, emocionalnu, socijalnu i psihoseksualnu zrelost.

Fizički promene su očigledne i u visini i težini, javljanje primarnih i sekundarnih polnih karakteristika. Socijalni razvoj ogleda se u intenzivnijim socijalnim kontaktima u porodici, kontaktu sa vršnjacima, kontaktu sa školom i drugim institucijama. Odnosi u porodici se menjaju, odnosno menja se kvalitet odnosa i komunikacija sa roditeljima. Odnosi i kontakt sa vršnjacima postaje značajniji i intenzivniji te adolescent ima aktivnu ulogu u razvoju i pripremi za osamostaljivanjem od primarne porodice, u formiranju identiteta, sticanju socijalnih veština, moralnom suđenju i ponašanju, pri uspostavljanju odnosa sa suprotnim polom (Brown, Eicher i Petrie, 1986, prema Brković, 2011).

U Adolescenciji dolazi do intenzivnog *intelektualnog razvoja te do* promena u kognitivnim procesima: u obimu i trajanju pažnje, sposobnosti inhibicije pažnje na nerelevantne podatke, u kapacitetu radnog pamćenja, što i omogućava pojedincu efikasno misaono kombinovanje podataka. Ovi nalazi potvrđuju hipotezu o povezanosti opšte telesnog i neurološkog sazrevanja i intelektualnog skoka (Kreč i Kračfeld, 1973).

Prema Pijaževom shvatanju, javlja se *autonomna moralnost* koja se zasniva na uzajamnom poštovanju i recipročnosti sa kojom se povezuju mnogi sredinski činioci: stil porodičnog vaspitanja, obrazovanje, međusobni odnosi u vršnjačkoj grupi, sudelovanje u društvenim pokretima, kultura u kojoj pojedinac živi. Nalazi istraživanja Resta i sar., ukazuju da je moralno ponašanje zavisno od: saznajnih, emocionalnih, motivacionih, socijalnih i situacionih činilaca, koji deluju u interakciji (prema: Marjanović i sar., 2004).

**Predmet:** Promene u adolescenciji

**Cilj:** Upoznavanje sa odlikama, razvojnim zadacima i izazovima adolescencije sa kojima se susreću adolescenti

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Teme za razgovor: Sve što ste hteli da znate o adolescenciji a niste se usudili da pitate imate priliku da to uradite sada. Šta karakteriše adolescenciju u modernom društvu ?

Koja su tipična ponašanja za adolescenciju? Koje se promene dešavaju na biološkom, socijalnom, emocionalnom i kognitivnom planu? Koje su psihološke reakcije na pubertet i kako ste vi prošli kroz ovaj period? Prisetite se kakav ste odnos imali sa roditeljima? Šta biste promenili da to vreme možete da vratite? Šta obuhvata subkultura mladih?

Ako uzmemo u obzir da se tokom adolescencije menja mišljenje u kvalitetu, gde dolazi do razdvajanje realnog i mogućeg, od hipotetičkog do deduktivnog, dolazi do razdvajanja realnog od mogućeg, okretanje ka budućnosti, širim socijalnim grupama, razmišljanja o vrednostima, politici, socijalnom uređenju, religiji, ideologijama, značajnim društvenim temama, da li možete da napišete do kakvih je promena došlo kod vas u ovom periodu a da sada slobodno o tome možete govoriti pred grupom?

Da li primećujete promene na polju razvoja moralnog mišljenja? Kako tumačite “moralnost zakona i reda”? Zamolite studente da vode dnevnik u kojem će zapisivati svoje misli, osećanja i iskustva vezana za period adolescencije. Neka razmišljaju o promenama koje su doživeli, kako se osećaju u vezi sa tim promenama i kako to utiče na njihov identitet.

Neka studenti kreiraju kolaž koji predstavlja njihov identitet tokom adolescencije. Mogu koristiti slike, citate, reči ili bilo koji drugi materijal koji oslikava njihove interese, vrednosti, snove i ciljeve. Nakon izrade kolaža, neka objasne grupi zašto su odabrali određene elemente i kako ih ti elementi predstavljaju.

Organizujte simulaciju situacija koje su tipične za adolescenciju, poput donošenja važnih odluka, suočavanja sa pritiscima vršnjaka ili komunikacije sa roditeljima. Neka studenti igraju uloge i razgovaraju o svojim mislima, osećanjima i izazovima koje su doživeli u tim situacijama. Diskutujte o različitim strategijama suočavanja i mogućim rešenjima.



Formirajte panel od nekoliko studenata koji su prošli kroz period adolescencije. Neka panelisti diskutuju o različitim temama kao što su identitet, samopouzdanje, vršnjački odnosi, roditeljska podrška, izbor karijere itd. Ostali studenti mogu postavljati pitanja panelistima i uključiti se u diskusiju.

Neka studenti izaberu određenu temu vezanu za razvoj adolescencije koja ih posebno zanima, kao što su mentalno zdravlje, seksualnost, vršnjačko nasilje itd. Neka sprovedu istraživanje, prikupljaju podatke i pripreme izveštaj o svom istraživanju. Neka predstavte svoje nalaze i diskutuju o implikacijama za adolescente.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme

## 24.2. Formiranje identiteta

**Teorijski deo:** Jedan od osnovnih psihosocijalnih zadataka razvoja u adolescenciji je formiranje identiteta. Formiranje identiteta započinje u detinjstvu, intenzivira u adolescenciji a nastavlja do kasne odraslosti. Proces formiranja identiteta uključuje evaluaciju osobina, ubeđenja, stavova, motiva, sistema vrednosti, stila ponašanja, ranijih uzora ali i sadašnjih uzora, usmerenja i želja. Formiranje identiteta olakšavaju povoljna klima u porodici, bliski odnosi sa oba roditelja. Istraživači ukazuju da je proces formiranja identiteta jedinstven za svaku osobu (Marcia, 1966), izdvojene su četiri kategorije procesa: *postignut identitet* (konačno formiran identitet ličnim izborom); *odloženo formiranje identiteta* (još nije prošao period krize i osoba traga za konačnim izborom); *prihvaćen identitet* (izbor je izvršen bez kriznog perioda ali pod uticajem drugih); *difuzija identiteta* (osoba se nije opredelila, niti dalje pokušava da dođe do izbora. Pojedine kategorije identiteta određuje prisutnost ili odsutnost dva bitna elementa: same **krize** (tj. perioda odmeravanja, ispitivanja, preispitivanja alternativa i odlučivanja) i **opredeljenja** za određene ciljeve i vrednosti.

### **Predmet: Formiranje identiteta**

**Cilj:** Upoznavanje studenata sa različitim aspektima identiteta, problemima formiranja identiteta

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Jedan od osnovnih psihosocijalnih zadataka razvoja u adolescenciji je formiranje identiteta. Početak adolescencije je u znaku nastojanja da se otkrije vlastita priroda, a kraj označava formiranje osećanja identiteta. Napišite u nekoliko rečenica odgovor na pitanje ko sam ja, bez navođenja imena i prezimena

Koji su rizici u adolescenciji? Kakav je bio odnos vaših roditelja prema vama u adolescenciji? Da li ste se osećali odbačeno u periodu adolescencije? Koje osobine su odlučujuće za status prihvaćenosti?

Od kojih karakteristika adolescenta zavisi visok / nizak socijalni status u grupi? U kojoj meri je izražena prihvaćenost / usamljenost (odbačenost, prezir) kod adolescenata?

Podstaknite studente da pripovedaju autentične priče iz svog života koje su im pomogle u formiranju identiteta. Neka izaberu jednu situaciju, iskustvo ili događaj koje smatraju ključnim za razumevanje sebe i svoje ličnosti. Neka pričaju o tome kako su se osećali, šta su naučili iz tog iskustva i kako ih je to oblikovalo kao osobu.

Organizujte grupne projekte u kojima studenti mogu istraživati različite aspekte identiteta. Na primer, neka svaka grupa istražuje jedan aspekt identiteta kao što su kultura, rod, seksualna orijentacija, religija itd. Neka studenti prikupljaju informacije, razgovaraju o svojim iskustvima i pokažu svoje saznanje ostalim studentima.

Neka studenti koriste umetničke medije poput crtanja, slikanja, fotografisanja ili kolaža kako bi izrazili svoj identitet. Neka stvaraju vizuelne reprezentacije svojih vrednosti, interesa, snova i identitetskih faktora koji su im važni. Neka razgovaraju o svom radu i objasne poruke i simboliku koju su želeli da prenesu. Neka studenti sprovedu istraživanje o određenom aspektu identiteta koji ih zanima. Mogu intervjuisati ljude iz različitih grupa, istražiti relevantnu literaturu i izvore, ili analizirati medijske sadržaje koji se tiču tog identiteta. Neka sastave izveštaj o svom istraživanju i podele sa ostatkom grupe.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme

## 25. ODRASLO DOBA

### 25.1. Razvojni zadaci rane zrelosti

**Teorijski deo:** Psihologija odraslog doba se bavi izučavanjem razvoja psihičkog života u prvim postadolescentnim fazama. Rane zrelosti je period koji započinje između 20 i 25 godina i traje do četrdesetih godina kada se dostiže maksimalan razvoj fizičkih, intelektualnih i emocionalnih karakteristika. Prema Brkoviću, osnovni razvojni zadaci su: završavanje školovanja; zapošljavanje i prilagođavanje na radnu ulogu; samostalnost, uspostavljanje ekonomske nezavisnosti; izbor bračnog partnera i uspostavljanje bračne zajednice; stabilizacija odnosa na poslu i u braku; prilagođavanje na roditeljstvo i početak brige za decu; razvoj pripadnosti društvenim zajednicama (Brković, 2011). Karakteristike ponašanja odraslih zavise od dostignute relativne psihološke zrelosti u koju su uključeni različiti aspekti zrelosti - od fizičke do moralne zrelosti (Ананьев, 1977).

*Fizički razvoj*, i strukturalno i funkcionalno dostiže vrhunac. Prema E. Herlok *intelektualni razvoj* dostiže nivo zrelosti oko dvadesetih godina ističući kriterijume zrelost interesovanja, zrelost stavova, odsustvo predrasuda i sujevernih uverenja i realnost samoprocene. *Emocionalna zrelost* se manifestuje kroz emocionalnu samokontrolu, emocionalnu stabilnost, prihvatanje posledica za urađeno i sposobnost uspostavljanja dubljih emocionalnih odnosa. *Socijalna zrelost* se ispoljava kroz samostalan i kritički pristup u interakciji sa drugima (uzajamnost i usaglašavanje zahteva, potreba, posledica). *Psihoseksualna zrelost* se odlikuje ulaskom u fazu intimnosti stabilnijom u odnosu na adolescenciju. Dostizanje *moralne zrelosti* ogleda se u težnji i postizanju poštovanja normi, osećanje za pravdu, uzajamno poštovanje.

#### **Predmet: Razvojni zadaci rane zrelosti**

**Cilj:** Upoznavanje sa osnovnim karakteristikama i razvojnim zadacima rane zrelosti

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Koji su osnovni razvojni zadaci rane zrelosti? Popričajte o školovanju, zaposlenju, samostalnosti, izboru bračnog partnera, pripadnost društvenoj zajednici, stručnoj kompetenciji sa jednom odraslom osobom i napišite izveštaj posle razgovora.

Koja karakteristična ponašanja možemo primetiti kod odraslih koji su dosegli psihološku zrelost uključujući različite aspekte, od fizičke do moralne zrelosti? Razgovarajte o postizanju nezavisnosti. Organizujte grupnu diskusiju o postizanju nezavisnosti tokom rane zrelosti. Neka studenti razgovaraju o tome šta znači biti nezavisan, koje su prepreke na putu ka nezavisnosti i kako se nositi sa tim izazovima. Podstaknite ih da podele svoje lične priče i strategije za postizanje nezavisnosti.

Neka studenti izrade plan karijere za sebe tokom rane zrelosti. Zamolite ih da razmisle o svojim interesima, vrednostima i ciljevima i da istraže moguće karijerne puteve koji bi odgovarali njihovim interesovanjima. Neka napišu plan koji uključuje korake koje treba preduzeti kako bi ostvarili svoje karijerne ciljeve. Podstaknite studente da razmišljaju o svom emocionalnom blagostanju tokom rane zrelosti. Neka razgovaraju o strategijama za upravljanje stresom, održavanju zdravih odnosa i razvijanju emocionalne inteligencije. Možete organizovati radionicu o veštinama samoregulacije emocija i razgovoru o emocionalnom blagostanju.

Neka studenti vežbaju finansijsko planiranje kao deo razvojnih zadataka rane zrelosti. Zamolite ih da naprave budžet za sebe, uključujući prihode, rashode i ciljeve štednje. Diskutujte o važnosti finansijske odgovornosti, upravljanju novcem i dugoročnim ciljevima.

Neka studenti razmišljaju o važnosti socijalne podrške tokom rane zrelosti. Organizujte grupnu diskusiju o vrstama socijalne podrške koje su im potrebne, kako je mogu pružiti drugima i kako je može potražiti kada im je potrebna. Možete ih podstaknuti da se udruže u manje grupe i izrade planove podrške jedni drugima.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme

## 25.2. Razvojni zadaci srednje i pozne zrelosti

**Teorijski deo:** Srednja i pozna zrelosti (od 40-tih i 60-70 god) odlikuje se razvojnim karakteristikama fizičkom, psihičkom, intelektualnom, socijalnom planu. Karakteristike psiho-fizičkih promena su: povećana težina, menopauza kod žena, oslabljen vid, sluh, promene u psihomotornim sposobnostima, sposobnost učenja i pamćenja bitno smanjena.

Osnovni zadaci su: prilagođavanje na telesne promene; uspostavljanje i održavanje ekonomskog standarda porodice; uključivanje u užu socijalnu grupu rođaka i prijatelja; revitalizacija partnerstva / bračne zajednice; dostizanje zadovoljstva i uspeha u pozivnoj ulozi; uključivanje u šire grupe i prihvatanje veće društvene odgovornosti preko novih uloga; pomaganje deci da se razviju u zdrave i zrele osobe; prihvatanje i prilagođavanje na fiziološke promene i slabljenje organizma; prilagođavanje na probleme starenja kod vlastitih roditelja; oblikovanje novih ciljeva, planova i traženje životnog smisla u budućnosti; pronalaženje kreativnih načina korišćenja slobodnog vremena (Brković, 2011).

### **Predmet: Razvojni zadaci srednje i pozne zrelosti**

**Cilj:** Upoznavanje sa osnovnim karakteristikama i zadacima srednje i pozne zrelosti

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica

**Način rada:** samostalno, rad u paru, rad u grupama

**Zadatak:** Porazgovarajte sa nekim ko je u životnoj dobi između 40-60/70, bilo da su to vaši roditelji ili neko od vaše rodbine, ili prijatelji vaših roditelja. Porazgovarajte o kvalitetu života u odrasloj dobi? Zašto je ovaj period značajan za razvoj pojedinca? Otkrijte na koji se način osoba suočila sa promenama srednje i pozne zrelosti? Kako se održava ekonomski standard porodice? Ukoliko su deca napustila dom „sindrom praznog gnezda“ da li je došlo do revitalizacije partnerstva? Da li osoba oseća zadovoljstvo? Koliko su u mogućnosti da podrže i pomognu svojoj deci? Da li imaju žive roditelje i kako prihvataju njihovo starenje? Na koji način oblikuju nove životne ciljeve i u čemu nalaze smisao? Kako koriste slobodno vreme?

Ispitajte oblike odnosa među mladim odraslim i roditeljima rukovodeći se opisima iz udžbenika (individualizovani, kompetentno povezani, pseudonezavisni, identifikacija, zavisni, konfliktni u odnosu na oca) (Brković str. 338.).

Da li su zadovoljni kako su odgovorili na ulogu roditeljstva, da li nešto sebi zameraju? Kakve su sposobnosti i motivacija za učenje? Kakve su kvantitativne promene primarnih sposobnosti u odraslom dobu, subjektivna procena sagovornika? Da li se žale na oslabljen vid, sluh, razumevanje? Kakav je socijalni razvoj?

Zamolite studente da istraže moguće karijerne puteve i izrade plan razvoja karijere za sebe. Neka reflektuju o svojim profesionalnim ciljevima, vrednostima i interesovanjima, i naprave strategiju za postizanje tih ciljeva. Podstaknite ih da steknu iskustvo kroz prakse, volontiranje ili relevantne projekte.

Organizujte grupnu diskusiju o značaju i izazovima stvaranja intimnih odnosa u srednjoj i poznoj zrelosti. Neka studenti razmisle o svojim vrednostima, očekivanjima i potrebama u romantičnim i prijateljskim odnosima. Podstaknite ih da razgovaraju o strategijama za izgradnju zdravih i zadovoljavajućih intimnih odnosa.

Neka studenti razmisle o svojim emocionalnim izazovima i strategijama za razvijanje emocionalne stabilnosti. Podstaknite ih da istraže tehnike samoregulacije emocija, veštine suočavanja sa stresom i negovanje mentalnog zdravlja.

Možete organizovati radionicu o mindfulness-u ili drugim tehnikama za jačanje emocionalne dobrobiti.

Neka studenti razmišljaju o načinima na koje mogu doprinostiti društvu i ostvariti generativnost kroz svoje aktivnosti i angažman. Ohrabrite ih da planiraju ili učestvuju u volonterskim projektima ili društvenim inicijativama. Neka reflektuju o svojim postignućima i ciljevima, kao i o načinima na koje mogu ostvariti životno zadovoljstvo i ispunjenje.

Neka studenti razmišljaju o svojim vrednostima, strastima i ciljevima u životu. Podstaknite ih da razmišljaju o svrsi svog postojanja i kako mogu ostvariti smisao i dublje zadovoljstvo. Možete organizovati diskusiju o važnosti pronalaženja ličnog smisla i kako to utiče na sreću i zadovoljstvo u životu.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme



## 26. STARAČKO DOBA

### 26.1. Razvojni zadaci staračke dobi

**Teorijski deo:** Psihologija staračkog doba (gerontopsihologija) bavi se proučavanjem psihičkih i fizičkih promena procesa u starosti (od 60-70-tim god. do kraja života). Karakteristike ovog razvojnog perioda su: opadanja fizičke snage, brzine, zdravlja i mogućnosti organizma da se prilagođava promenama. Najprimetnije su fizičke promene, zatim pojava brojnih bolesti kardiovaskularnih, opadanje snage, brzine i izdržljivosti, slabljenje čulne osetljivosti, opada brzina obrade informacija, sposobnost učenja i pamćenja. Socijalna mreža i socijalni kontakti iz radnog okruženja su smanjeni. Značajni životni događaji starih su sve ono što se događa deci i unucima

Osnovni zadaci staračkog doba su: očuvanje zdravlja i prilagođavanje na smanjenu fizičku snagu; prilagođavanje na penziju - napuštanje radne aktivnosti; očuvanje finansijske nezavisnosti - prilagođavanje na primanja; preoblikovanje identiteta i socijalnog položaja; prilagođavanje na smrt bračnog partnera; očuvanje partnerstva i prijateljstva i uspostavljanje novih sa penzionerima; održavanje kontakta sa širom socijalnom zajednicom; održavanje zadovoljavajuće brige za vlastite potrebe; prihvatanje i osmišljavanje prošlog i sadašnjeg življenja.

**Predmet:** Razvojni zadaci staračke dobi

**Cilj:** Upoznavanje sa osnovnim karakteristikama i zadacima staračke dobi

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica, Dom za stare

**Način rada:** samostalno, rad u paru

**Zadatak:** Možemo li govoriti o razvoju u starom dobu? Koja stara osoba je ostavila poseban trag u vašem životu? Koje emocije izaziva prisećanje na njih i njihov život? Koliki je značaj pronalaženja smisla u životu i kako to utiče na kvalitet života?

Razgovarajte sa starim osobama o: Usamljenost kod starih? Koji su najčešći strahovi kod starih osoba? Šta bi oni promenili u svom životu da mogu da vrate vreme? Obiđite dom za stara lica u

gradu u kojem živite ili studirate, obavite razgovor sa starima. Ispitajte koje aktivnosti bi popravile boravak starim osobama u Centru?

Teme koje mogu biti predlog za razgovor prilikom posete: očuvanje zdravlja i prilagođavanje na smanjenu fizičku snagu kod starih osoba; prilagođavanje na penziju - napuštanje radne aktivnosti; očuvanje finansijske nezavisnosti - prilagođavanje na primanja; preoblikovanje identiteta i socijalnog položaja; prilagođavanje na smrt bračnog partnera; očuvanje partnerstva i prijateljstva i uspostavljanje novih sa penzionerima; održavanje kontakta sa širom socijalnom zajednicom; održavanje zadovoljavajuće brige za vlastite potrebe; prihvatanje i osmišljavanje prošlog i sadašnjeg življenja.

Neka studenti istraže specifične zdravstvene izazove starijih osoba i razgovaraju o preventivnim merama i načinima očuvanja zdravlja. Podstaknite ih da razmisle o načinima održavanja aktivnog načina života, bavljenju fizičkom aktivnošću i pravilnoj ishrani. Neka studenti istraže važnost emocionalne dobrobiti i socijalne podrške u staračkom dobu. Organizujte diskusiju o izazovima kao što su usamljenost, gubitak prijatelja i prilagođavanje promenama u socijalnoj mreži. Podstaknite ih da razmišljaju o načinima održavanja socijalnih veza, angažovanju u zajednici i pronalaženju podrške. Ostvarivanje smisla i životnih svrha u staračkom dobu:

Neka studenti razmišljaju o tome kako mogu ostvariti smisao i životne svrhe u staračkom dobu.

Organizujte diskusiju o važnosti pronalaženja smisla u staračkom dobu i kako to može uticati na kvalitet života. Neka studenti razmisle o pitanjima vezanim za nasleđivanje, testament i ostavštinu koju žele ostaviti iza sebe. Organizujte radionicu o važnosti planiranja nasleđivanja, izradi testamenta i pružanju smernica za raspodelu imovine.

Podstaknite ih da razgovaraju o svojim vrednostima, željama i prioritetima u vezi sa nasleđivanjem.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme

## 26.2. Teorije starenja

**Teorijski deo:** Biološke teorije starenja objašnjavaju biološkim promenama koje utiču na smanjenje telesne kompetentnosti. Biološki pristup se oslanja na: teorije istrošenosti, teorije nasleđa, teorije starenje ćelija, teorije prostih radikala, teorije smanjenog imuniteta i greške imunog odgovora. Na osnovu saznanja navedenih teorije, genetski činioci su važni za optimalan život a kvalitet života postiže se promenama i uslovima življenja u životnoj sredini.

Socijalno-psihološke teorije starenja objašnjavaju starosne promene na osnovu kvaliteta socijalnih aktivnosti. Novije teorije nastale su kao odgovor na promene u društvu, načinu življenja te kompleksnije shvataju proces starenja uz naglašavanje individualnih karakteristika, socijalnih aktivnosti i uključenosti starih, podržavanje komunikacije, negovanje životnih stilova (Brković, 2011).

**Predmet:** Teorije starenja

**Cilj:** Upoznavanje studenata sa različitim teorijskim pristupima u proučavanju promena u staračkoj dobi

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica, Dom za stare

**Način rada:** samostalno, rad u paru, rad u grupama

**Zadatak:** Kako biološke i socijalno-psihološke teorije starenja objašnjavaju starosne promene. Neka studenti izaberu jednu ili više teorija starenja (na primer, biološke, psihološke, socijalne) i izvrše istraživanje o tim teorijama. Neka prikažu ključne koncepte, predlože primere koji podržavaju ili osporavaju teoriju i diskutuju o njenim implikacijama za proces starenja. Podstaknite studente da intervjuišu stariju osobu kako bi stekli uvid u njihovo iskustvo starenja. Neka postavljaju pitanja koja se odnose na njihovo razumevanje starenja, lični doživljaj promena koje su doživeli i kako su se nosili sa tim. Nakon intervjua, studenti mogu napisati izveštaj ili predstaviti svoje zaključke grupi.

Organizujte grupnu diskusiju o stereotipima i predrasudama koje se odnose na starenje. Neka studenti razgovaraju o uobičajenim stereotipima o starijim osobama i kako to može uticati na

njihovo iskustvo starenja. Podstaknite ih da razmišljaju o načinima na koje se stereotipi mogu prevazići i promovisati pozitivan stav prema starenju.

Neka studenti izrade plan za zdravo starenje na osnovu istraživanja i informacija o faktorima koji utiču na zdravlje i dobrobit u starijem dobu. Neka razmišljaju o aspektima kao što su fizičko vežbanje, ishrana, socijalna podrška, mentalna stimulacija i prevencija bolesti. Možete ih podstaknuti da razviju konkretne ciljeve i strategije za očuvanje zdravlja tokom starenja.

Neka studenti istraže i pripreme prezentaciju o aktuelnim istraživanjima u oblasti starenja. Neka istraže teme kao što su produženje životnog veka, kvalitet života starijih osoba, mentalno zdravlje u starenju ili inovacije u zdravstvenoj zaštiti starijih osoba. Neka predstave ključne nalaze istraživanja, metode koje su korišćene i implikacije za društvo i pružanje usluga starijim osobama.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme

### 26.3. Promene u sazajnim sposobnostima starih osoba

**Teorijski deo:** Sa porastom broj godina u poznoj starosti opada *sposobnost deljenja pažnje*, zadržavanja i kontrola pažnje a povezuje se sa smanjenom brzinom procesiranja informacija. Količina informacija koju pojedinac može zadržati u radnom pamćenju razlikuje se i zavisi od nivoa sposobnosti i aktivnosti pojedinca, obrazovanja, poslova koji se osoba bavila, zdravlja i stepena uključenosti u socijalne aktivnosti. Faktorska analiza strukture inteligencije starih osoba pokazuje da se zadržava višedimenzionalnost inteligencije: brzina opažanja, zaključivanje, pamćenje, fluentnost i znanje /praktično znanje, rečnik, kristalizovane inteligencije (Brokovi, 2011). Neadekvatna podrška i socijalna izolacija su glavni uzroci negativnog psihofizičkog razvoja u starosti. Doprinos u očuvanju ukupne i sazajne sposobnosti ogleda se u fizičkoj aktivnosti, zdravoj ishrani, adekvatnoj prevenciji i lečenju kao i angažovanost u porodici i socijalnoj zajednici.

**Predmet:** Promene u sazajnim sposobnostima starih osoba

**Cilj:** Sinteza dosadašnjeg saznanja o sazajnim sposobnostima kroz razvojne periode sa posebnim osvrtom na sazajne sposobnosti starih

**Materijal za rad:** papir i olovka.

**Prostor za rad:** učionica, Dom za stare

**Način rada:** samostalno, rad u paru, rad u grupama

**Zadatak:** Koja istraživanja možemo navesti? Organizujte testiranje pamćenja u kojem studenti mogu učestvovati. To može uključivati memorisanje liste reči, slika ili brojeva. Nakon testiranja, studenti mogu uporediti rezultate sa svojim očekivanjima i razgovarati o tome kako se pamćenje menja sa starenjem.

Neka studenti rade na mentalnim igrama i zadacima koji podstiču različite aspekte sazajnih sposobnosti, poput logičkog razmišljanja, koncentracije i fleksibilnosti uma. To može uključivati rešavanje mozgalica, sudaranje reči ili igre poput šaha ili sudoku-a.

Neka studenti istraže različite kognitivne strategije koje se koriste za poboljšanje sazajnih sposobnosti, poput upotrebe asocijacija, vizualizacije ili organizacije informacija. Neka diskutuju o tome kako ove strategije mogu pomoći u prevazilaženju izazova u pamćenju i učenju.

Organizujte grupnu diskusiju o promenama u mišljenju i rešavanju problema koje se javljaju sa starenjem. Neka studenti razgovaraju o specifičnim izazovima sa kojima se suočavaju starije osobe i mogućim načinima da se prevaziđu ove promene. Neka studenti istraže različite tehnološke alate i aplikacije koje mogu pomoći u održavanju i poboljšanju sazajnih sposobnosti starih osoba. Neka prezentuju svoje nalaze i diskutuju o potencijalnim prednostima i izazovima u korišćenju tehnologije u cilju održavanja kognitivne funkcije.

**Evaluacija:** Napišite svoje utiske, sugestije nakon urađenih vežbi, ideje za nastavak rada i/ili vaš predlog obrade ove teme

## LITERATURA

- Ананьев, Б. Г. (1977). О проблемах современного человекознания, Москва: Наука.
- Barker, D.P. & Fall, C.H. (1993). Fetal and infantorigines of adut disease. Archives of Disease in Childhood, 68, 797- 799.
- Bandura, a (1977). Self - efficacy; toword a unifying theory of behavioral change. Psychological review. 84 (2), 191.
- Berk, L. E. (2008). Psihologija cjeloživotnog razvoja. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Bowlby, J. (1969). Attachment and loss. Attachment, Vol.1: New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1973). Attachment and Loss, Vol. 2: Separation: Anxiety and Anger. London: Hogarth Press and Institute of Psycho-Analysis
- Brković, A. (2000). Razvojna psihologija. Užice: Učiteljski fakultet.
- Brković, A. (2011). Razvojna psihologija. Čačak: Regionalni centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju.
- Bartholomew, K.; Horovitz, L.,M.(1991).Attachment styles among young adults: A test of four - category model. Yournal of Personality and Social Psychology, 6,226- 244.
- Bronfenbrener, J. (1997). Ekologija ljudskog razvoja. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Chomsky, N.. (1972). Gramatika i um, Beograd: Nolit.
- Eljkonjin, Lj. (1990). Psihologija dečje igre. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Erikson, E. (2008). Identitet i životni ciklus. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Fajgelj, S. (2010). Metode istraživanja ponašanja. – IV dopunjeno izdanje. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Freud, S. ( 1914): On Narcissism: An Introduction, The Standard Edition od the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, 14. London: Hogarth Press, 1953-1974 ( SE).

- Furlan, I. (1981). Čovjekov psihički razvoj, Zagreb: Školska knjiga
- Gardner, H., Kornhaber, L. M., Wake, K. W. (1999). Psihologija inteligencije. Jastrebsko: Naklada Slap.
- Gutović, V.(2006). *Razvojna psihologija - od fetusa do zrelosti*. Banja Luka; Univerzitet u Banjij Luci, Fakultet za fizičku kulturu
- Hartley, A. A. (1981). Adult age differences in deductive reasoning proces. Journal of Gerontology, 36, 700-706.
- Herlok, E. (1971). Razvoj deteta. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Hrnjica, S. (1992). Zrelost ličnosti. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Ingliš, H. B. i Inglis, A. Č. (1872). Obuhvatni rečnik psiholoških i psihoanalitičkih pojmova, Beograd: Savremena administracija.
- Ivić, I. (1978). Čovek kao animal symbolicum, Beograd: Nolit.
- Ivić, I. i dr. (1983). Vaspitanje dece ranog uzrasta, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Ivić, I., Ignjatović-Savić, N., Rosandić, R.: Priručnik za vežbe iz razvojne psihologije, SDPS, 1989
- Jerković, I. (2006). Priručnik za vežbe iz razvojne psihologije (za učitelje, nastavnike i vaspitače). Sombor: Pedagoški fakultet, Centar za izdavaču delatnost.
- Jerković, I. i Zotović, M. (2017). Razvojna psihologija, drugo, dopunjeno i izmenjeno izdanje. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Kreč, D. i Kračfild, R. (1973). Elementi psihologije, Beograd: Naučna knjiga.
- Kon, I. S. (1991). Dete i kultura. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Langer, Dž. (1981). Teorije psihičkog razvoja. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Lagercrantz, H & Ringstedt, T(2001); Epigenetic and functional organization of the neuronal circuits in the CNS during development. (str.3-9). London; Churchill, Livingstone.



- Lurija, A. R. (1982). Osnovi neurolingvistike, Beograd: Nolit.
- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(5), 551-558.
- Marjanovič, Lj. U. i sar. (2004). *Razvojna psihologija*, Ljubljana: Založba Rokus
- Maslow, A. H. (1954). *Motivation and personality*, N.Y.: Harper & Row.
- Maslow, A. H. (1982). *Motivacija i ličnost*, Beograd : Nolit.
- McCrae, R. R. & Costa, P. T. (1989). The structure of interpersonal traits: Wiggin's circumplex and the five factor model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 586-595
- Mussen P. H., Conger J. J., Kagan J. & Huston A. C. (1984). *Child development and personality*, New York: Harper & Row, Publishers, Inc.
- Mussen, P. H. (Ed.) (1969). *Priručnik o istraživačkim metodama dečjeg razvoja*, Beograd: "Vuk Karadžić".
- Nešić, B i Radomanović, G. (2000). *Osnove razvojne psihologije*. Jagodina: Učiteljski fakultet.
- Ozguđ, Č. (1963). *Metod i teorija u eksperimentalnoj psihologiji*, Beograd: Savremena škola.
- Pijaže, Ž. i Inhelder, B. (1976). *Intelektualni razvoj deteta*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Pijaže, Ž. i Inhelder, B. (1990). *Psihologija deteta*, Novi Sad: Dobra vest.
- Pijaže, Ž. i Inhelder, B. (1996). *Intelektualni razvoj deteta*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. procena. Niš: Filozofski fakultet.
- Roberts, T. B. (Ed.) (1975). *Four Psychologies Applied to Education*, New York: John Wiley & Sons.
- Seligman, M. E. P. & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist*, 55, 5-14.
- Skinner, B. F. (1957). *Verbal Biheviour*, New York: Appleton-Century-Grafts.

- Smiljanić, V. (1989). *Razvojna psihologija*, Savez društava psihologa Srbije, Beograd.
- Šmit, V. H. O. (1992). *Razvoj deteta*, Beograd: Piccadilly Books Co.
- Stankov, L. (1991). Savremene perspektive u istraživanju inteligencije, *Psihologija*, 3-4, str. 13-24.
- Starč B., Čudina Obradović M., Pleša A., Profaca B., Letica M. (2004). *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi: Priručnik za odgojitelje, roditelje i sve koji odgajaju djecu predškolske dobi*. Zagreb.
- Stefanović-Stanojević, T. (2006). Partnerska afektivna vezanost i vaspitni stilovi. *Godišnjak za psihologiju*, 4 (4–5), 71–90.
- Stefanović-Stanojević, T. (2008). *Rano iskustvo i ljubavne veze*. Niš: Filozofski fakultet.
- Thomas, A. & Chess, S. (1977). *Temperament and development*. New York: Brunner/Mazel.
- Thomas, A. & Chess, S. (1984). Genesis and evolution of behavioral disorders: From infancy to adult life. *American Journal of Orthopsychiatry*, 141 (1), 1-9.
- Trebješanin, Ž. (2001). *Rečnik psihologije – drugo izdanje*. Beograd: Stubovi kulture.
- Vasta, R., Haith, M., Miller, S. A. (2005). *Dječja psihologija. Moderna znanost*. Jasrebarsko: Naklada Slap.
- Vigotski, L. (1984). *Mišljenje i govor*. Beograd: Nolit.
- Vigotski, L. (1996c). *Dečija psihologija*. U: E. Eljkonjin (ur.), *Sabrana dela, Tom IV*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vigotski, L. (1996c). *Problemi opšte psihologije*. U: V. Davidova (ur.), *Sabrana dela, Tom II*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vigotski, L. S. (1977). *Mišljenje i govor*, Beograd: Nolit.
- Vigotski, L. S. (1978). *Dečja psihologija, četvrti tom sabranih dela*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

Vigotski. L. (1996). Problemi razvoja psihe. U: A. Matjuškin (ur.), Sabrana dela, Tom III. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Wisser, J., Kurmanavicius, J., Lauper, U., Zimmermann. R., Huch, R. in Huch, A. (1997). Successful treatment of fetal megavesica in the first half of pregnancy. American Journal of Obstetrics and Gynecology, 177, 685-689.

---

CIP - Каталогизација у публикацији  
Народна библиотека Србије, Београд

159.922.7/.8(075.8)

**СМАИЛОВИЋ, Семрија, 1974-**

Priručnik za razvojnu psihologiju / [Semrija Smailović, Alma R. Čolović Međedović]. - Novi Pazar : Univerzitet, 2023 (Kraljevo : Graficolor). - 164 str. ; 30 cm

Podaci o autorkama preuzet iz kolofona. - Tiraž 300. - Bibliografija: str. 158-162.

ISBN 978-86-84389-77-2

1. Чоловић Међедовић, Алма, 1985- [аутор]

а) Развојна психологија

COBISS.SR-ID 118904585

---

ISBN: 978-86-84389-77-2

